

54686

1990 JUN 13

ACTA UNIVERSITATIS DE ATTILA JÓZSEF NOMINATAE

ACTA ANTIQUA et ARCHAEOLOGICA

Supplementum V.

SZEGED
HUNGARIA
1985

Redigunt
E. MARÓTI et S. SZÁDECZKY—KARDOSS

ACTA UNIVERSITATIS DE ATTILA JÓZSEF NOMINATAE
ACTA ANTIQUA ET ARCHAEOLOGICA
Supplementum V.

Kisebb dolgozatok a klasszika-filológia és a régészet köréből
XXVI.
Minora opera ad philologiam classicam et archaeologicam pertinentia
XXVI.

RÉGÉSZETI TANULMÁNYOK I.

Szerkesztette

FODOR ISTVÁN

ARCHÄOLOGISCHE STUDIEN I.

Herausgegeben

von

ISTVÁN FODOR

Szeged, 1985

Lektorok:

Kovács Tibor

Mesterházy Károly

Dienes István

Kovalovszki Júlia

Fehér Géza

A SZEGEDI NAGYTÁJ BRONZ- ÉS KORAVASKORÁNAK NÉHÁNY KÉRDÉSÉRŐL

A terület melynek leletanyagával pontosabban bronzkori és koravaskori temetőinek emlékanyagával foglalkozni fogok, gyakorlatilag a Tisza-Maros torkolatánál fekvő Szeged környékét foglalja magába mintegy 30 km átmérőjű körzetben. Relatív kicsinek tűnik, mégis különleges fontosságú, mert a tárgyalta időszakban is számos kultúra és csoport érintkezési területe, így bizonyos kérdések e terület leletanyagának vetületében jobban megvizsgálhatók. Természetesen nem térhetek ki részletproblémákra nemcsak az idő hiánya miatt, hanem mert úgy vélem, hogy ez a szeminárium inkább az általános problémák felvetésére ad alkalmat.

Közel 100 éve intenzív régészeti kutatások folynak területünkön, melyek egyik súlypontja csaknem mindig az általunk vizsgált idősakra esett. Egyes igen fontos síregyütteseket már a század elején publikáltak, másokat csak részben vagy egyáltalán nem. Itt a részben történt publikáció külön problémát jelent, hiszen több esetben ez félrevezető lehet. Érdeemes lenne külön foglalkozni az egyes temetők feltártsági fokával, hiszen már számos tanulmány jelent meg a feltártsági fok és az ez alapján nyerhető információk reprezentációs értékéről. Nyilvánvaló, nem lehet egyforma súllyal értékelni az Óbéban napvilágra került 10 sír, illetve a csaknem teljesen — de nem tudjuk hány %-ban — feltárt mokrini több mint 300 sír anyagát. Ugyanez természetesen csaknem minden korszak temetőjére elmondható. Hasonló ellentmondás jelentkezik a temetők és telepek leletanyagának összevetésénél is, hiszen a tárgyalta területen a több ezer sír mellékleteit mindössze 4 telep anyagával vethetjük össze, ide számítva Perjámos, és Pécska leleteit is. Ezért az eddigi elemzéseket — beleértve a magunkét is — erősen hipotetikusnak tartjuk. Nagy vonásokban azonban úgy vélem, a valóshoz közeli képet tudunk megrajzolni.

Horváth Ferenc kollégám kutatásai alapján úgy tűnik, hogy a korai bronzkor folyamán az eddig ismert Zók típusú leletekkel meghatározható horizontot a Tisza folyása mentén is követi egy a Somogyvár-Vinkovcival szoros rokonságban álló lelet-horizont. Véleményünk szerint e horizont után jelenik meg tárgyalta területünkön az Óbéba, Pitvaros, kora Mokrin leletekkel jellemezhető kultúra, melyet a Maros kultúra legkorábbi fázisának tartunk. Ezzel egyidejűleg tőle északra jól elkülöníthető temetkezési szokásokkal fellép a Nagyrévi kultúra. A Nagyrévi kultúra belső tagolására az elmúlt esztendőkből a Tisza középső szakasza mentén feltárt tell telepek e korú rétegsorainak részletes elemzése után kerülhet sor. A Maros kultúra korai szakaszának és a Nagyrévi kultúra meghatározott periódusának egyidejűsége nem vitatható, az erre utaló adatok — hamvasztásos nagyrévi sírok a Maros kultúra korai temetőiben — közismertek.

Ezen időszak után hazai középső bronzkorunk idején határozott geográfiai elválasztó vonalakkal elkülöníthető területi egységek jönnek létre, melyek hosszú ideig zavartalan egymás mellettiségben éltek, jellemző leletanyaguk kölcsönösen megta-

lálható telepeiken is, temetőikben is. Ilyenképpen a Maros kultúra északi határát a a Körös torkolat táján jelöljük meg, középső szakaszában a hatvani kultúrával, majd az azt felváltó Fűzesabony kultúrával párhuzamosítható. Meg kell jegyeznünk, hogy ezek a geográfiai határok különösen jól kimutathatók a középbronzkori kultúrák késői időszakában. Még élesebbek a kontúrok, ha a térképeket a hiteles leletegyüttesek alapján készítjük el, korábban ugyanis előfordult, hogy bizonytalan szórványleleteket vagy telepeken előkerült import tárgyakat a kultúrák önálló megjelenéseként könyvelték el. Ilyen félrevezető példa többek között a Szőregen előkerült nagyrévi sírok esete is, melynek alapján néhányan feltételezték a nagyrévi kultúra alsótiszavidéki elterjedését, holott a valóságban erről nem beszélhetünk. Visszatérve előbbi gondolatmenetünkhöz, a Duna-Tisza közén a Vatya kultúra folyamatos észak-déli irányú terjeszkedését figyelhetjük meg. Valószínűek tartom, hogy a BB periódus elejéig a Vatya kultúra megszállja Szeged közvetlen környékét, illetve az észak Bácska területét is. Ebben az időszakban tehát a Vatya kultúra és a Maros kultúra közvetlen szomszédoknak tekinthető, szállásterületük határát kölcsönösen a Tisza vonala jelenti. Ebben a hosszú, békés időszakban használták azokat a temetőket, melyek a Tisza-Maros szögben fekszenek. Elemzésüket mind Bóna, mind Soroceanu megkísérelte, úgy érzem azonban, hogy módszereiket tovább kell finomítani. Nagyobb hangsúlyt kell fektetni a temetők belső rendjére, a kétségtől megállapítható sírok összefüggéseire, a különböző típusú és korú tárgyak gyakorisági együtthatójára, vagyis az esetlegességi tényezők fókuszottnabb figyelembevételére. Sajnos telepeltérítési kísérleteink eddig nem hozták meg a kívánt eredményt. Arra számítottunk, hogy a nagyszámú temető arányosan több tell jellegű településhez tartozott, a Marosszögben azonban eddig mindössze egy tellre bukkantunk Klárafalva határában. Ennek rétegsora a meglehetősen kis szonda nyomán a Maros kultúra középső szakaszának kezdetét és késői szakaszának egy horizontját jelenti. Kíváncsinos lenne minél előbb összevetni Pécska rétegsorával, ezt azonban csak autopszia útján tudnánk megtenni. Nem véletlen, hogy Mokrin települését sem sikerült megtalálni, lehetséges a szórványos telepnymok alapján, hogy a középbronzkori lakosság egy része rövid ideig — talán csak egy-két generációt fenntartó falvakban élt. Tellek csak ott jöttek létre, ahol a mikrogeográfiai környezet ezt szükségessé tette. Erre kitűnő példa Szőreg, mely egy hatalmas Maros-parti sziget volt, melynek területén csaknem mindenütt településnyomok figyelhetők meg anélkül, hogy több rétegű tell-szerű falu kialakult volna. Temetőink belső időrendje nagy vonásokban egyeztethető azzal a három fő periódussal, melyet a kerek, a karéjos, illetve csücskös peremkiképzésű korszok jelentettek, a településeken megfigyeltekkel összhangban. Ez a durva kronológia bizonyos mértékig tovább finomítható — mint erre már történtek kísérletek — de csak leletegyüttesek és nem egyedi tárgyak figyelembevételével. A korai típusok ugyanis meglehetősen hosszú életűek, s feltételezéseink szerint a temetők késői szakaszában is előkerülhetnek olyan sírok, melyekben csak korábbi típusú tárgyak vannak. Ebben az értelemben az eddigi termetőelemzések nem adhattak egyértelmű választ a fölvethető kérdésekre. A BB időszak kezdeti fázisában az előbb körvonalazott egyensúlyállapot, mely a szinkronkultúrák kölcsönös kétoldalú kapcsolatai alapján is igazolható, felbomlott, és belső mozgások jelentkeztek, illetve új régészeti csoportok jelentek meg. Az új elemeket elsődlegesen a temetkezési szokásaiban, települési rendszerében, és kerámiájában is jól elkülöníthető általánosságban halomsíros kultúrának nevezett együttes jelenti, melynek hatására kialakult számos kisebb csoport az őslakosság korábbi, nagyobb egységeinek átfarmálódásából keletkezett. Hazai kutatásunk ma már lényegesen árnyaltabban értelmezi a halomsíros kultúra megjelenését mint korábban, lényegében véve folyamatról van szó, nem pedig egy mindent elpusztító invázióról. A korábbi vélemények szerint a Duna — Tisza kö-

zének kulturái nyomtalanul eltűntek a mindent elsöprő halomsíros támadás után. Ma már el tudjuk különíteni a korai temetőket, valamint a B₂—BC időszakban létrejött együtteseket, melyekben dominánsként jelentkeznek halomsíros elemek, ugyanakkor több kerámiatárgy kerül elő, melyeket egyértelműen a továbbélő őslakosság asszimilálódott egységeihez kapcsolhatunk. Ezek elsősorban urnatípusok és fazekak. Ugyanehhez a jelenséghez kell kapcsolnunk a hamvasztásos temetkezések szokásának megjelenését is olyan területen, ahol korábban kizárólagosan csontvázas típusú temetkezéseket találunk.

A Felső-Tiszavidék késő bronzkorának vizsgálata során korábban feltételezték, hogy annak kialakulásában jelentős szerepet játszottak délről infiltrálódott csoportok is, melyek a hamvasztásos temetkezési szokást és számos edényformát hoztak magukkal. Így a bodrogszerdahelyi csoport, valamint a korai Piliny (Bárca) és az Egyek kultúrák egyik kialakító összetevőjének is az említett déli hatásokat tartják. E kultúrák genetikai kérdései nem érintik témakörünket, de egy régről ismert, sajnos összefoglalva nem publikált, leletcsoport emlékei az elmúlt esztendőkből területünkön is előkerültek. A leletekről először Hampel közismert műve tudósít, Szolnoktól délre, a Tisza bal partján nagyméretű girland díszű urnák kerültek elő, e lelőhely alapján nevezzük a leletegyüttest Rákóczifalva csoportnak. A továbbiakban Tompa írta le a csoport néhány tárgyát, majd évtizedeken keresztül nem került elő újabb lelőhely, jöllehet a szolnoki múzeumban egyre inkább felszaporodott az ugyanazon temetőkből származó urnák száma. Bizonyos szempontból tehát kutatásunk elszigetelt jelenségnek tartotta a rákóczifalvi temetőt. A hetvenes évek közepén Szegedtől északra mintegy 25 km-re a Tisza bal partján fekvő Mindszent község belterületén 10 sírból álló temetőrészletet tártunk fel, így a Rákóczifalva csoport anyagából az első hiteles összefüggő adategyüttes birtokába jutottunk. A 10 sír egy csoportban, mintegy 10 m átmérőjű környi területen került elő igen sekély mélységben. Kivétel nélkül urnasírok voltak, az urnát tállal fedték le, bennük az égett csontok között is, meg kívül is találtunk mellékleteket. A bronztárgyakon erős égésnyomok mutatkoztak. A kerámia anyaga gyengébb minőségű a középső bronzkorban általánosan megfigyelhető kiváló technikával készült kerámia tárgyaknál. Az edényművesség köréből a csoportra legjellemzőbb a nagyméretű, kihajló peremű, hengeres nyakú öblös urna. Nyakát és vállát különböző típusú girland minta borítja, nyaktővéen egymással szemben egy-egy kis fül ül. A vállon és a hason különböző típusú árkolt bütykök helyezkednek el. Jellegzetesek azok az urnák is, melyek nyakán, vagy vállán körbe futó kannellurákkal díszítettek. A temető leletei között a fedő tálak kétféle típusúak. Az egyik típus behúzott peremű, vállán kettős bütykökkel díszített tál, alján bekarcolt mintával, a másik az árkolt bütykű ún. kelebiai típusú tál. A csészék magasfülűek, hasvonalukon apró bütykökkel, peremük kihajló, gyakran kis talpon állnak. A fazekak karcsúak, peremükön gyakran kicsücskösödőek.

Az urnatípusok formai előzményeit valószínűleg a Vátya kultúra körében kell keresnünk. Egyes díszítőelemek is megtalálhatók, de úgy véljük, hogy alapvetően a díszítő elemeket a Füzesabony kultúrából származtathatjuk. A temetkezési szokás egyértelműen a Vátya kultúrához kapcsolható. A tálak között a kelebiai típusú tálak ugyancsak a Vátya kultúra alföldi temetőiben jellegzetesek. Ugyanakkor a felfele csücskösödő peremű tál ismételtelen füzesabonyi jellegzetességeket mutat. A behúzott peremű táltípus is inkább a füzesabonyi kultúrához kapcsolható.

A magasfülű csészéken a halomsíros kultúra hatását véljük felfedezni. Hasonlóakat találunk a Szeged környéki halomsíros temetőkben, de a Felső—Tiszavidék halomsíros temetőiben is. A kerámia anyag alapján tehát olyan lakosságra kell gondolnunk, amely a késő Vatyai kultúra és a késő Füzesabony kultúra összeolvadásából

jött létre úgy, hogy a Tisza bal partján élő késő füzesabonyi csoport átvette az odaérkező vatyai népelemektől a hamvasztásos temetkezés szokását, kerámia tárgyain már nem a két kultúrára jellemző klasszikus jegyek dominálnak, hanem a formák és díszítőelemek keveredése figyelhető meg.

Térjünk át ezután a korhatározó fémek ismertetésére. A fegyverek közül két törtőredéket és egy trapéz markolatú tört leltünk. A tük között félgömb fejű tük rovátkolt nyakkal, illetve hullámos testű korong fejű tük ismertek. Spirális fejű gyűrűk, csónak alakú arany lockenring és egy csontnyelű ár egészíti ki a fémek körét. Különösen fontosnak tartjuk az egyik sírban előkerült kettős lemezű övkapcsot, melyet elsőként leltünk meg mint tárgytípust a Kárpát-medencében.

Mind a trapézmarkolatú tör, mind a hullámos testű tük a Reinecke BB periódus kezdetére datálják leletegyüttesüket. Nyugati analógiák alapján az övkapocs a Lochham- Göggenhofen időszakban jelennek meg, mely megfelel leletegyüttesünk korának is.

Az egyiksírban lelt 6 db nagyméretű, lencse alakú borostyán gyöngy egyértelműen nyugati kapcsolatokra utal. A leletegyüttesből kiemelkedően érdekes a már említett bronz övkapocs. Felületét fenyőág minta, illetve nagyon nehezen látható tangenterkreis minta borítja. A tárgytípus Kilian—Dirlmeger kitűnő összefoglalása alapján egyértelműen közép-európai eredetű. Amennyiben az elterjedési térképet vizsgáljuk, a leletek Würtenberg területén sűrűsödnek és mindössze egyetlen lelőhelyét ismerjük Morvaországból (Oblekovics). A nyugati lelőhelyek nagy része csontvázas halomsíros temetkezésből került elő. A Tisza-partján való megjelenése e különleges tárgynak két úton magyarázható. Elsődlegesen kereskedelmi kapcsolatra kellene gondolnunk annál is inkább mert az övkapocs nem a bevándorló halomsíros kultúra jellegzetes sírjából került elő. Emellett azonban szem előtt kell tartanunk, hogy korszakunkban nagyon jól elhatárolható viselettypusokat tudunk megkülönböztetni, s így idegen környezetben ez az övkapocs nem biztos, hogy eredeti funkcióját töltötte be. Másrészt számolnunk kell az új jövevények és az őslakosság közötti kapcsolatok más formáival is és így elképzelhetőnek tartható, hogy a már ide érkezett halomsíros kultúrából közvetlenül vették át. Az elmúlt évtizedek során egyre inkább gyarapodik az a leletanyag, mely különleges fémtípusokkal jellemezhető s melyek éppen nem a kincsletekekből, hanem sírokból kerülnek napvilágra. Ilyen tárgyként tarthatjuk számon a Szlovákiában lelt kerékfejű tüket, valamint az előbb tárgyalt övkapcsot is. A fémtárgyak közül a belül üres arany lockenring számos párhuzam alapján ugyancsak a koszideri időszakba sorolható.

A Rákóczi-falva csoport kialakulását a fentiek szerint a Reinecke BB periódus legelejére kell tennünk, azaz a koszideri időszakra. Szórványos leletegyüttesekből származó fémtárgyak arra utalnak, hogy életét nyomon követhetjük a BC időszak kezdetéig. Elterjedési területe a Tisza bal partján keskeny sávban figyelhető meg Szolnok magasságától a jugoszláviai Bánátig. Déli szomszédját a Versec típusú hamvasztásos síregyüttesek jelenthetik. Kialakulását a Tiszántúl és Kelet-Szlovákia későbronzkori csoportjaihoz hasonlíthatjuk. Kerámiaanyagában több olyan bögrét találunk, melynek megfelelői a bodrogszerdahelyi típusú temetőkből, vagy az egy fázissal fiatalabb egyeki típusú temetőkből is ismert. Ezek a füles börgék erős halomsíros hatásokat őriznek.

A halomsíros kultúra legkorábbi sírleletei a Duna—Tisza közén találhatók (Kömpöc, Tápióbicske), melyekben ugyancsak koszideri típusú tárgyak vannak, de ezeknek a síroknak kerámiaja és temetkezési szokásai egyértelműen idegenek. A Rákóczi-falva csoport a Tisza védővonala mögé menekült vatyai népelemekből és az itt élt késő füzesabonyi népelemek ötvözetéből alakult ki. A halomsíros kultúra alföldi

csoportjainak fejlődése rokonítható a Točik által összefoglalt Karpatenländisches Hügelräberkultur kialakulásához. Mindenképpen számolnunk kell azzal, hogy az új bevándorlók a Tisza vonalától nyugatra is magukba olvasztottak helyi népelemeket, de mind Nyugat-Szlovákiában, mind a Dunántúlon és a Duna—Tisza közén a leletanyagban karakterisztikusak a behozott új elemek. Ugyanakkor a Tiszától keletre folyamatosan nyomon követhetők az őslakosság temetkezési szokásai és kerámia-típusai. Valószínűnek tartható, hogy a gazdálkodási mód megváltozására csak később, a kosziéri időszak után került sor ezen a területen. Úgy tűnik, hogy hasonló fejlődést figyelhetünk meg a jugoszláviai Vajdaság északi részén is. Itt a Duna—Tisza közén a halomsíros kultúra Velebit típusú leletei tűnnek fel, a Tiszától keletre pedig a Rákóczi-falva csoport emlékeit figyelhetjük meg. A kikindai múzeum kiállításán évekkel ezelőtt láttam olyan síregyütteseket, melyek igen szoros rokonságban állnak hacsak nem azonosak az általunk Rákóczi-falva csoport néven jelölt leletegyüttesekkel. A kikindai leletek részletes ismertetése nem áll módomban. Abban az esetben azonban, ha kimutatható a Rákóczi-falva csoport az előbb említett Mindszent és Kikinda térsége között, fel kell tételezni, hogy Szőreg területén is megjelent, erre szorványos adataink vannak, de egyelőre összefüggő és jól értékelhető leletegyüttessel nem rendelkezünk. Magam feltételezhetőnek tartom, hogy a késő Szőreg sírok, illetve a Maros kultúra késői fázisa — legkésőbb BB, között itt is jelentkezik egy olyan horizont, melyben a Vátya—Maros kultúrák átformálódott anyagát fogjuk megtalálni erős halomsíros befolyásokkal át és átszőve. Valószínűleg ez a periódus kitölti a BC időszakot.

A BD periódusban kialakul a Csorva csoport mely rendkívül sok vonatkozásban igen szoros kapcsolatot mutat a dunántúli Urnenfelder kultúra korai fázisaival, illetve az azt közvetlenül megelőző Čaka horizonttal. Összetevői között elsődlegesen a dunántúli, illetve helyi késő halomsíros elemek. Kortársa a tiszántúli Gáva komplexumnak a Vajdaság déli részén megjelenő Belegis II. típusú leleteknek, illetve az Urnenfelder típusnak. A Duna—Tisza közén egyetlen zárt temetőjét és igen sok szorványleletét ismerjük, terepbejárások során számos településére is rábukkantunk. Ezek szondázására csak a jövőben kerülhet sor. Elsődlegesen a településen előkerült kerámiától várjuk a Gáva kultúrával való kapcsolatoknak részletesebb felderítését. Különböző feltevések szerint ugyanis a Csorva csoport jelenthet egy átmeneti, lokális változatot a Gáva kultúra nyugati peremén, mely át és át van szőve az Urnenfelder kultúra vonásaival, de ugyanakkor tartható az Urnenfelder kultúra legkeletibb kisugárzásának is, elsődlegesen gyökereit tekintve. Temetkezési szokásai között egyértelműen több a szórthamvas sír, mint az urnás temetkezés. Mint már említettem, a kerámiatípusok egy része egyértelműen az Urnenfelder kultúrához tartozik, néhány forma, elsősorban a pseudovillanova típusok, a gávai körhöz kapcsolódnak. A kerámiatárgyak egy része, melyet vékonyfalú, fekete, fényezett, besímített díszű áru jellemez, egyelőre nem tisztázott eredetű. Magam felvettem annak lehetőségét — talán elhamarkodottan — hogy lokális eredetű, ekkor azonban még nem ismertük részletesebben a korábban vázolt alföldi halomsíros együtteseket. E kerámiatárgyak fémszerű megjelenése talán ma még nem eléggé tisztázható déli kapcsolatok feltevését is megengedi. Az eddig ismert leletek között a legfiatalabb típus egy felugró peremű csésze, mely a pannóniai párhuzamok alapján egyértelműen a HB periódusra utal. Bizonyosak vagyunk abban, hogy a további feltárások nemcsak a kronológia finomítását teszik lehetővé, hanem az eredet kérdését is egyértelműbben világítják meg.

Mint már említettem, ugyenebben az időben a Tiszántúlon, mint azt Kemenczei Tibor sajtó alatt levő részletes tanulmánya megvilágította, a Gáva kultúra különböző csoportjait kell keresni. Egyelőre nem tisztázható egyértelműen, hogy a Csorva csoport mennyire nyúlik át a Maros vidékre, az eddig előkerült leletek ugyanis szorvává-

nyosak, s mindkét említett körbe egyaránt beilleszthetők. A csak részben publikált bánáti temetők (Temesvári Múzeum leletei) feltételezni engedik, hogy a Bánátban egy hasonlókorú sajátos csoport létrejöttével kell számolnunk. Az érintett területek egyértelműen hamvasztásos temetkezései véleményünk szerint mindenképpen a szkítakori alapnépesség hagyatékának tekinthetők. Erre a népességre települtek rá a Patek Erzsébet által feltárt ún. mezőcsáti típusú leletegyüttesek hordozói, melyeknek csontvázás ritusú sírjai, illetve temetői az utóbbi esztendőekben Szeged közvetlen környékén is feltárássra kerültek. Jóllehet az első sírokat a századforduló óta ismerjük, a Szeged—algyői temető lehetőséget ad arra, hogy a HB₂—HC korú, véleményünk szerint egyértelműen keleti eredetű népesség hagyatékát jobban megismerjük. A Mezőcsát csoport, illetve annak Észak-alföldi jellegzetességeit Patek E. és Szabó János Győző részletesen ismertette. A Szeged-környéki leletek igen szoros kapcsolatba hozhatók az Eger-környékiekkel, úgy tűnik, hogy a korábbi véleményekkel szemben szélesebb körű infiltrációról beszélhetünk. Egyértelműen új jelenség területünkön hosszabb időszak után a csontvázás sírok újbóli megjelenése. Mindez természetesen nem zárja ki a hamvasztásos ritus továbbélését, de véleményünk szerint elkülönülten élő etnikai komplexumokról van szó, melyek ötvöződésére csak később, újabb keleti elemek beáramlása után került sor. A Szeged-algyői temető zsugorított sírjaira jellemző az igen sok állatcsont melléklet, melyek elhelyezkedése rokon a mezőcsáton megfigyelttel. A korábban Párducz által közölt Tápé-lebői sírok nyújtott, az algyőiek zsugorított helyzetben feküdtek. A fém mellékletek közül kiemelkedően fontosak a vaskarperecek. Ez egyúttal a vas első megjelenését jelenti területünkön. A kerámiatípusok egy része — az általános formák — rokonok a mezőcsátiakkal, néhány tárgy azonban egyértelműen keleti eredetű. Ez új csoport megjelenése látszólag összhangban áll Harmatta feltételezéseivel, aki Herodotos által említett törzseket kísérel meg hazai régészeti leleteinkkel azonosítani.

Végezetül egy még folyamatban lévő ásatásról adok rövid tájékoztatást, mely Galántha Márta vezetésével napjainkban is folyik. Az eddigi feltárások eredményei alapján feltételezhetjük, hogy az egyik legfontosabb szkítakori temetőre bukkantunk. A Szegedtől északra a Tisza jobb partján fekvő Csanytelek község területéről már több temetőegyüttes került elő, e legújabb azonban intaktnak látszik. Eddig mindössze 134 sír került feltárássra, a mikrogeográfia szempontokat is figyelembe véve mintegy 300—350 sírral számolhatunk. A síroknak mintegy 40%-a szórthamvas. Az urnás temetkezések száma elenyésző. A nyújtott csontvázás sírok mintegy 10%-ot jelentenek. Mintegy 20% zsugorított sír, a többi pedig jelképes, illetve bizonytalan ritusú. Hazánkban elsőként sikerült megfigyelni a sírban történt elégetés szokását, zsugorított helyzetben fekvő csontváz köré rakták a máglyát, a sír alja is átégett. Figyelemre méltó, hogy a mellékleteket az elégetés után helyezték a sírgödörbe. Másodlagos tűzrakásnak is találtunk nyomait, vagyis az elhantolt csontváz fölött raktak tüzet. Több esetben sikerült a faládák, illetve ácsolt sírbéllet nyomait megfigyelni. Meglehetősen nagy a kettős sírok száma. Az embersírokon kívül egyetlen lósír került elő, fiatal csikó váza feküdt a sírgödörben, lábait maga alá húzva. A csontváz alatt vastag faszén réteg volt, s a sírgödör kitöltésében is sok faszéndarabka feküdt. A ló koponyáját levágták és nem tették a sírba. A ritusbeli változatosság ill. a különböző temetkezési ritusok arra engednek következtetni, hogy nem homogén népesség használta a temetőt. Ugyanaz a kerámiaformákban is kimutatható. A sok helyi elem mellett igen jó párhuzamot találunk az olténiai Ferigile hasonló korú leleteiben is. Számos steppei tárgy jelentkezik, ilyenek a csont tömlővégek, vas fokosok, háromlélű bronz nyílhegyek, melyek között olyan is van, melyen aranyozás nyoma is látható. Pontusz vidéki párhuzamai

vannak egy kis elektronlemezsel borított gombnak. Vitatható, hogy helyi eredetű-e a perem nélküli bronztükrő, vagy esetleg itt is importról van szó.

Néhány tárgy délnyugati—nyugati kapcsolatokra utal. Ilyenek az ansa cornutás csészék, illetve egy ötágú gombbal díszített edény és egy ikeredény.

A vaseszközök között fontos az eddig előkerült 3 vekezugyi típusú vaszabla. Relatív sok a vaslándzsa, egy esetben vas pajzssegélyt is leltünk.

Az eddigi leletek alapján a temető korhatározását az alábbiak szerint tudjuk körülhatárolni. Az egyik sírból Este III típusú fibula lábtöredéke került elő, melynek általánosan elfogadott felső korhatára a VI. sz. közepe. Ekkor, vagy talán valamivel ennél korábban kezdhették meg a temetkezéseket. A legfiatalabb lelet, melyet eddig találtunk, szörvány. Korai La Téne karperec jelenti talán azt a periódust, amikor megközelítőleg a temető felhagyásával számolhatunk. Évszámokban kifejezve azt jelenti, hogy a csanyteleki temetőt az eddig feltárt sírok alapján kb. ie. 550-től 380-ig használták.*

Trogmayer Ottó.

Mindszent—Óvoda

A sírok leírása

1. sír. M. 135 cm. Összeroskadt nagy urna, vállán girland dísszel. Az urna száján kis csésze töredéke. Az urna alján calcinált csontok között gömbfejű tű két töredéke, bronz tör hegye és egy fülesbögre. *Mellékletek:* (I. t. 1.)

1. Szürkésbarna, kihajló peremű, hengeres nyakú, öblös urna. Nyakának közepén hármasszerű besímitott vonalköteg fut körbe. Vállán körbefutó kettős vonalköteg, mely alatt fölfele csúcsosodó besímitott girland minta, öbleiben kis kúpos bütyökkel. Nyaktővé a vállra támaszkodva egymással szemben 1—1 hornyolt szalagfűl. Ragasztott, kiegészített. M.: m: 48 cm, pá.: 26,6 cm, fá: 8,5 cm.
2. Szürkésbarna, behúzott peremű mély tál. Vállán négy szimmetrikusan elhelyezett bütyök, melyeket félkör alakú besímitott vonalkötegek kereszteznek. Alján körbefutó bekarcolt zeg-zug minta. Fenékeremét körbefutó besímitott vonalköteg és 4 szimmetrikus, befele ívelő besímitott vonalköteg díszíti. Egyik oldalán a kettős bütyök alatt kis szalagfűl. Ragasztott, kiegészített. M.: m.: 11 cm, pá: 21,2 cm, fá: 8 cm.
3. Sötétszürke, kihajló ferde peremű, enyhén kúpos nyakú, éles nyakvonalú, öblös, gyűrűs talpú bögre. Lapos szalagfűle az ezen a helyen benyomott perem fölél magasodik. Nyakát körbefutó bekarcolt vonalköteg díszíti, mely a füllel szemben lévő oldalon fölfele csúcsosodik. Vállán két függőleges borda, melyeket besímitott és bevágásokkal díszített függőleges vonalkötegek kereszteznek. Hasán három, szimmetrikus, fölül besímitott félkörös árokkal ellátott kis bütyök, fölöttük fölfele csúcsosodó bekarcolt vonalkötegek. Hasonló dísz van a fül alatt is. M. 9,5 cm, fá. 8 cm, fá: 3,5 cm.
4. Tűzben deformált, kettőskúp fejű bronz tű két töredéke. H.: 3,8 cm, és 7,5 cm.
5. Háromszög alakú, bronz törhegy. H. 4,5 cm.

2. sír. Mélysége: 105 cm. A humusz és a steril talaj határán bolygatott sír, kis tál és fazék töredékei, mögöttük calcinált csontok.

Mellékletek: (I. t. 2.)

1. Barnás, durva, nagy fazék töredékei.
2. Szürkésbarna, durva edény fenékrésze. Fá: 7,8 cm.
3. Világosbarna, négy helyen felugró csücskű, enyhén kihajló peremű, tölcésesnyakú, éles nyakvonalú, omphalos aljú tálka. Vállán 4 szimmetrikusan elhelyezett, besímitott félkörökkel árkolt kis bütyök, hasán bekarcolt vonalkötegekből álló hálószerű minta. M. 6,5 cm, pá: 11,3 cm, fá: 2 cm.
3. sír. Mélysége: 90 cm. A humusz alsó határán szétdőlt urnasír, az edénytöredékek között igen sok calcinált csont.

Melléklet: (II. t. 3.)

1. Barnáspiros, durva fazék sok töredéke. Fá: 10,5 cm.
4. sír. Mélysége: 105 cm. A humusz alsó határán szétdőlt sír.

Mellékletei:

1. Igen rossz minőségű durva fazék apró töredékei.

*Az előadás elhangzott 1980 októberében a Tutzingban rendezett nemzetközi konferencián

2. Szürkésbarna, fényezett felületű, kihajló peremű, tölcseres nyakú, éles vállvonalú tál töredékei. Vállvonalán besímitott félkörös vonalkötegekkel keretezett hegyes bütykök, fenékén körbefutó koncentrikus vonalkötegek díszítik. (II. t. 4.)
5. *sir.* Mélysége: 135 cm. Bütykös vállú tállal fedett nagy urna. Belsejében calcinált csontok között két bronzú, spirális töredékek és borostyán gyöngyök. Az urna mellett állatsont töredék.

Mellékletek:

1. Szürke, vastagfalú, kihajló peremű, hengeres nyakú, éles nyakvonalú, csaknem kettős kúpos testű nagy urna. Nyakának közepén és válltövéen körbefutó besímitott vonalkötegek díszítik. Nyaka alsó harmadából a vállra támaszkodó, egymással szembenálló, kettős hornyolatú szalagfüle van. Ragasztott, kiegészített. M: 52 cm, pá: 29 cm, fá: 10 cm. (III. t. 5.)
2. Téglavörös, kihajló peremű, enyhén tölcseres nyakú, gömbsüveg aljú tál. Hasvonalán négy, félkörös vonalkötegekkel árkolt hegyes bütyök. Fenékét koncentrikus vonalkötegek díszítik. Ragasztott, kiegészített. M: 8 cm, pá: 26,5 cm, fá: 6 cm. (III. t. 5.)
3. Hullámos szárú, átfúrt nyakú szögfejú tű. Hossza 13 cm. (II. t. 5.)
4. Hullámos testű, szögfejú bronzú. Nyaktövéen a fej közepe irányában ferdén átfúrt. H. 12,6 cm. (II. t. 5.)
5. Lencse alakú 5 db. borostyángyöngy töredéke. Átm.: 2,8 cm; 2,2 cm; 2,1 cm; 2,1 cm; 1,8 cm. (II. t. 5.)
6. Lapidált bronzhuzalból készült spirálcsővecske töredéke. Átm.: 0,5 cm.
7. Korrodált szélű — talán kopásnyomokra mutató — állati csővescsont töredéke. H.: 5,8 cm. (II. t. 5.)
6. *sir.* Mélysége: — Humusz alsó határán szétszórva, szájával lefele fordított urna töredéke.

Melléklet: (II. t. 6.)

1. Egyenes peremű, barnás nagy fazék töredéke. Pereme vízszintesen csücskösödik. Ragasztott.
7. *sir.* Mélysége: 90 cm. Behúzott peremű tállal fedett nagy urna igen apró töredékei. Nem restaurálható. Az urnában hamvakat nem találtunk.
8. *sir.* Mélysége: 125 cm. Behúzott peremű tállal fedett, kissé oldalára billent nagy urna. Benne rosszul égett calcinált csontok között kis korsó fenék része. Az urna D-i oldalán markolatával az urna felé néző trapéz markolatú tör, hegyénél kis egyfülű bögre. Az urna É-i oldalán az urnán kívül is találtunk calcinált csontokat, valószínűleg állatjártat.

Mellékletei: (IV. t. 8)

1. Szürkés korrodált felületű, kihajló peremű, hengeres nyakú, tojásdad testű urna. Nyakát körbefutó besímitott kannelurák díszítik. Vállán körbefutó besímitott horony, melyből hármass besímitott kannelura kötegek csüngnek. Vállán egymással szemben 1—1 szalagfül. Ragasztott, kiegészített. M: 34,5 cm, pá: 24 cm, fá: 10,5 cm.
2. Sötétszürke, behúzott peremű mély tál, vállán 4 szimmetrikusan elhelyezett vízszintes osztott bütyök, egyik oldalán függőleges fülcsont. Ragasztott, kiegészített. M.: 14 cm, pá: 26 cm, fá: 10 cm.
3. Szürkésbarna, korrodált felületű, enyhén kihajló asszimmetrikus peremű, kúpos nyakú, éles nyakvonalú, öblös, gyűrűstalpú bögre. Nyakvonalából három szimmetrikusan elhelyezett, besímitott vonalköteg csüng, lapos szalagfüle a vállról a perem fölé emelkedik. Pereme kiegészített. M.: 7,8 cm, pá: 6,3 cm, fá: 2,8 cm.
4. Trapéz markolatú, négy akasztó bronztör markolata, sérült. H: 18,2 cm.
5. Sötétszürke, kihajló peremű, kúpos nyakú, öblös, gyűrűs talpú bögre. Nakát és válltövéet körbefutó besímitott kannelurák díszítik. Vállán bekarcolt vonalkötegekből álló zeg-zug minta, melyből négy helyen bekarcolt vonalkötegek csüngnek. Hasán három, pontkörökkel szegélyezett, szimmetrikusan elhelyezett kis bütyök. Enyhén hornyolt, lapos szalagfüle a vállról indul és megtörve a peremre támaszkodik. M: 9,3 cm, pá: 6 cm, fá: 3,3 cm.
9. *sir.* Mélysége: 110 cm. Egyenes peremű, mély tállal lefedett egyfülű urna. Benne a hamvak között oldalán fekvő kis bögre. Mellette bronztöredékek.
1. Szürkésbarna kihajló peremű enyhén kúpos nyakú, enyhén öblös urna. Lapos szalagfüle a vállból a nyak alsó harmadára támaszkodik. Ragasztott, kiegészített. M: 41 cm, pá: 21 cm, fá: 10,6 cm.
2. Egyenes peremű, szürke mély tál töredékei. Egyik oldalán kis szalagfül.
3. Barnás, durva, enyhén kihajló peremű, hengeres testű kis bögre. Lapos, szalagfüle a vállból a perem fölé emelkedik. Ragasztott, kiegészített. M: 5,7 cm, pá: 5,3 cm, fá: 3 cm. (IV. t. 9.)
4. Tűben deformálódott bronz karperec három kis töredéke. (IV. t. 9.)

A. *sir.* Építkezés során feldúlt urnasír.

Mellékletei:

1. Szürke, kihajló peremű, enyhén kúpos nyakú, éles nyak- és hasvonalú urna. Nyakát fölfele csücsösödő besímitott kettős girland minta között körbefutó, hét vonalból álló vonalköteg díszíti. Válltövéen egymással szemben 1—1 hornyolt szalagfül. Vállán fölfele csücsösödő besímitott girland minta töveiben bevágott plastikus bordával keretezett bütykök-díszítik. Hasvonalán hármass bevág-

- dalt plasztikus bordákkal keretezett nagy bütykök ülnek. Ragasztott, kiegészített. M: 54,5 cm, pá: 29 cm, fá: 9,8 cm. (V. t. A.)
2. Szürke, egyenes peremű, tölcseres nyakú, éles nyakvonalú kis urna. Nyakán kettős bekarcolt zeg-zug minta között körbefutó bekarcolt vonalköteg díszíti, vállán körbefutó bekarcolt vonalköteg alatt csücsaikkal érintkező bekarcolt rombuszok, melyekről kettős vonalkötegek csüngenek. Nyaktövéből a nyak közepére egymással szemben egy-egy hornyolt szalagfűl támaszkodik. M: 21,5 cm, pá: 15,5 cm, fá: 8 cm. (V. t. A.)
 3. Szürke, egyenes peremű, öblös testű, jó kidolgozású fazék, pereménél egymással szemben egy-egy szalagfűl. M: 21,3 cm, pá: 22 cm, fá: 8 cm. Ragasztott, kiegészített.
 4. Lapos bronzpenge két töredéke. sz: 2,3 cm. (V. t. A.)
 5. Csontnyelű bronz ár, nyelét körbefutó vonalkötegpár díszíti (V. t. A.)
 6. Kerekmetsetű bronzhuzalból készült kettős spirálfejú gyűrű. Átm.: 2,1 cm. (V. T. A.)
 7. Erősen korrodált kerek metsetű bronzhuzal spirális vagy hajkarika töredéke. Átm. 2,5 cm. (V. t. A.)
 8. Tűzben deformálódott bronztű szárának töredéke. H: 2 cm.
 9. Félgömb fejű bronztű töredéke, nyaktövet és szárát körbefutó vonalkötegek díszítik. H.: 6,8 cm. (V. t. A.)
 10. Kettős spirálvégű kettős lemeztestű bronz övkapocs töredékei. Peremét halszálla minta, közepét érintős spirálisok sora díszíti (V. t. A.)
 11. Pontsorral díszített, csónak alakú kis arany lockenring két töredéke. (V. t. A.)

OTTÓ TROGMAYER

ÜBER EINIGE PROBLEME DER BRONZE- UND FRÜHEISENZEIT DES SZEGEDER GROBRAUMES (Zusammenfassung)

Die Studie umfaßt eine chronologische-historische Auswertung der bronze- und früheisenzeitlichen Funde, welche in einem Kreise von etwa 30 Km Durchmesser um Szeged, an der Mündung von Theiß und Maros gelegen, zutage gekommen sind, gleichzeitig die zu lösenden, aber mangels eines Fundmaterials genügend nicht zu wertenden Problemenkreise aufwerfend.

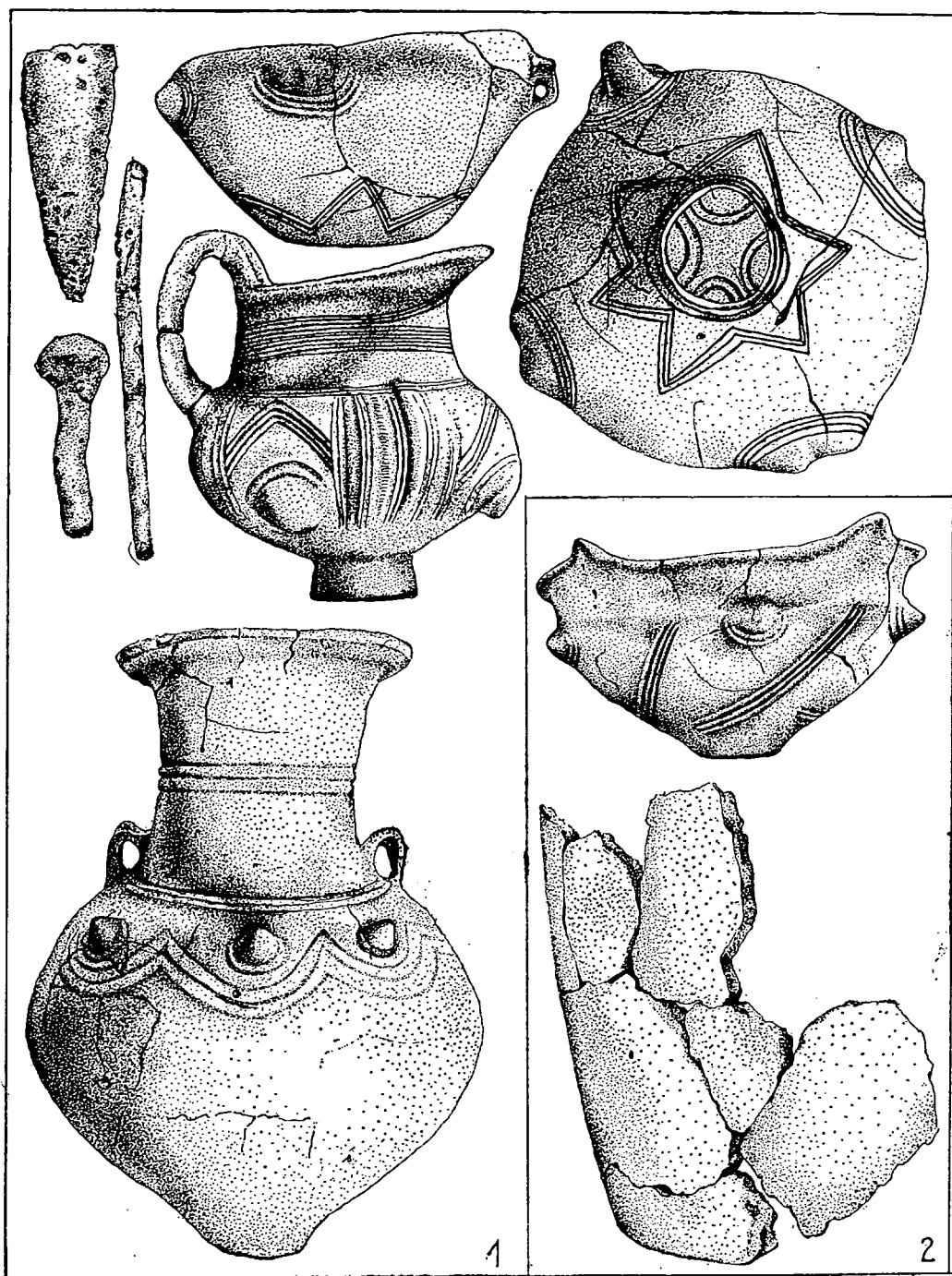
Der Verfasser bezieht sich in seinem Vortrag auf Ergebnisse seiner Mitarbeiter, ihm in erster Reihe aus Vorträgen bekannt.

Im Laufe der Frühbronzezeit folgt dem Horizont, der mit den bisher bekannten Funden vom Typ Zók zu bestimmen ist, auch entlang der Theiß ein Fundhorizont, welcher eine nahe Verwandtschaft mit Funden Somogyvár—Vinkovci—Typs aufweist. Nach diesem Horizont erscheint auf dem behandelten Gebiete eine Kultur, die mit Funden von Óbéba, Pitvaros und frühem Mokrin zu charakterisieren ist, und welche von uns für die früheste Phase der Maros-Kultur gehalten wird. Auf eine Gleichzeitigkeit der Frühphase der Maros-Kultur und der Nagyrév-Kultur weisen die Nagyrév-Gräber hin, gefunden auf dem behandelten Gebiete, zwischen den Gräberreihen der Maros-Kultur zutage gekommen. In der mittleren Bronzezeit können die Vátya-Kultur und die Maros-Kultur für nächste Nachbarn gelten.

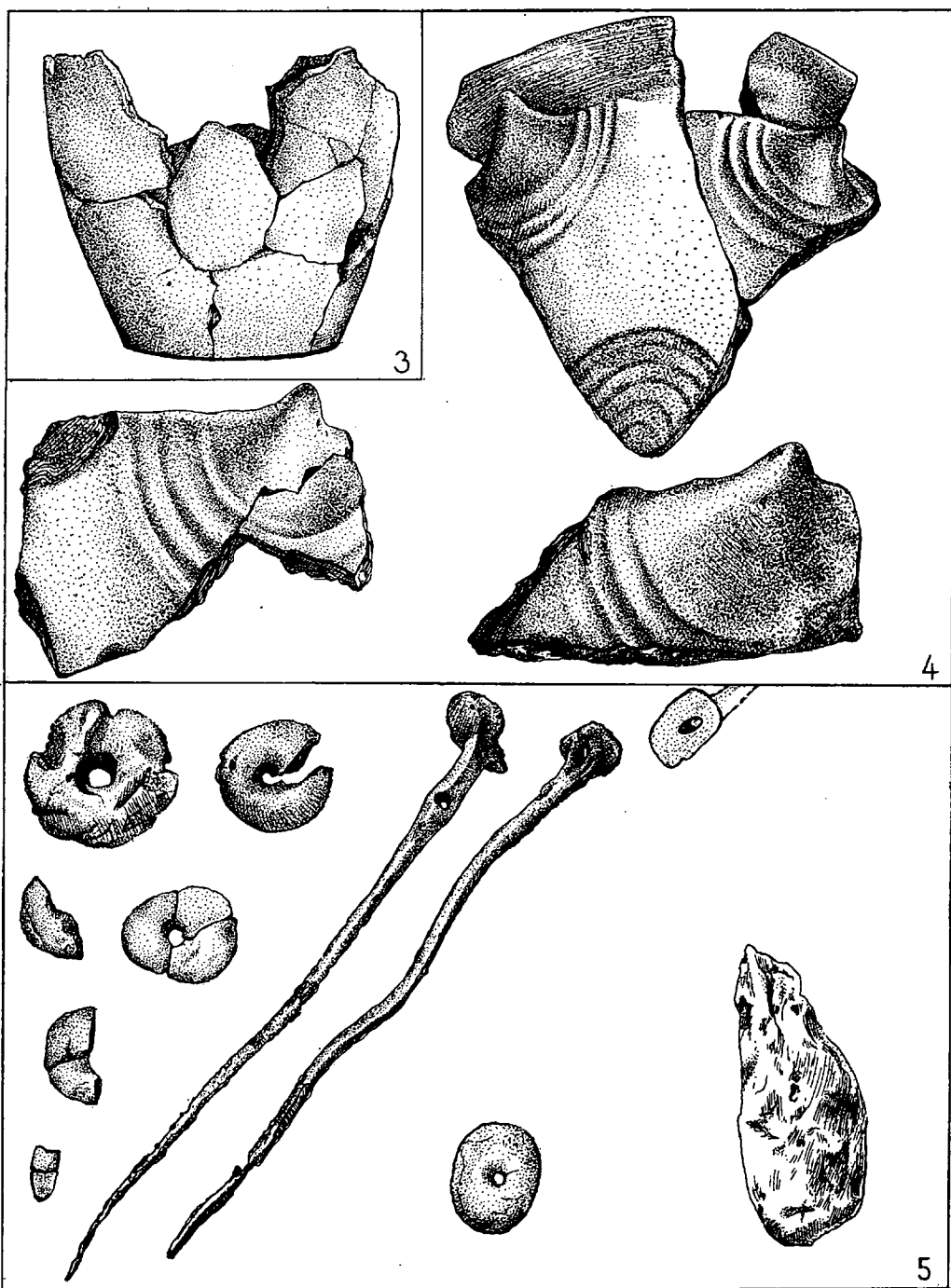
In der Periode BB löste sich das frühere Gleichgewicht auf und auf dem Gebiete zwischen Donau und Theiß sind in der Periode BB — BC Komplexe der Hügelgräberkultur aufzuweisen, welche einen Teil der Urbewohner assimiliert hatten. Am linken Theißufer bildet sich die sog. Rákóczi-falva-Gruppe aus; es scheint, als ob die Träger der Füzesabony- und Maros-Kultur den Brauch der Leichenverbrennung von der fliehenden Vátyaer Population übernommen hätten; die Keramik spiegelt verschiedene Wirkungen. Für ihre südliche Nachbarn können wir vielleicht die Brandgräber vom Typ Versec halten.

In der Periode BD bildete sich auf dem Zwischenstromgebiet Donau—Theiß die Csorva-Gruppe welche in vielen Beziehungen eine enge Verbindung zur Frühphase der transdanubischen Urnenfelderkultur aufweist. Unter seinen Komponenten sind die transdanubischen, bzw. lokalen späthügelgräberzeitlichen Elemente primär. Sie ist gleichzeitig mit dem Gáva-Komplex jenseits der Theiß, bzw. mit Funden vom Typ Belegis II, die im Süden der Voivodina erscheinen. Es ist für wahrscheinlich zu halten, daß wir im Banat mit der Entstehung einer gleichzeitigen spezifischen Gruppe rechnen müssen.

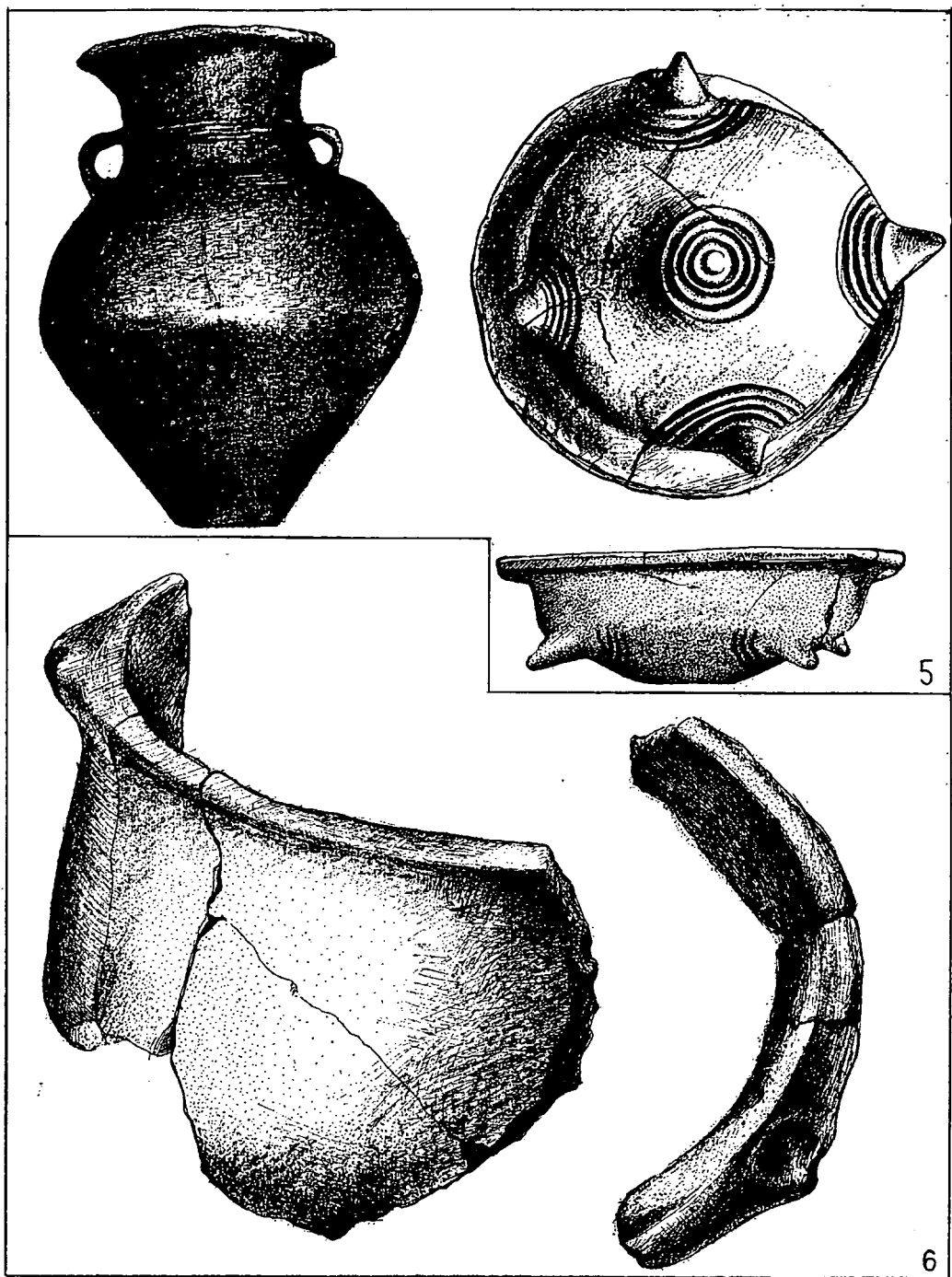
Gräber, bzw. Gräberfelder vom sog. Mezőcsátér Typ der folgenden Periode kamen im letzten Jahre auch in der nächsten Umgebung von Szeged zutage. Es scheint, als ob wir im Gegensatz zu früheren Meinungen mit einer weiteren Infiltration östlichen Ursprungs rechnen müssen. Schließlich berichtet der Vortrag von neuere skythenzeitlichen Fundkomplexen, welche auf ein Erscheinen einer neueren Population östlichen Ursprungs hinweisen. Der Vortrag wurde auf den internationalen Konferenz, veranstaltet im Oktober 1980 in Tutzing, vorgelesen.

I. tábla Mindszent-óvoda, 1—2. sír
Taf. I. Mindszent, Kindergarten, Gräber 1—2.

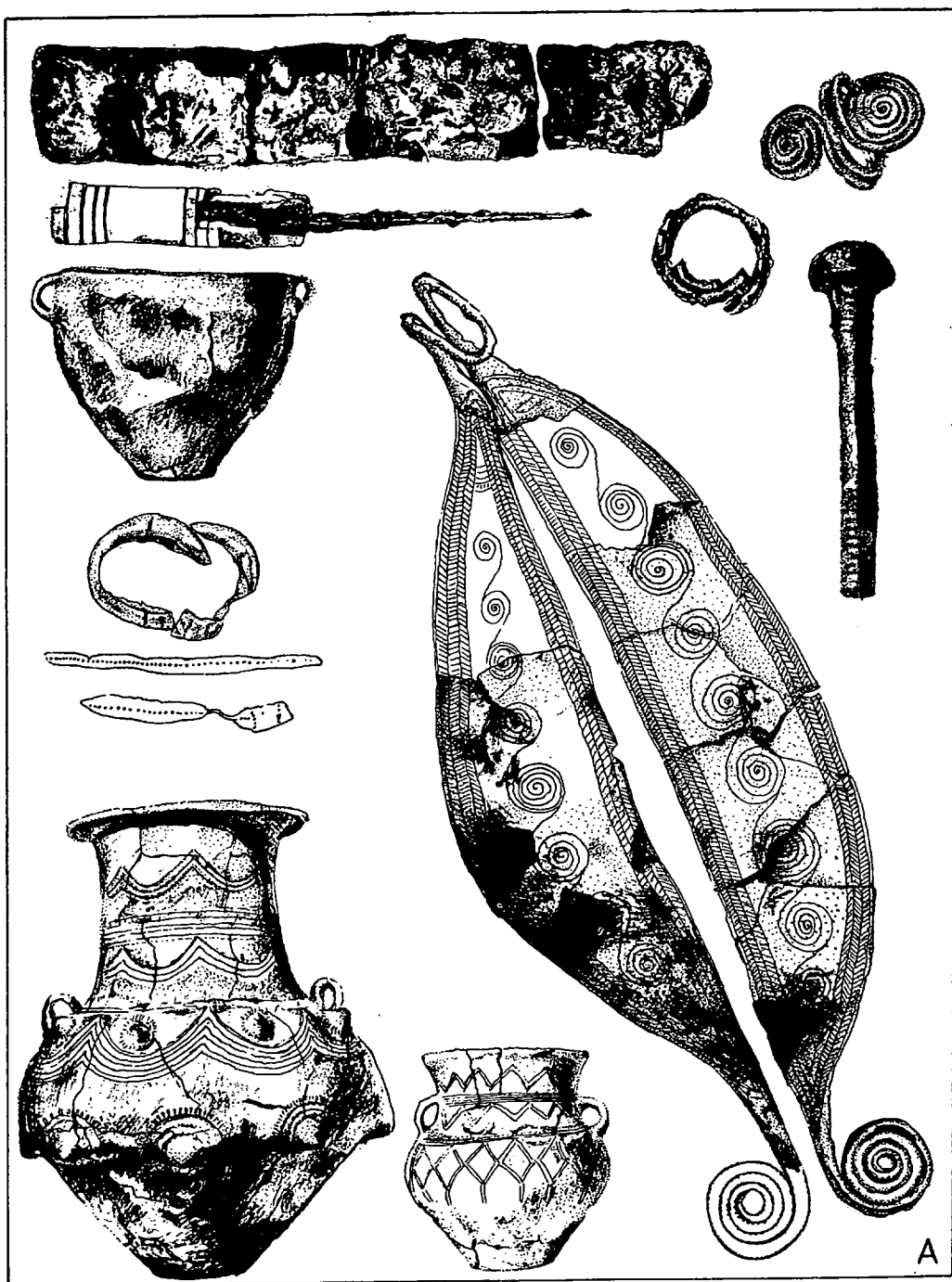
II. tábla Mindszent-óvoda, 3—5. sír
Taf. II. Mindszent, Kindergarten, Gräber 3—5.

III. tábla Mindszent-óvoda, 5—6. sír
Taf. III. Mindszent, Kindergarten, Gräber 5—6.

IV. tábla Mindszent-óvoda, 8—9. sír
Taf. IV. Mindszent, Kindergarten, Gräber 8—9.

V. tábla Mindeszent-óvoda. A. sír
Taf. V. Mindeszent, Kindergarten, Grab A.

FODOR ISTVÁN

HONFOGLALÁSKORI TEMETŐ SÁNDORFALVÁN (Előzetes közlemény)

Sándorfalva Eperjes nevű határ részén (1. kép) a Szegedi Állami Gazdaság 1980-ban új halastó építésébe kezdett. A földmunkák során ez év októberében szkíta kori sírokra és szarmata településmaradványokra bukkantak. November 10. és december 2. között a Szegedi Móra Ferenc Múzeum költségén Galántha Márta (JATE Ókortörténeti és Régészeti Tanszék) vezetésével végzett leletmentő ásatást, melynek során a szkíta temető délnyugati részén több honfoglaláskori sír is előkerült. A következő évben a leletmentő feltárás március 16-tól április 11-ig a sorok írójának, majd az év nyarán ismét Galántha Márta vezetésével folyt.¹ A két ásatási időnyben összesen 105 honfoglaláskori sírt tártunk fel,² s e munkálatokkal — mivel a lelőhelyünk tágabb körzetét is megkutattuk — a temető teljesen feltártnak tekinthető. Mivel a teljes feldolgozásra a közeljövőben aligha kerül sor, úgy vélem, az alábbi rövid előzetes beszámoló is hasznos lehet a honfoglaláskorral foglalkozó szakemberek számára.

A temető a környezetből mintegy 50 cm-rel kiemelkedő enyhe magaslaton, közel 3000 m² területen (kb. 75×40 m-es ÉK-DNy-i irányú sávban) helyezkedik el. (2. kép.) A sírok nagyjából É-ÉK-D-DNy-i irányú sorokba rendeződnek, mintegy 5—7 sor vehető ki. A sorok déli szárnyán, tehát a laponyag déli lejtőjén a sírok sűrűbben helyezkednek el, az északi oldalon a számuk jóval kevesebb. A temető délnyugati részén feltűnően sok a gyermeksír (43, 45—49, 51). A mellékletek sironkénti számbavétele nélkül is megállapítható, hogy a mellékletekben gazdag sírok a hosszú sorok középső részén, tehát a lapos dombhát legmagasabb része környékén gyakoribbak. A temető-térkép alapján az sem lehetetlen, hogy e sűrűbben betelepített déli temetőrész az elemzés során majd elkülöníthető lesz az északi résztől.

¹ A feltárás eredményeiről két előadásomban számoltam be: Szegeden a Móra Ferenc Múzeum tudományos ülésszakán 1981. október 12-én, és Budapesten, a Régészeti Társulat 1982. április 28-i ülésén. Szegedi előadásom vázlata megjelent: A sándorfalva-eperjesi honfoglaláskori temető. Múzeumi kutatások Csongrád megyében 1981. Szerk. Juhász A. (Szeged 1982) 47—50. — A temető feltárásán Galántha Márta munkatársamon kívül részt vett Simon Katalin, Vályi Katalin, Koós Judit, Horváth Ferenc, Bánkúti Anikó (MFM), Stanczik Ilona, Szathmári Ildikó (MNM), Rózsa Gábor mérnök, Király József grafikus, valamint Béres Mária, Gaál Éva, Tari Edit, Dósa Rozália, Lőrinczy Gábor, Szatmári Imre, Révész László, Kriveczky Béla, Pécsváradi Antal (JATE), Kisfaludy Júlia, Bóna Judith, Pásztor Adrienne, Iklódi András, Somogyi László (ELTE) egyetemi hallgatók, akiknek ez úton is köszönöm nehéz körülmények között végzett lelkiismeretes munkájukat, Galántha Mártának pedig az általa feltárt sírok közlésre való átgondolását.

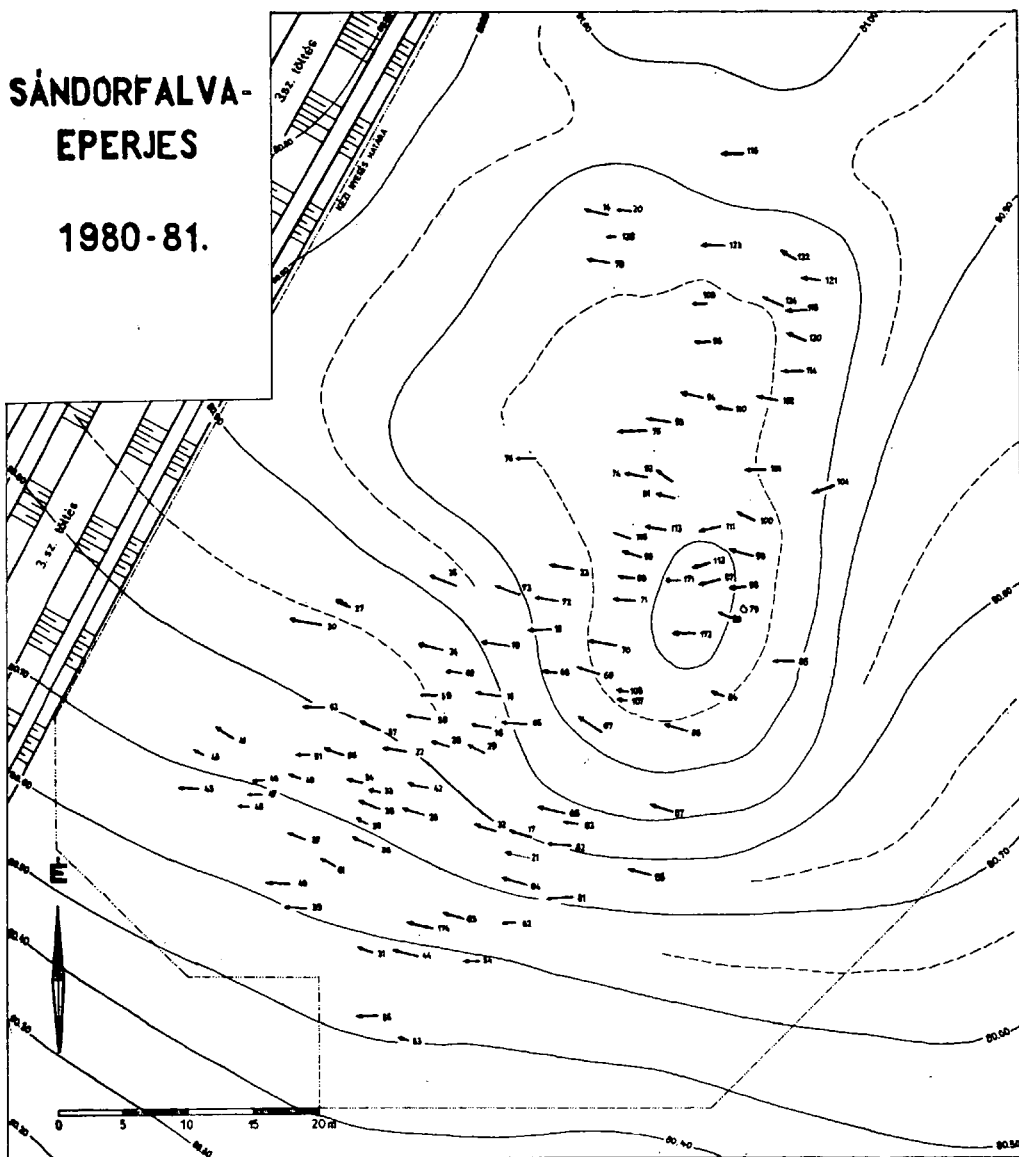
²Néhány esetben, elsősorban amikor a munkagép jelentős mértékben feldúlt valamely melléklet nélküli sírt, annak korát nem tudtuk teljes bizonyossággal megállapítani. Így elképzelhető, hogy az embertani vizsgálatok után a sírszám némileg — de semmiképp nem jelentősen — módosulni fog majd.

1. kép Sándorfalva—Eperjes, lelőhely
Abb. 1 Sándorfalva—Eperjes, Fundort

**SÁNDORFALVA-
EPERJES**

1980-81.

2. kép Sándorfalva—Eperjes, temetőtérkép
Abb. 2 Sándorfalva—Eperjes, Plan des Gräberfeldes

A sírok nagy többségét a humuszalatti agyagos földbe ásták.³ Tekintettel arra, hogy a humuszt vagy teljesen vagy nagyrészt a földgyaluk már a temető előkerülése előtt lehordták, sírmélységet nem tudtunk mérni. Hozzávetőleges becslésünk alapján azonban úgy véljük, az itteni sírok mélysége megfelelt az átlagosnak, 50—100 cm között váltakozott. A gyermeksírok magasabban voltak, ezért valószínű, hogy a domb tetején lévők közül (itt ugyanis kevés gyermeksír került elő) néhány a szántásnak vagy a földgyalunak esett áldozatul.

A temetkezési szokások tekintetében viszonylag kevés eltérést tapasztaltunk a többi X. századi temetőktől. Temetőárok nyomát nem leltük, a sírok tömbjén kívüli temetkezést nem figyeltünk meg. Csupán a 116. női sír van mintegy 5 m-rel északabbra a szélső síroktól, ebben azonban nem észleltünk rendellenes temetkezési szokásokat.⁴ A tájolás is meglehetősen egységes, nyugati vagy attól kissé eltérő.

A sírgödörök négyzethez közeli, lekerített sarkúak, ajluk legtöbbször nagyjából vízszintes, nem ritka azonban, hogy a fej alatt a gödör alját magasabbra hagyták, s ezzel a halott fejét mintegy feltámasztották (63, 82, 100. sír). A 100. sír alja lábtól a nyakig egyenletesen mélyül, a fejét pedig lépcsőszerű 15 cm magas földpadka támasztja. (3. kép, 3) A 82. sír alját pedig teknőszerűen vajták ki a tetem alatt.⁵ (3. kép 2)

Az általános aknasírok mellett tizenegy sírban figyeltük meg a padka és padmaly nyomát. Nyolc esetben (19, 22, 38, 64, 90, 97, 111. sír) a padka és a kis padmaly együtt fordult elő. (3. kép 4), három sírnál (23, 31, 78) csak padkát észleltünk. Padmaly gyanítható továbbá azokban a sírokban is ahol a váz a széles sírgödör egyik falánál fekszik, mint a 81. (4. kép 1), 91. sírok esetében. A megfigyelt padkás és padmalyos sírok a temetkezések közel 10%-át teszik ki, jóllehet ezek a sírformák meglehetősen ritkák honfoglaláskori temetőinkben.⁶ Ehhez hozzá kell még tennem, hogy az ilyen sírok száma nagyobb lehetett, hiszen jónéhány esetben a földgyalu nyomán nem figyelhettük meg a sírgödör falának alakját.

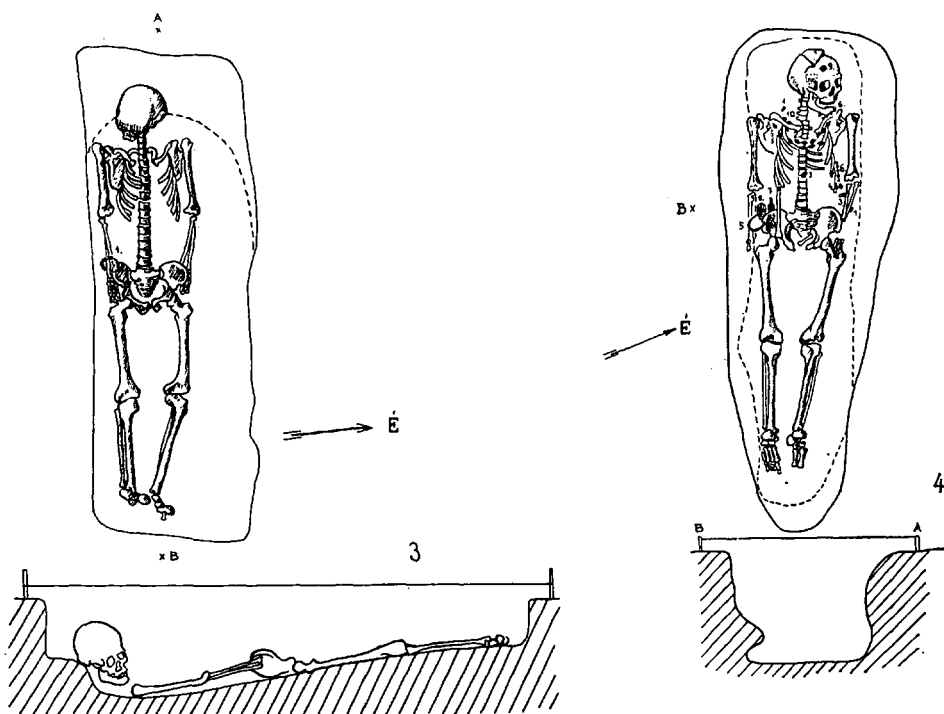
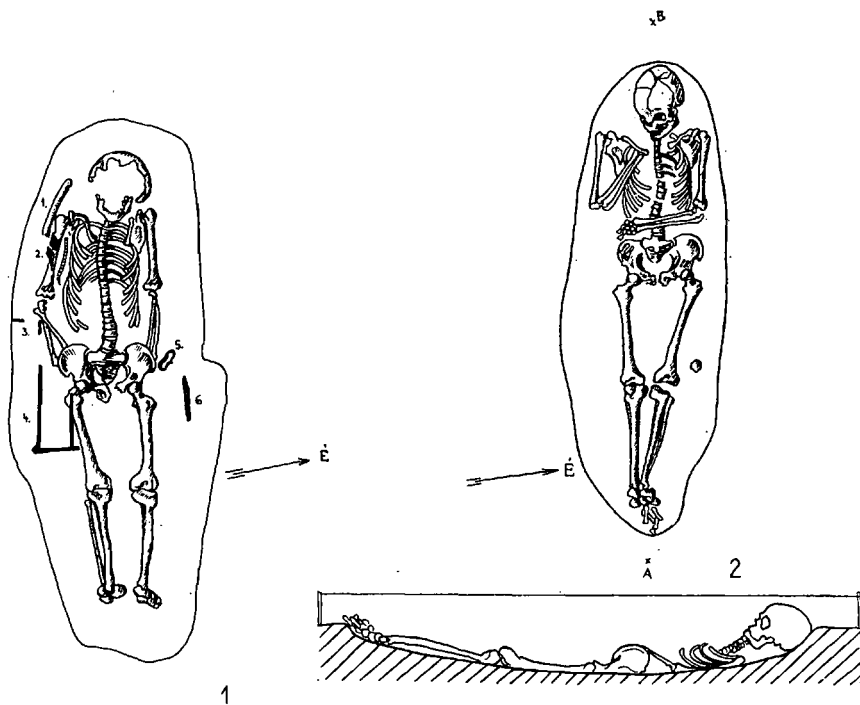
A sírokban a vázakat nyújtott testhelyzetben, a test mellé, vagy — főleg a női sírok esetében — a medencére, hasra, igen ritkán a mellre tett kezekkel figyelhettük meg. Csupán 25. és 60. sír mondható némileg rendellenesnek, ahol a váz közel átlós irányban feküdt a sírgödörben. Szintén különleges helyzetűnek ítéltető a 57. sír is, ahol az elhunyt medencéjét kissé oldalra fordítva a sírgödör falához szorították. (4. kép. 2) Ennek oka az volt, hogy a medence bal oldalához helyezték a sír aljára a nyeret

³ Temetőnk tehát — mivel az alább elmondandók miatt tisztán köznépinek semmiképp nem tartható — nem támogatja Bálint Csanád azon feltevését, amely szerint rangosabb (a Hampel szerinti A-csoportba tartozó) honfoglaláskori temetőink „...főként a homokos steppe területeken fordulnak elő.” Vö. BÁLINT Cs.: Természeti földrajzi tényezők a honfoglaló magyarok megtelepedésében. *Ethn* 91 (1980) 48. Az elgondolást más szempontból bírálta *Kürti Béla*: Szeged története, I. Szerk. *Kristó Gy.* (Szeged 1983) 238—239.

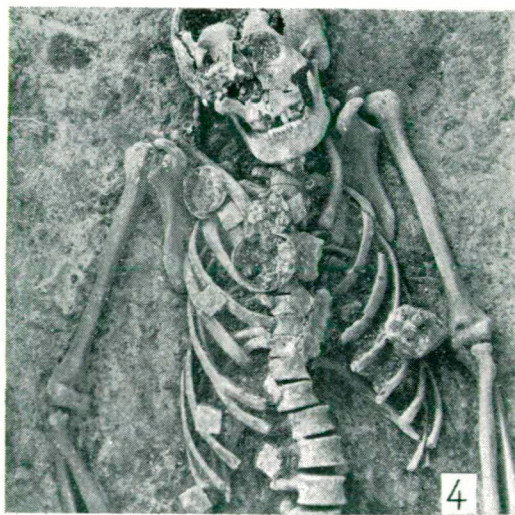
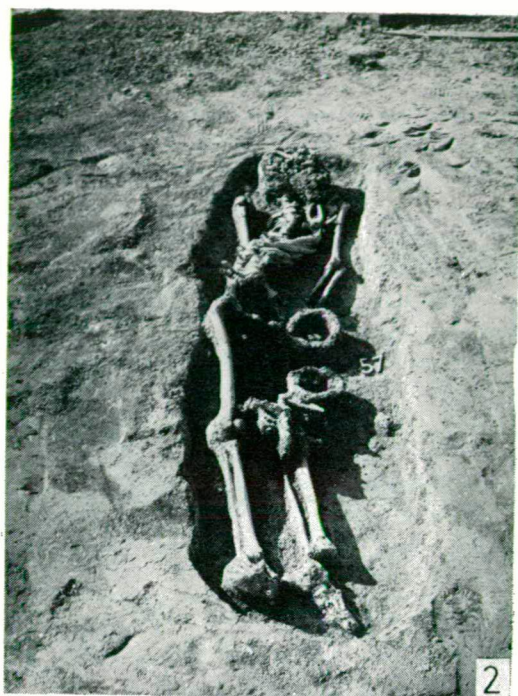
⁴ Tiszafüreden mintegy 30 méterrel északabbra temették a közösségi nyugalóhelytől a hitük szerint ártó, gonosz lelkű elhunytakat: FODOR I.: Die große Wanderung der Ungarn vom Ural nach Pannonien. (Bp. 1982) 322—323, LVII. t. A rendellenes temetkezésekről ld. SZABÓ J. Gy.: Árpád-kori telep és temető Sarud határában, III. *EgriMÉ* 14 (1976) 35—89.

⁵ Ásatási tapasztalataimból ítélve e jelenség jóval gyakoribb, mint a rögzített megfigyelések száma. Vö. TETTAMANTI S.: Temetkezési szokások a X—XI. században a Kárpát-medencében. *StCom* 3 (1975) 90. Sajnos, ma még eléggé ritkák az olyan szemléletes metszetrajzok, mint pl. *Bakay Kornél* közleményeiben: Neue Angaben zur Geschichte des Komitates Békés in der Landnahmezeit. *MittArchInst* 3 (1972) 35—38. t.; *Ua.*: Honfoglalás- és államalapításkori temetők az Ipoly mentén. *StCom* 6 (1978) 90.

⁶ Vö. TETTAMANTI S.: i. m. 90. Nem tudok egyezni a szerző azon vélekedésével, hogy az ilyen formájú X. századi sírok avar hagyományt tükröznének, hiszen a sírformák Kelet-Európában is szélbetele ismertek voltak a magyarság ottani tartózkodásának idején, többek között a velük oly szoros kapcsolatban lévő bolgár-törököknél is. Vö. FODOR I.: Bolgár-török jövevényszavaink és a régészet. Magyar őstörténeti tanulmányok. (Bp. 1977) 82—102, további irodalommal.

3. kép Sándorfalva—Eperjes. 1. 114. sír, 2. 82. sír, 3. 100. sír, 4. 64. sír
Abb. 3. Sándorfalva—Eperjes. 1. Grab 114, 2. Grab 82, 3. Grab 100, 4. Grab 64.

4. kép Sándorfalva—Eperjes, 1. 81. sír, 2. 57. sír, 3. 19. sír, 4. 16. sír (1:1)
 Abb. 4 Sándorfalva—Eperjes, 1. Grab 81, 2. Grab 57, 3. Grab 19, 4. Grab 16. (1:1)

(amelynek csak egy díszítő csontlemeze maradt meg) a kengyelekkel, zablával együtt. (Ugyanitt a szemközti sírfalánál hosszában helyezték el az íjat.) Koporsó biztos nyomait egyetlen esetben sem figyelhettük meg. Csupán a 64. sír vázánál a medence jobb oldala közelében észleltünk egy tenyérnyi fanyomót, nem lehetetlen tehát, hogy a sír aljára deszkát tettek s erre helyezték az elhunytat. (A padmaly miatt itt koporsóra nem gyanakodhattunk.)

A leletanyag az ún. X. századi középrétegbe sorolja a temetkezőhely egykori lakóit.

A férfisírok egyedüli fegyvermelléklete az íj és a nyíl volt. A nyíltartó tegez nyomait hét sírban figyelhettük meg (18, 23, 44, 58, 99, 101, 114) több-kevesebb hitelességgel. (A test mellé, vagy a láb mellé helyezték, benne 1—5 nyílvevesszővel. A rendkívül rossz állapotú 44. sírból származó tegeznél nem találtunk nyílcsücsöt.) Nyílcsücs 11 sírból került elő, a fentieken kívül a 28, 65, 72, 93, 120. sírból. Számuk itt 1—3 között ingadozik, alakjuk a szokásos rombusz forma, a 65. sír 3 nyílcsücsa közül az egyik ún. fecskefarkú. A tegezek mind, a nyílcsücsök egy kivételével szintén mind férfi sírból származnak. A kivétel a 93. számú gazdagon felékszerezett női sír, ahol a nyílcsücs a bal oldali bordákon, csüccsal a láb felé fekszik.

A tegezek közül a 114. sír tegezt mutatjuk be. (3. kép 1). (1. íjcsont; 3—4: tegezvasalás; 5: csíholó 6: vaskés; 7: tegezszáj csont dísze.) A tegez száját pontkörös díszű csontlemez díszítette (5. kép 2), s előkerült a tegezszáj csontfedelének töredéke (5. kép 4), valamint egy ismeretlen funkciójú irdalt csontlemez szórványként (5. kép 3) amely nem kizárt, hogy az íjhoz tartozhatott.⁷

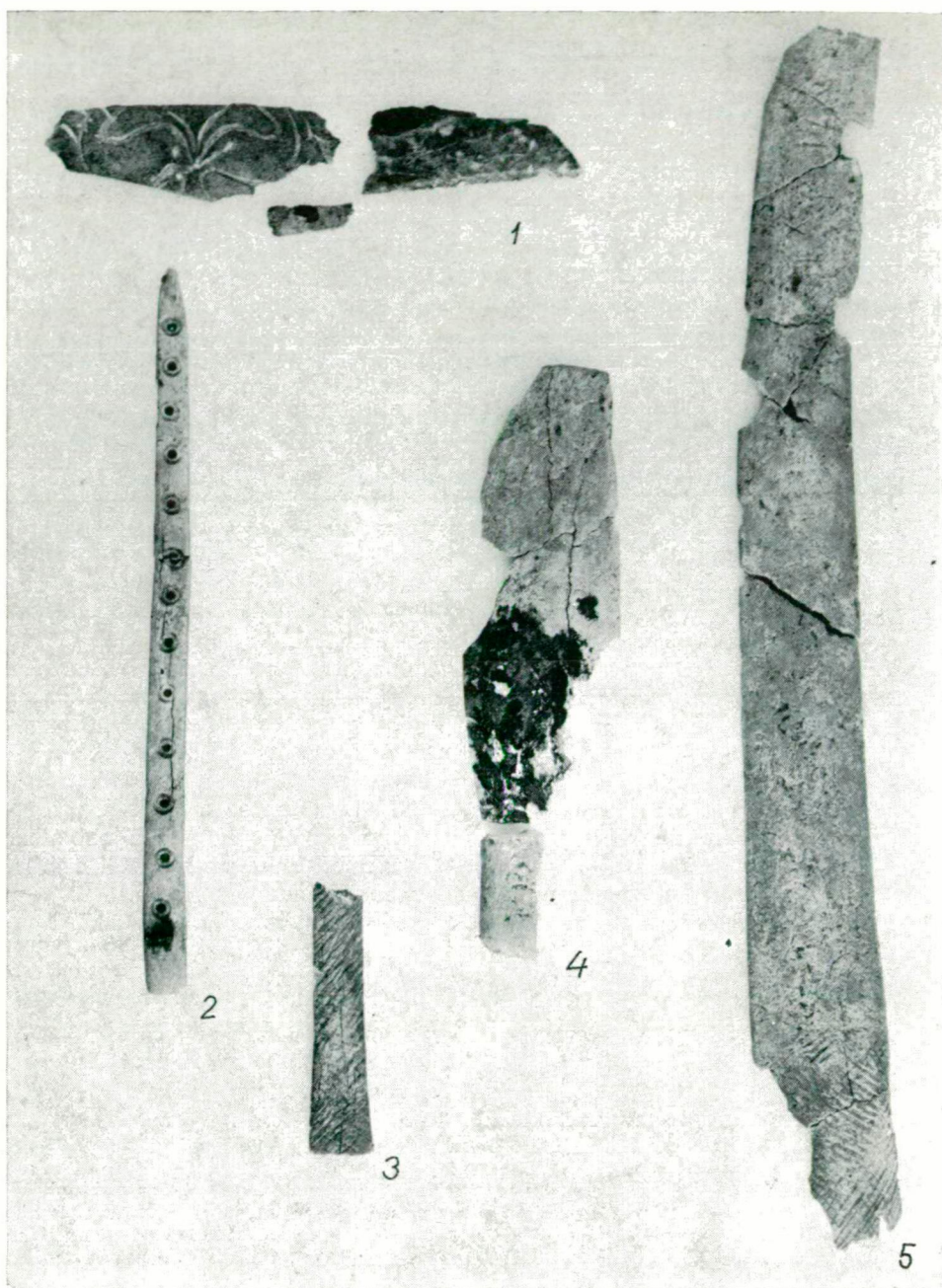
Íjat három sírban figyelhettünk meg: az említett 114.-ben, ahol a jobb vállnál került elő az egyik íjvégcson (5. kép 5), amely alul irdalt, töredékes. Az íjat bizonyára a tegez mellé helyezhették. Feltehető, hogy már rongált íjat helyeztek az elhunyt mellé, az kevésbé hihető, hogy csupán az egyik íjkarra helyeztek volna egy merevítő csontlemezt. Az sem kizárt, hogy az íj többi része a földgyalunak esett áldozatul. Az 57. sírban a nyereg mellett csupán egy íjközépcson került elő, lehet, hogy itt is rongált íj került a sírba, de az is igen hihető, hogy az íjkarokat nem borították eredetileg csontlemezek. A 23. sírban az egyik középső csontlemez került elő a sírfal és a jobb alkar között, az íjat tehát az elhunyt jobb oldalához, azzal párhuzamosan helyezték a sírba. Az előbbiekhöz hasonlóan ezen az íjon is egyetlen csontlemez volt csupán.⁸

Nyerget egy sírban leltünk, az említett 57. számúban, ahová a körte alakú kengyelpárral és csikózablával együtt a medence bal oldalára tették. A kápát eredetileg palmettás csontlemezek díszítették, amelyek egy töredékét leltük meg. (5. kép. 1.) Úgy vélem, bizonyára régi, talán már sérült nyerget tehettek a sírba, amelynek díszítése is vagy megrongálódhatott, vagy pedig az ép csontlemezeket levették róla.

Jelképes lovastemetkezést két sírban találtunk, a már említett 57. számúban (nyereg, kengyelpár, csikózabla) és a 23. sírban, ahol a bal combcsonton feküdt a kengyelpár és a csikózabla, a jobb combcsont mellett pedig a hevedercsat. (Nem találtuk ugyan

⁷ A közlemény jellegéből adódóan nem tartom feladatommak a párhuzamok és a szakirodalom hosszas felsorolását, e tegez szájának csont díszítéséhez csupán a Szarvas-Tessedik utcai 2. sír hasonló, még közöletlen darabját említem az ásató Dienes István baráti szivességéből. Honfoglaláskori tegezeink újfajta rekonstrukciójáról ld. Révész László kitűnő dolgozatát e kötetben, továbbá: *Ua.: Angaben zur Beschaffenheit der Pfeilköcher zur Zeit der Landnahme*. In: II. Internationale Archäologische Studentenkonferenz, Pécs 1982. Hrsg. J. Tamási, G. Vékony. (Bp. 1983) 148—163.

⁸ E kérdésről részletesebben ld. FODOR I.: Honfoglaláskori sír Doroszlón. *ComArchHung* 1981, 149—157. E dolgozatomban csatlakoztam László Gyula korábbi feltevéséhez, amely szerint minden olyan sírban lehetett csontlemezek nélküli íj, ahol tegezt találtak: LÁSZLÓ Gy.: A kenézli honfoglaláskori íjtegez. *FolArch* 7 (1955) 119. Legutóbb ugyan *Kürti Béla* elvetette ezt a feltevést (i. m. 267, 179. j.), magam — indokait nem ismerve — továbbra sem tartom azt megalapozatlannak.

5. kép Sándorfalva—Eperjes, 1. 57. sír, 2—5. 114. sír. (1:1)
 Abb. 5 Sándorfalva—Eperjes, 1. Grab 57, 2—5. Grab 114. (1:1)

nyomat, de itt is feltehető, hogy a nyeret is a sírba tették — az elhunyt lába fölé — de nem lévén fémveretekkel vagy csontlemezekkel díszítve, az nyomtalanul elenyészett.)

A női sírokban az ékítmények és a ruhadíszek meglehetősen sok válfaját leltük meg. A fej ékszereinek legegyszerűbb fajtái az ezüst és bronz sima hajkarikák voltak, amelyek 12 sírban fordultak elő (egy alkalommal bizonyosan férfi sírban.). Díszes fülbevalót három sírban találtunk. A 16. sír töredékes fülbevalópárja a gömbsorcsüngős fülbevalók öntött változata ezüsből, a „gyöngyök” mélyedéseiben aranyozással.⁹ (6. kép. 1.) A 64. sír szintén öntött ezüst gömbsorcsüngős fülbevalópárjának felső része — csak töredékeiben megmaradt — bronzhuzalokból készült.

A nyak díszéül szolgáló pasztagyöngyöket csak igen kevés sírban figyelhettünk meg. Egy sírban, a 91.-ben került elő vékony, sodrott, a végén összekapcsolt nyakperec.¹⁰ Az ing nyaki részét több sírban rombusz alakú aranyozott ezüst veretek díszítették, hátoldalukon a felvarrásra szolgáló két füllel, amilyenek a 85. sír ingnyakdíszei. (7. kép. 1—5). Ezek egykori viseleti módja is megfigyelhető volt. A 64. sírban két párhuzamos sorban díszítették az ingnyak szegélyét,¹¹ míg a 19. sírban a mellén egymást keresztező két sorban figyelhettük meg e vereteket. (2. kép. 3.). Nyilvánvaló, hogy ez utóbbi esetben nem az ingnyak szegélyének díszéül szolgáltak; hanem elől nyitható ruha szegélyére varrták fel a nyaktól az övig.

A 15. sírban az ingnyakat aranyozott ezüst kettőscsüngők díszítették.¹² (8. kép. 1—6,8), amelyek egyikére az egykori ruházatból textildarab tapadt.¹³ (8. kép. 7).

Különösen gazdag öltözkében temették a 93. sír női halottját. A zárt ingnyakat körben aranyozott ezüst rozettás kerek veretek díszítették, hátlapjukon a felerősítést egy nitszőg szolgáltatta. (9. kép. 2—20.) A bal vállnál 2 db (két-két félből álló) cseppalakú gombot (pontosabban csüngődísz) leltünk¹⁵ (9. kép. 21—22), a felső ruha szegé-

⁹ Legközelebbi párhuzamát Szeged-Bojárhalomról ismerjük: LÁSZLÓ Gy.: A honfoglaló magyar nép élete. (Bp. 1944) X. t. 1—2.

¹⁰ Típusát ld. J. GIESLER: Untersuchungen zur Chronologie der Bijelo Brdo-Kultur. Praehistorische Zeitschrift 56 (1981) Taf. 1/a.

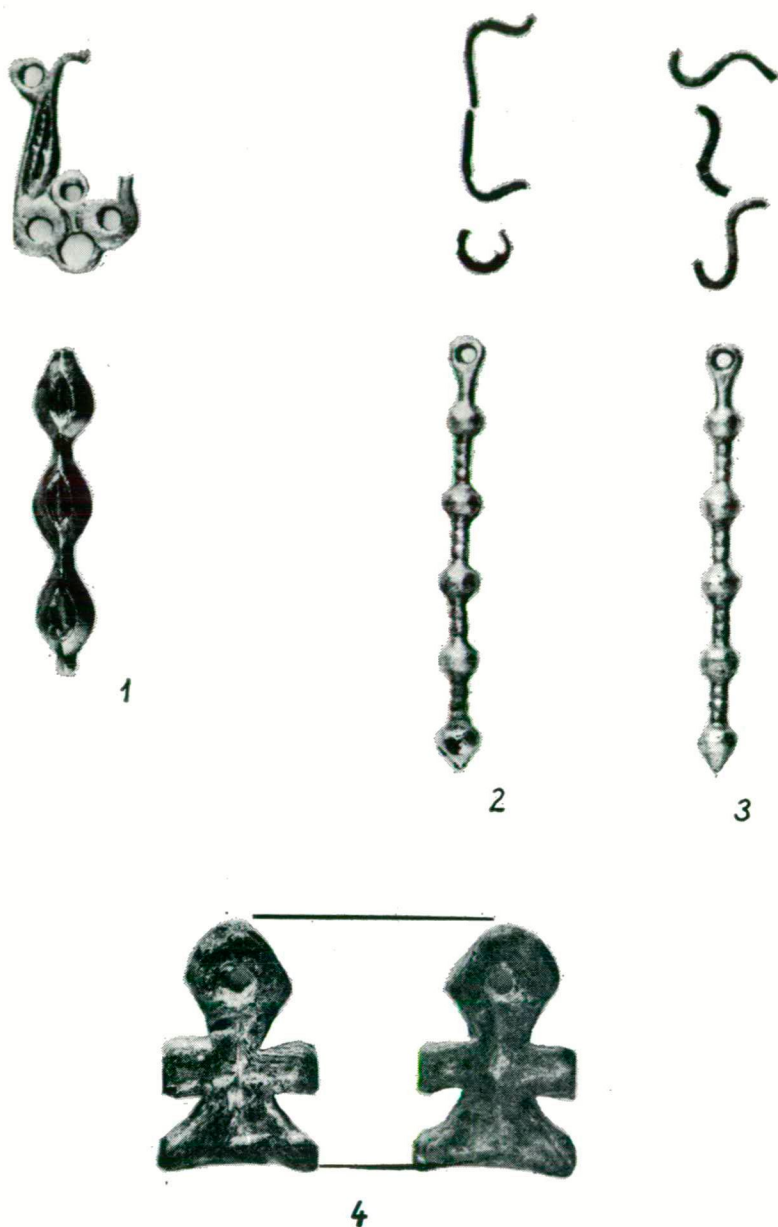
¹¹ Jól megfigyelt viseletbéli párhuzamait ld. Orosházáról, Algyőről és Madarásról: DIENES I.: A honfoglaló magyarok. Orosháza története és néprajza. Szerk. Nagy Gy. (Orosháza 1965) 147—149.; KÜRTI B.: i. m. 37/a. kép.; KÖHEGYI M.: Das landnahmezeitliche Gräberfeld von Madaras. Acta ArchHung 32 (1980) 212—213.

¹² Erről az ékszerfajtáról újabban: Ž. DEMO: Bjelobrdski privjesci u Jugoslaviji. Podravski Zbornik '83. (Koprivnica 1983) 271—301.

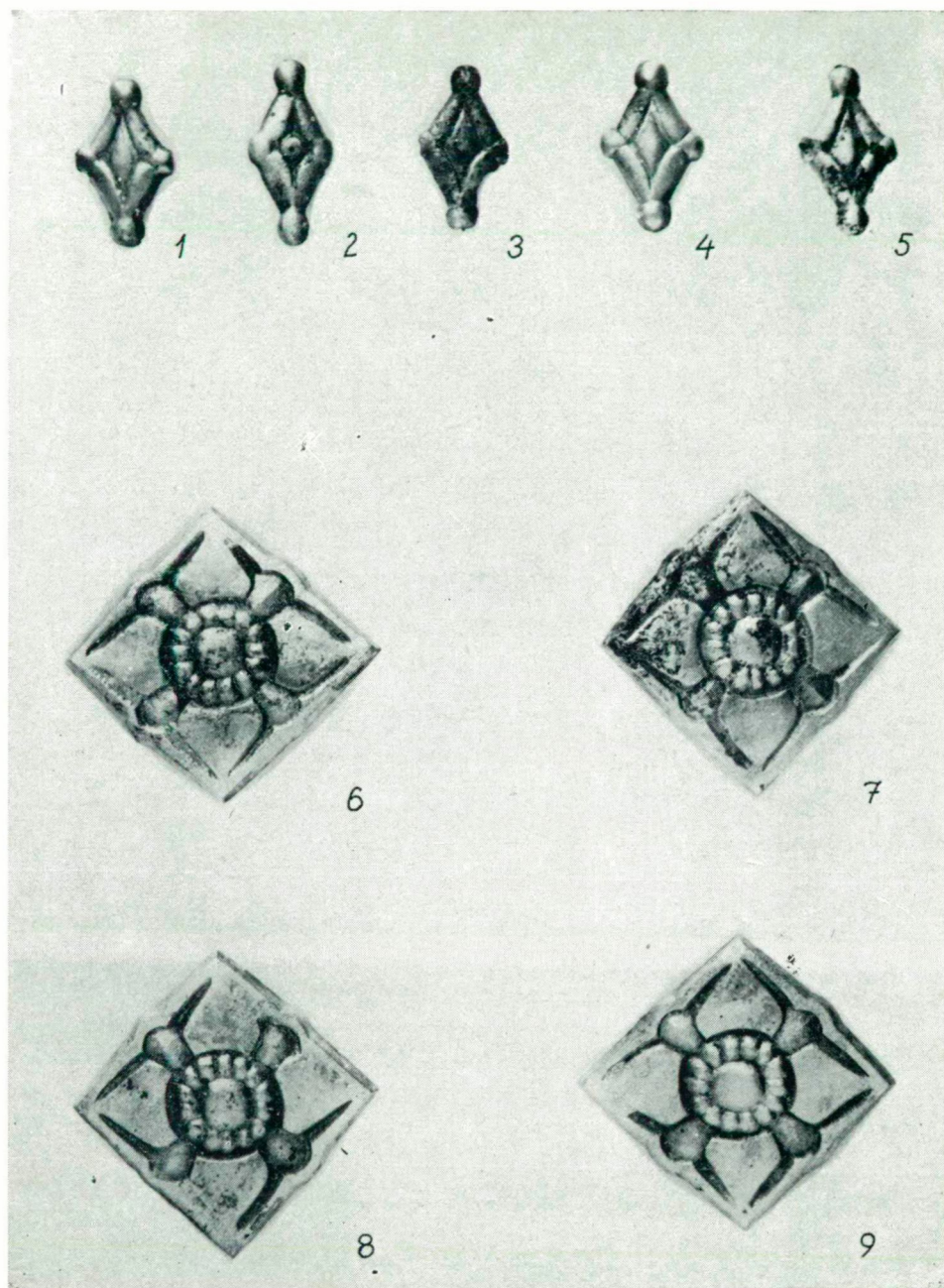
¹³ E veretek textilre való felerősítésének módjáról: KÜRTI B.: Honfoglaláskori magyar temető Szeged-Algyőn. (Előzetes beszámoló.) MFMÉ 1978—79/1, 334.

¹⁴ Párhuzamait ld. pl. Pozsonyvezekényről és Algyőről: SZŐKE B.: Honfoglaláskori magyar sírok Pozsonyvezekényben. Új Magyar Museum 5 (Kassa 1944) II. t. 1—6.; KÜRTI B.: Honfoglaláskori... I. t. 4.; Ua.: Szeged tört. I, 39. kép.

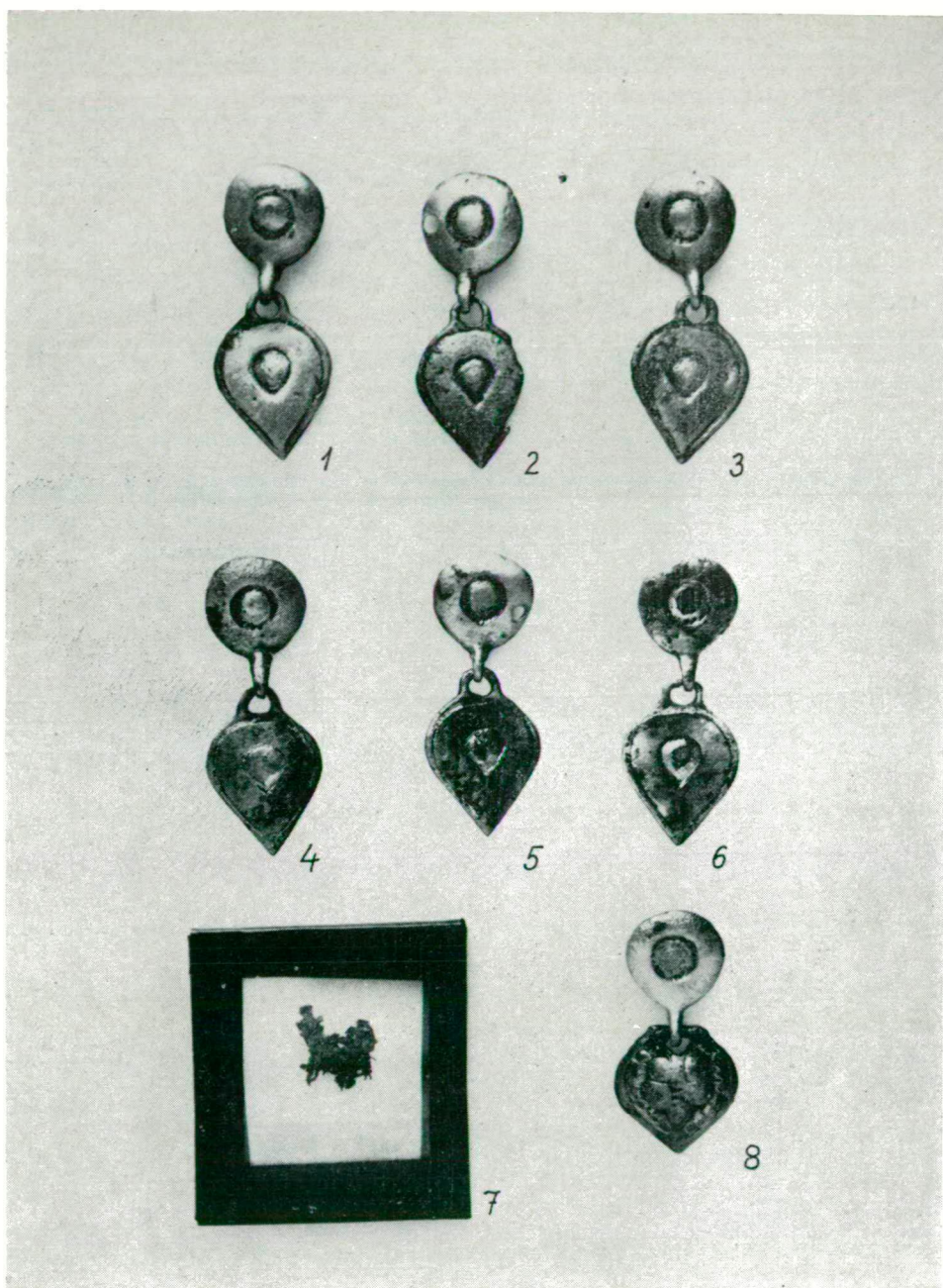
¹⁵ Nem egészen pontos megfelelői a bezdédi öntött és a dunaújvárosi két részből álló csüngőpár: JÓSA A.: A bezdédi honfoglaláskori temető. ArchÉrt 16 (1896) 401, B 2—3. kép.; BÓNA I.: Honfoglaláskori magyar sír Dunaújvárosban. ArchÉrt 98 (1971) 170—171, 1. kép 8—9. — Bóna István feltevése szerint a dunaújvárosi csüngőpár „...a gazdagabb honfoglaló asszonyok hajfonatdíszítő korongjait helyettesíti.” (Uo. 172.) Magam inkább úgy vélem, hogy a nyakban, függőként viselték. Közelebbi-távolabbi keleti párhuzamai nem csupán az Altáj-vidéki Kudirgéből ismertek ebben a korban, hanem — ha nem nagy számban is — az Irtyis-vidéktől a Káma völgyén és Baskirián át Sarkelig és Novgorodtól Transzkaukáziaig. Vö. V. A. MOGILNYIKOV: Kultura plemjon lesznogo Priirtsja IX—nacsala XIII vv. Ucsonije zapiszki Permszkoگو universziteta 191 (1968) 282—283, 6. kép 6—7, 9.; V. A. OBORIN: Mogilnyik Teljacsij Brod VIII—XII vv. Voproszi arheologii Urala 12 (Szverdlovszk 1973) 127, 3. kép 14.; M. H. SZADIKOVA: Novie pamjatniki zseleznogo veka Baskirii. Arheologija i etnografija Baskirii, I. (Ufa 1962) 131, IV. t. 1—2.; N. A. MAZSITOV: Juzsnij Ural v VII—XIV vv. (Moszkva 1977) 199, I. t. 348.; M. I. ARTAMONOV: Sarkel — Belaja Vezsa. MIA, 62. (Moszkva — Leningrád 1958) 44, 30. kép. (E dolgozatokban további párhuzamokkal.) A viselet módját illetően azonban a közölt keleti párhuzamok sem igazítanak bennünket útba.

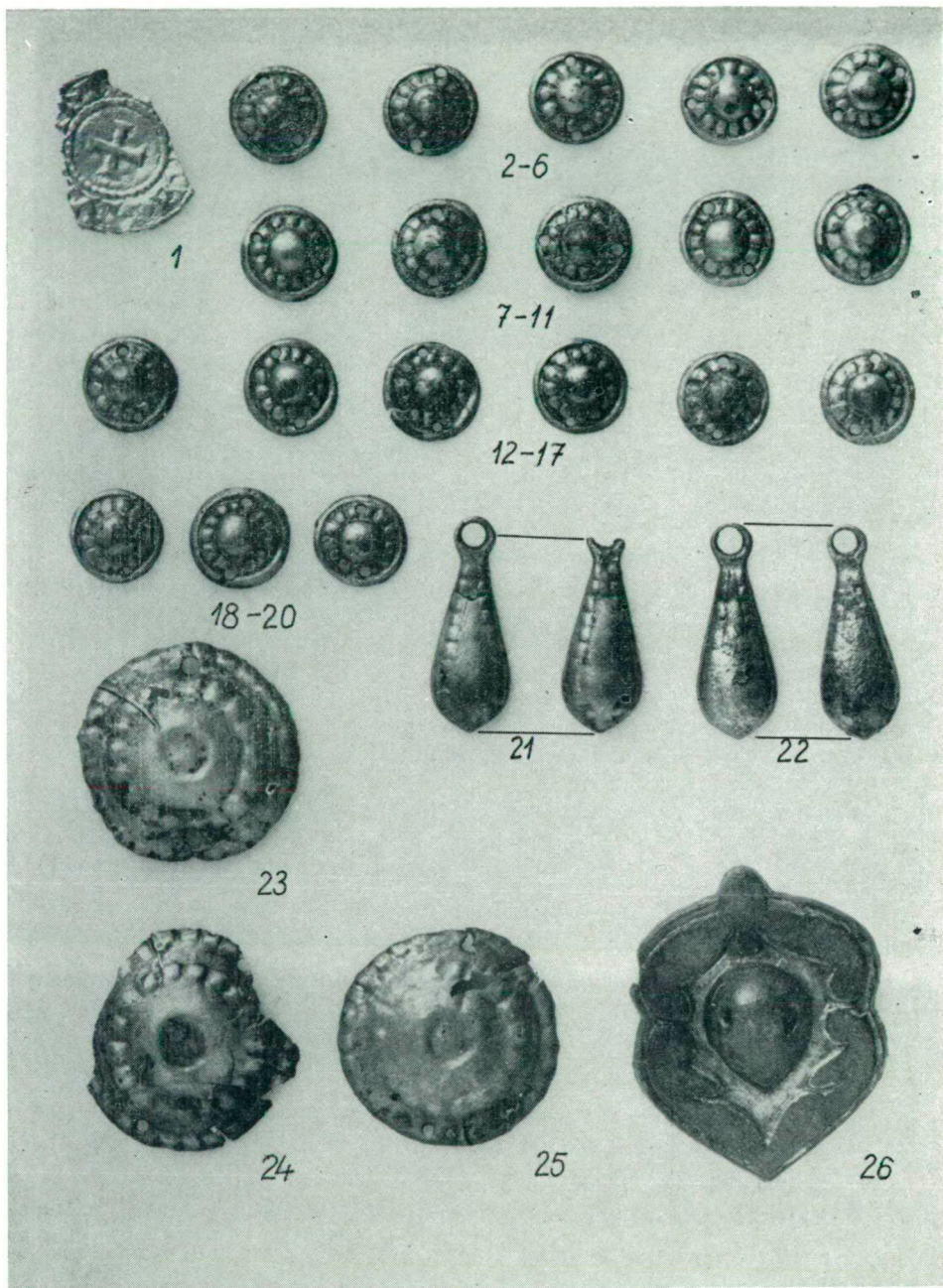
6. kép Sándorfalva—Eperjes, 1. 16. sír, 2—3. 64. sír, 4. 14. sír (1:1)
 Abb. 6 Sándorfalva—Eperjes, 1 Grab 16, 2—3. Grab 64, 4. Grab 14. (1:1)

7. kép Sándorfalva—Eperjes, 85. sír (1:1)
 Abb. 7 Sándorfalva—Eperjes, Grab 85. (1:1)

8. kép Sándorfalva—Eperjes, 15. sír (1:1)
Abb. 8 Sándorfalva—Eperjes, Grab 15. (1:1)

9. kép Sándorfalva—Eperjes, 1. 92. sír, 2—26. 93. sír (1:1)
 Abb. 9 Sándorfalva—Eperjes, 1. Grab 92, 2—26. Grab 93. (1:1)

lyét a mellől az övig nagyobb vékony préselt ezüst rozettás veretek díszítették, amelyeket a permükön levő lyukaknál varrtak fel.¹⁶ (9. kép, 23—25.) Ezek sorába illeszkedve az öv táján öntött palmettadíszes aranyozott ezüst csüngős lószerszámveret feküdt, amelynek felerősítését a hátlaapon levő 5 szegecs szolgálta. (9. kép, 26.) Nyilvánvaló, hogy a lószerszámveretet másodlagosan használták fel a női ruha díszítésére.¹⁷ A sírban tett megfigyeléseink alapján kétségtelennek látszik, hogy a díszes ruhát nem adták rá a halottra, hanem ráterítették. (Az elhunyt nem egészen szokványos túlvilági útrabocsátását igazolja a bordáin lelt nyílcsúcs is.)

A 85. sír női kaftánját aranyozott ezüst rombusz alakú öntött, középpüth rozettával a csücsök felé pedig négy levélmintával díszített veretek ékesítették, amelyek felvarrására a hátoldalon két fül szolgált. (7. kép, 6—9.) E vereteknek a felsőruha kivágása mentén két sorban való elhelyezkedése jól látható a 16. sírban, ahol a veretek eredeti helyzetükben megőrződtek. (9. kép, 4.) Ugyanitt a fentebb bemutatott korong alakú rozettás veretek az öv díszéül szolgáltak, s a halotti ruházat megbontását igazolja a mellén található két pántkarperec. Üreges vagy tömör gombok 13 sírban fordultak elő, melyek közül a 64. sírból származókat mutatjuk be. (10. kép, 3—8.)

Tíz sírban került elő gyűrű: bronzhuzalból, pántból vagy fonott. Itt a 114. sírból származó dudoros gyűrűt (10. kép, 1.), valamint a 70.-ből származó fejegyűrűt mutatjuk be, amelyen szétterjesztett szárnyú madár ábrázolása látható.¹⁸ (10. kép, 2.) Nyolc sírban leltünk pánt-, huzal- vagy fonott karperecet. Ez utóbbiak közül a 100. sírból származót két szál bronzhuzalból sodorták, vége kapcsos megoldású. (10. kép, 9.)

A temető egyéb leletei közül feltűnő a kések nagy száma (14 db), amelyek férfi és női sírban egyaránt előfordultak, valamint a hat sírban talált szokványos típusú csiholó.

Edénymelléklet egyetlen esetben, a 123. női sírban fordult elő, ahol a szürke, hiányzó peremű bögrét az elhunyt jobb bokája mellé helyezték. Az edény palástjának felső részét egyenes vonalak díszítik. (11. kép.)

Tojást a 112. számú gyermeksírból találtunk, a bordákon, a bal könyök közelében.

A 41. sírban a mell tájékán római kori bronz fibula feküdt, nyilvánvaló másodlagos felhasználásban.

Az ezüstszeemes halotti szemfedő nyomát két váz koponyáján figyelhettük meg (16,18).

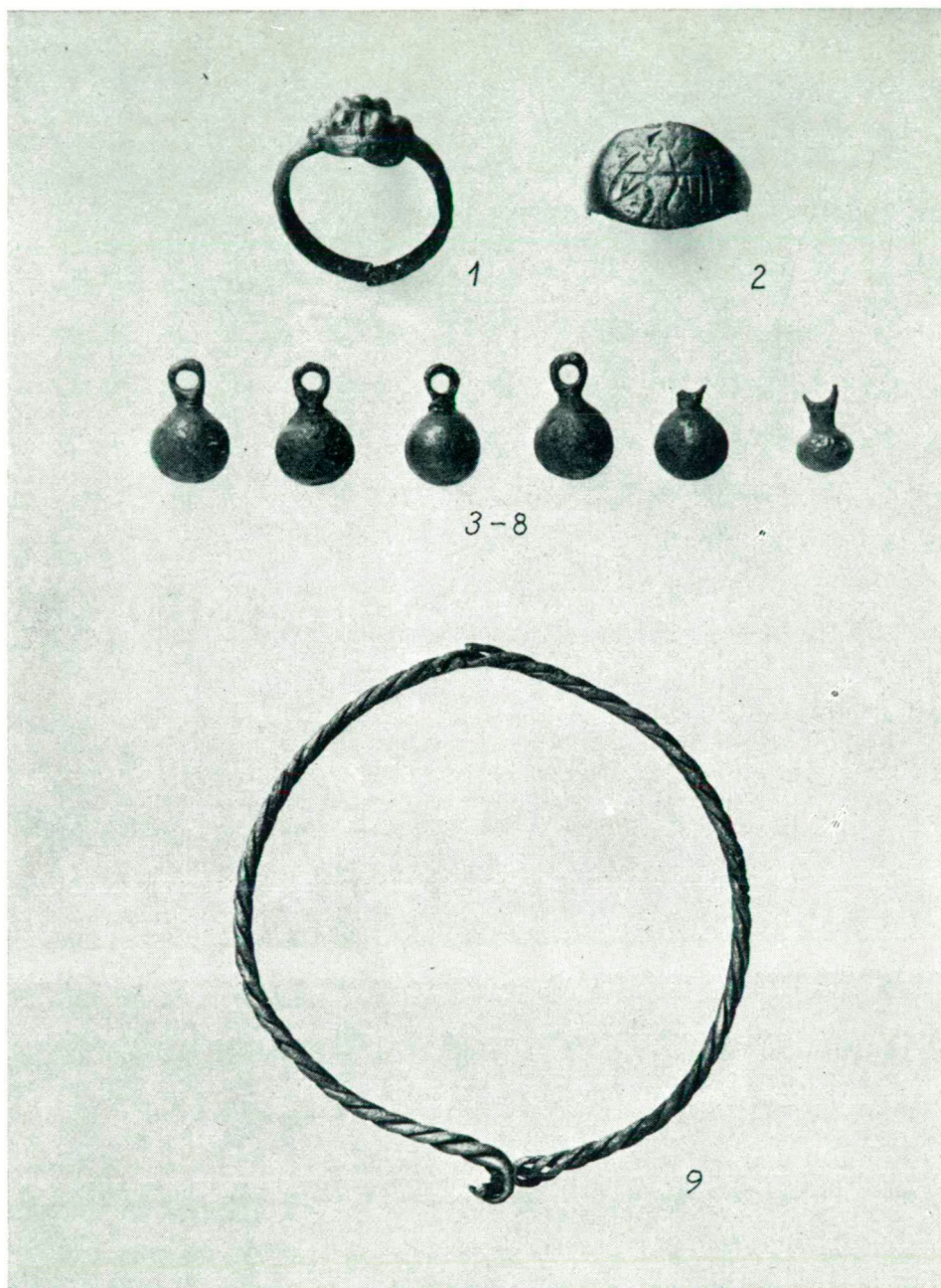
Honfoglalóink hagyatékában eddig tudomásom szerint pontos párhuzam nélküli a 14. női sír nyakában lelt ólomötvözetből készült vaskos kereszt, amelynek felső szárán a felfüggesztésre szolgáló lyuk van. (6. kép, 4.) Nem formai, csupán szokásbéli párhuzamként említhetem a szomszédos algyői temető egyetlen ólomkeresztjét.¹⁹

¹⁶ A párhuzamok körül a nemrég közölt bánági jázovai (hódegyházi) X. századi temető 5. sírjának hasonló korongos díszzeit említem, ahol a sírrajz eredeti helyzetében rögzítette a gazdagon díszített ruhára varrt kettős csüngők, rozettás korongocskák, szív alakú veretek és kauri kagylók helyzetét. Ld. Nakit na tlu Srbije. — Jewelry on the territory of Serbia. Narodni muzej — Beograd. (Beograd 1982) 40, I—II. t.

¹⁷ Lószerszámdíszek női ékítményként való másodlagos felhasználása nem egyedi eset Sándorfalván, hasonló jelenséget tapasztaltak Tiszaeszláron és Püspökladányban is. Vö. FODOR I.: Honfoglaláskori korongjaink származása. FolArch 31 (1980) 189, 6. j.

¹⁸ A „madaras” gyűrűk déli, balkáni kapcsolatairól legutóbb: KÜRTI B.: Szeged tört. I, 234—235.

¹⁹ Uo. 270, 37. kép.

10. kép Sándorfalva—Eperjes, 1. 114. sír, 2. 70. sír, 3—8. 64. sír, 9. 100. sír (1:1)
 Abb. 10 Sándorfalva—Eperjes, 1. Grab 114, 2. Grab 70, 3—8. Grab 64, 9. Grab 100 (1:1)

11. kép Sándorfalva—Eperjes, 123. sír
Abb. 11 Sándorfalva—Eperjes, Grab 123

A temetőnek egyetlen sírjában, a részben feldúlt 92. számúban találtunk pénzt, Eudes francia király (887—898) limogesi veretét.²⁰ (9. kép, I.) Az érme a nyakánál került elő, hiányos, pereme két szemben levő oldalon jelentős részben letörött. Feltételezhető, hogy a hiányzó peremrészekon lyukak lehettek, s a pénz a ruhára volt felvarrva.

Összegezve az elmondottakat úgy vélem, a sándorfalvi temető egykori népessége az ún. középrétegbe sorolható. Ha összevetjük a leletanyagot a nem messze levő algyői-vel,²¹ kétségtelen, hogy itt egy kevésbé tehető és kevésbé rangos közösség élt. Gazdálkodásukról a leletek szinte semmit nem árulnak el, aligha tévedünk azonban, ha állat-tartást és földművelést tételezünk fel. A három íjas és a hét tegzes sír arra utal, hogy a férfiak egy része — alighanem csak „alkalmilag” — a fegyverforgatók közé tartozott.

A leletanyagban fellelhetők mind az előkelő, mind pedig a köznép jellegzetes ékszerei, s nem lebecsülendő a melléklet nélküli vagy az igen-igen szerény mellékletű sírok aránya sem. Mivel a leletek közt nincsenek olyanok, amelyek nagy valószínűséggel még a keleti hazában készülhettek, a temető megnyitását igazolhatóan aligha tehetjük a honfoglalás utáni első vagy második évtizedre. Felhagyását pedig aligha

²⁰ Meghatározását Gedai Istvánnak köszönöm. Ugyanilyen érem csupán Tiszaeszlárról ismert a honfoglaláskorból: HUSZÁR L.: Das Münzmaterial in den Funden der Völkerwanderungszeit im Mittleren Donaubecken. Acta ArchHung 5 (1955) 480. szám.

²¹ KÜRTI B.: Honfoglaláskori...323—247.

tehetjük a X. század utolsó harmadára, hiszen nincsenek biztosan csak e korra keltezhető leleteink, hiányoznak pl. az S-végű hajkarikák, kígyófejes vagy vastag sodrott karperecek.²² Előzetesen tehát a sándorfalvi temető bizonyára legnagyobb valószínűséggel a X. század második és harmadik harmadára keltezhetjük. E feltevés azonban a részletes feldolgozás folyamán természetesen még módosulhat.

ISTVÁN FODOR

LANDNAHMEZEITLICHES GRÄBERFELD ZU SÁNDORFALVA

(Vorbericht)

Zusammenfassung

Anlässlich einer Rettungsgrabung in den Jahren 1980—1981 wurde zu Sándorfalva, unweit von Szeged, ein landnahmezeitliches Gräberfeld aus dem 10. Jh. freigelegt. (Abb 1—2) Die Gräber bildeten Reihen, am südwestlichen Teil des Gräberfeldes kamen auffallend viele Kindergräber zutage. Die Grabgruben sind gewöhnlich als Schachtgräber gebildet, doch konnten wir in 11 von ihnen an der Site eine Berme oder eine Höhle beobachten (am häufigsten kamen beide in demselben Grabe vor). (Abb 3/4, 4/1) Der Kopf wurde häufig durch eine Erhöhung des Grabbodens gestützt. (Abb 3/2—3). In Grab 57 wurde der Sattel neben das Becken gelegt zusammen mit dem Steigbügelpaar und der Trense. (Abb 4/2)

Aus drei Gräbern kamen Bruchstücke von Bogen mit Beinplatten zutage, (Abb 5/5), aus sieben Überreste von eisernen Rispfen des Köchers. Der Mund des Köchers aus Grab 114 (Abb 3/1) wurde mit einem Beinstab verziert (Abb 5/2), sein Deckel mit einer Beinplatte geschlossen. (Abb 5/4) In den Köchern befanden sich 1 bis 5 Pfeile. Pfeilspitzen kamen darüber noch in 5 Gräbern zutage, 1 bis 3 St. in je einem Grab. Der Zwiesel des Sattels aus Grab 57 wurde ursprünglich mit einer palmettenverzierten Beinplatte bedeckt, aus welcher jedoch nur ein kleines Bruchstück erhalten geblieben ist. (Abb 5/1)

Ein symbolisches Pferdegrabnis kam außer dem erwähnten Grab 57 noch im Grab 23 vor, wo ein Steigbügelpaar, eine Trense und eine Grutenschnalle geborgen wurden.

In 12 Gräbern konnten wir Ornamente des weiblichen Totenkleides beobachten. Der Saum des Unterkleides wurde mit rautenförmigen Beschlägen aus vergoldetem Silber (Abb 7/1—5, 4/3), kleinen, runden, mit Rosetten geschmückten Anhängern (Abb 9/2—20) und Doppelanhängern (Abb 8). verziert. Das Oberkleid wurde mit dünnen, runden, rosettenverzierten Scheiben aus vergoldetem Silber (Abb 9/23—25), oder rautenförmigen, gegossenen Beschlägen mit Rosetten- und Palmettenornament geschmückt. Der Pferdegesschirrbeschlag aus vergoldetem Silber von Abb 9/26 wurde sekundär als Kleiderschmuck verwendet.

Nebst einfachen Haaringen aus Draht kamen zwei Variationen von aus Orient stammenden Ohringen mit Kugelreihenanhängern vor (Abb 6/1—3), die tropfenförmigen Anhänger gehörten zum Halsschmuck (Abb 9/21—22). Neben den üblichen Ringen, Knöpfen und Armringen (Abb 10) ist ein Halskreuz aus einer Bleilegierung ein unikales Stück. (Abb 5/4.) Ein einziges Gefäß (Abb 11) und eine Münze — eine Prägung aus Limoges des Frankenkönigs Eudes (887—898) kamen im Gräberfeld zutage, letztere wurde auf ein Kleid genäht getragen. (Abb 9/1)

Aufgrund der vorläufigen Auswertung wird das Gräberfeld vom Verfasser auf den zweiten bis dritten Drittel des 10. Jahrhunderts datiert.

²² E tárgyak keletkezéséhez vö. J. GIESLER: i. m. Taf. 53, ehhez ld. megjegyzéseimet: ArchÉrt 111 (1984) 123—124.; SZABÓ J. GY.: Árpád-kori telep és temetője Sarud határában, IV. EgriMÉ 16—17 (1979) 52—67.

ADATOK A HONFOGLALÁSKORI TEGEZ SZERKEZETÉHEZ

I.

Sok szó esik napjainkban a steppei nomád harcos félelmetes fegyveréről, az íjról. Pontosan ismerjük szerkezetét, előállításának mérnöki pontosságú menetét.¹ Felszerelésének másik fontos darabjáról, a tegezről azonban eléggé hiányos a tudásunk. A magyar nyelv „tegez” szava ugor eredetű, de e fegyver szerkezete biztosan sok változáson ment keresztül, amíg honfoglaló őseinkkel eljutott a Kárpát-medencébe.²

A tegez elsőként a mezopotámiai népeknél tűnik fel, ahol az íjat és a nyilakat is egy közös tartóban hordták a hátukon.³ A steppei szkíták lovas életmódjuknak megfelelően a derekukra csatolták a gorütoszt, amely faléccel szilárdított bőrből készült. A nyilak nálunk már a gorütosz egy külön rekeszében voltak. Az i. e. II. századra kialakult a két, szorosan egymás mellé simuló hengeres tartóból álló kettős tegez, s innen már csak egy lépés volt az íj- és nyíltegez különválása⁴. Az V. századi tak-i-busztáni relief már egy alul-felül kiszélesedő formát mutat, amelyben a nyilak hegyükkel felfelé állnak.⁵ Az utóbbi jelenségnek az az oka, hogy az erre az időre kialakuló súlyos háromtollú nyílhegyek lovaglás közben átszakították volna a tegez vékony deszkából készített alját. Ilyen típusú fegyver került a Kárpát-medencébe az avarokkal s később a honfoglaló magyarokkal.⁶

II.

Kutatóink kezdetben nem ismerték fel a sírokban talált rozsdamarta vaspálcák szerepét. Nyáry A. nyeregvereteket látott bennük,⁷ Jóna A. pedig a bezdédi sírok feltárásánál kard vagy „acél íj” maradványainak vélte őket.⁸

Miként a honfoglaláskor régészeti emlékeinek kutatása során annyi másban, az úttörő szerep itt is Nagy Gézáé, aki a pilinyi leletekben helyesen ismerte fel a tegez maradványait.⁹ Századunk elején Hampel J. foglalta össze az addigi ismereteket,¹⁰

¹ FÁBIÁN GYULA: *Archaeologia experimentalis. Honfoglaláskori magyar íj rekonstrukciója* Természettudományi Közlemények 98. (1967.) 98–101.

² A magyar nyelv történelmi-etimológiai szótára III. szerk. BENKŐ LORÁND Bp. 1976. 873.

³ U. KÓHALMI KATALIN: A steppék nomádja lóháton, fegyverben (Bp. 1972.) 51.

⁴ Uo. 54., 80–82.

⁵ G. HERRMANN: *The Iranian Revival*. (Oxford, 1977.) 135.

⁶ U. KÓHALMI K., i. m. 106.

⁷ NYÁRY ALBERT: Temető királyságunk első századából Arch. Ért. 22. (1902) 221.

⁸ JÓNA ANDRÁS: A bezdédi honfoglaláskori temető Arch. Ért. 16. (1896.) 394., 401., 402.

⁹ NAGY GÉZA: A magyar középkori fegyverzetről Arch. Ért. 10. (1890.) 294. ua.: A hun-avar és a magyar pogánykori sírleletek jellemzése Arch. Ért. 13. (1893.) 320–322.

¹⁰ HAMPEL JÓZSEF: Újabb tanulmányok a honfoglalási kor emlékeiről (Bp. 1907.) 39–43.

majd *Kada Elek*¹¹, *Kisléghi Nagy Gyula*¹² és *Jósa A.*¹³ pontos leírásai bővítették tovább a tudásunkat. Utóbbi már rekonstrukcióval is megpróbálkozott.¹⁴

Az imént említett lelkes kutatók munkája teremtetten meg az alapot ahhoz, hogy *Zichy István* már lényegesen pontosabb képet rajzolhasson a tegezről. Az összegezésen túl az ő jelentős érdeme, hogy felfigyel a szasszanida ezüst talakon és a közép-ázsiai freskókon látható párhuzamokra, s ezek nyomán rekonstruálja a magyar fegyvert.¹⁵

A következő állomás *Cs. Sebestyén Károly* munkássága, aki a szegedi múzeum leleteinek vizsgálata során sok részletkérdésre adott választ.¹⁶

László Gyula főként a kun és az avar tegez szerkezetével foglalkozott, s az utóbbi mintájára rekonstruálta a kenézlői 11. számú sír tegezőének a száját is.¹⁷

Újabban *Dienes István* közölt adatokat a tegez oldalának nyithatóságáról és a szájszerkezet vereteiről.¹⁸

III.

Az alábbiakban a hódmezővásárhely-nagyszigeti X—XI. századi köznépi temető 22. sírjából előkerült tegez elemzése kapcsán szeretnénk néhány részletkérdés megoldásához adatokat szolgáltatni, illetve rávilágítani a még tisztázásra váró problémákra.

A sírban középkorú férfi nyugodott. Koponyája két oldalán, a halántékcsonthoz mellett egy-egy nyitott ezüst hajkarikát találtunk, (I. tábla 1—2) bal combcsonthoz pedig csiholóacél és vaskés került elő (I. tábla 6—7).

Jobb alkarjától bal térdéig húzódtak a tegez vasalásának maradványai. A láb-száraz környékén látható vasalásmaradványok szintén a tegezhez tartoztak, de az ürge szétdúlta őket. (I. tábla sírrajz) A tegez épen maradt felső harmadát in situ kiemeltük, majd restaurátor segítségével szétbontottuk.¹⁹ A továbbiakban szerkezeti elemek szerint tárgyaljuk az anyagot, bevonva a megfigyelések körébe a X. századi algyői és Szeged — Csongrádi sugárúti leleteket is.²⁰

¹¹ KADA ELEK: Talfáji lelet Arch. Ért. 32. (1912.) 324.

¹² KISLÉGHI NAGY GYULA: Lovas halomsírokról Torontál megyében Arch. Ért. 24. (1904.) 419—420.

¹³ JÓSA ANDRÁS: Honfoglaláskori sírok Tuzséron Arch. Ért. 20. (1900.) 216—221.

¹⁴ JÓSA ANDRÁS: Honfoglaláskori emlékek Szabolcsban Arch. Ért. 34. (1914.) 317.

¹⁵ ZICHY ISTVÁN: A honfoglaláskori tegez és keleti kapcsolatai Turán (1917.) 152—165.

¹⁶ CS. SEBESTYÉN KÁROLY: A magyarok íjja és nyila Dolgozatok 8. (1932.) 206—222.

¹⁷ LÁSZLÓ GYULA: Adatok a kunok tegezőéről Népr. Ért. (1940.) 51—59. A koronci lelet és a honfoglaló magyarok nyerge. Arch. Hung. 27. (1943.) 49. (39. kép, 24. jegyzet), 57. (84. jegyzet) A honfoglaló magyar nép élete (Bp. 1944.) 342—344. Études archeologiques sur l'histoire de la société des avars Arch. Hung. 34. (1955.) 224—226. (XXXVII—XLI. t.)

¹⁸ DIENES ISTVÁN: A honfoglaló magyarok In: Orosháza története és néprajza I. szerk. Nagy Gy. (Orosháza, 1965.) 144. A Magyarhomorogon feltárt és in situ kiemelt tegezsíjról ugyanő: Rég. Füz. SER. I. No. 15. (1963.) 58. ua.: A honfoglaló magyarok (Bp. 1972.) 20. kép

¹⁹ Az említett lelőhelyen GAZDAPUSZTAI GYULA folytatott leletmentő ásatást 1957—58-ban, I. erről Rég. Füz. 10. (1958.) 41., valamint Rég. Füz. II. (1959.) 53—54. Ugyanitt 1982. III. 15—22. között B. NAGY KATALIN irányításával a JATE régészhallgatói végeztek leletmentést, köztük e sorok írója is, akinek így lehetősége nyílt végig figyelemmel kísérnie a tegez feltárását. A temetőből az ásatások során eddig 29 sír került elő. Jellemző leletei: összehajtott löbörös temetkezés, kéttagú csüngők, lépcsős fejű gyűrű, S végű hajkarikák, huzalkarperecek, I. László ezüst dénára. A GAZDAPUSZTAI GY. által feltárt sírokat KOVÁCS ISTVÁN elemezte: X—XI. sz-i temető Hódmezővásárhely—Nagyszigeten (szakdolgozat, 1967., JATE BTK Kézirattára). Ezúton is szeretnénk köszönetet mondani a még közöletlen lelet feldolgozási jogának átengedéséért, önzetlen segítségéért B. NAGY KATALINNAK, TROGMAYER OTTÓNAK és FODOR ISTVÁNNAK a feldolgozás során nyújtott támogatásaikért, értékes útmutatásaikért. SZÖKE ÁGNESNEK a szép rajzokért tartozom hálával.

²⁰ Köszönettel tartozom KÜRTI BÉLÁNAK is, aki lehetővé tette számomra, hogy idézzek, még publikálatlan anyagát megvizsgálhassam, s munkámat hasznos tanácsaival is segítette.

IV.

A nagyszigeti tegez esetében hiába keressük a hasonló leleteknél található ovális fenékpántot. Az oldalpálcák alsó végei 8 cm-re voltak egymástól, de ez az adat csak tájékoztató jellegű, mert állati bolygatás következtében azok bizonyos mértékben elmozdultak eredeti helyzetükből. (I. tábla sírrajz)

Utaltunk már a csontváz lábszárai mellett, másodlagos helyzetben előkerült s eredetileg valószínűleg a tegezhez tartozó vasalásokra. Ezek közt található egy 5,3 cm és egy 6 cm hosszú vastöredék. Mindkettő 1,2 cm széles, s enyhén keskenyedik egyik vége felé. (III. tábla 7—8) E lemezek azonban a legkisebb mértékben sem hajlanak meg, szegek nem ütik át őket, s alsó lapjukon is inkább bőrre, mint fára emlékeztető nyomok láthatók. Úgy véljük ezért, hogy nem lehettek a fenékpánt részei.

A fenékpánt hiánya azonban nem egyedi eset. Az általunk megvizsgált anyagban az algyői 25. sír tegezeről is hiányzik, s nem lelték meg Szakálháton sem.²¹ (V tábla I) A klasszikus példa a kenézlői 11. sír lehet. *Jósa A.* leírása szerint a korongalakú, 10 cm átmérőjű vastag bőr- és farétegekből álló tegezfenekeket itt 24 bronz szeggel rögzítették az oldalfalhoz.²² A kelet-európai analógiák sorában sem jellemző hasonló pántok alkalmazása, többnyire megelégedtek azzal, hogy a nyírfakéreg vagy bőr oldalfalat egyszerűen odaszegelték a fenékeszkáéhoz.²³

A nagyszigeti sírban a váz bal térdje mellett találtunk egy 1,3 cm hosszú vasszöveget, hozzározdásodott farostokkal. (III. tábla 13) Talán gondolhatunk arra, hogy a fenékeszka rögzítésében volt szerepe. Még több hasonló szög is tartozhatott ide, de ezeket az ürge valószínűleg elhordta.

A Csongrádi sugárúti I. valamint az algyői 18. és 92. sírokban megtalálható a nagyjából ovális alakú vaspánt, alsó lapján farostnyomokkal hosszú szegekkel. Ez ismételt bizonyítéka annak, hogy a tegez feneke deszkából készült.²⁴

V.

Nagyszigeten oldalpálcák a tegez alsó végén voltak, valamint a felső harmadában, a nyakpánthoz csatlakozva. Az előbbieket félkör átmetszetűek, mindkét végük törött, így szegecs nem figyelhető meg rajtuk. (III. tábla 4;9) Annál érdekesebbek számunkra az utóbbiak. A bal oldali pálcá az élén áll, s rombusz alakú lapocskában végződik, melyet szegecs tör át. (II. tábla) A szegecs végét visszakalapálták, s bőrdarabok, valamint farostok tapadnak hozzá. A jobb oldali merevítőn a nyakpánt alatt egy fül van, két oldalán szegeccsel, amelyek mellől szerves anyag (bőr?) maradványai kerültek elő (II. tábla) Ez a pálcá azonban nem az élén feküdt, hanem 40 fokos szöveget zárt be a sír aljával. Mindkét pálcát kovácsforraszos módszerrel — tehát a vasrészeket megfelelően felhevítve összekalapálták — hozzáerősítették a nyakpánthoz, s még egy szegeccsel is megerősítették őket. Ez az eljárás általános volt valamennyi általunk megvizsgált honfoglaláskori tegez esetében.

A nyak vaspántja 8,5 cm átmérőjű, 1,5 cm széles, alján farostok találhatók, (szá iránya a tegez tengelyének irányában fut), valamint egy 6 mm hosszú, vissza-

²¹ BÁLINT ALAJOS: A szakálhíti kora-középkori temető Dolgozatok 12. (1936.) 214. (I. ábra)

²² JÓSA A.: Honfoglaláskori emlékek... (1914.) 317.

²³ Csontpántokat inkább a tegez nyakára szoktak szerelni. Erről bővebben Ю. С. Худяков: Вооружение Енисейских кыргызов 6—12. вв. (Новосибирск, 1980.)

²⁴ Erről korábban ЗИЧУ I., A honfoglaláskori tegez... (1917.) 158. ua. Cs. SEBESTYÉN K., i. m. 215.

kalapált végű szegecs. (II. tábla, III. tábla I) A nyakpánt egyébként valamennyi eddig talált tegezünk esetében félkör alakú, sohasem fut teljesen körbe, miként a fenékpánt.²⁵

László Gy. fogalmazta meg a kun tegezokról írott dolgozatában, hogy míg azok oldalai ívelték, a magyaroké egyenes.²⁶ Úgy tűnik azonban, hogy a helyzet nem ilyen egyértelmű. A nagyszigeti tegez jobb oldali merevítőpálcája kifelé ível, s úgy vélem, e jelenséget nem tulajdoníthatjuk a föld nyomása okozta elváltozásnak. Már Jósa A. hangoztatta a bezdédi leletek kapcsán, hogy a vastöredékek „gyenge ívben” futnak.²⁷ A talfáji²⁸, tuzséri²⁹, szeredi³⁰ emlékek is ilyen formát mutatnak. Valószínű tehát, hogy a honfoglaló magyarok tegezésének oldala enyhén ívelt volt, a kérdés azonban csak újabb, jól dokumentált leletek segítségével lesz eldönthető.

Előfordul, hogy az oldalpálcákat rögzítő szegecssek bronzból készültek. (Algyő 92; Kenézli 11., 29. sír). Ez eléggé ritka jelenség, úgy tűnik, inkább a X. századra datálható leletekre jellemző.

Főként a régebbi publikációkban fordult elő, hogy az oldalpálcák kiszélesedő végződéseit nyílcsúcsnak vélték. Az elmúlt évtizedekben több elmélet is született a sírokban található nyílcsúcsok számából kiindulva. László Gy. rangjelző szerepet tulajdonít nekik, Dienes I. pedig a hitvilággal hozta őket összefüggésbe.³¹ Nem árt azonban az óvatosság, főként a régi feltárások leleteinek értékelése esetében. Példaként álljon itt a bezdédi temető 8. sírja.³² Jósa A. ekkor még a tegezék létét sem ismerte fel,³³ s úgy tűnik, több oldalpálca végét tévesen nyílcsúcsnak határozta meg. Egyébként már a publikáció során is elnézte a számot, mert 8 nyílcsúcsról ír, s 9 ilyen töredéket szerepeltet a rajzon!³⁴ Ezek közül néhány azonban inkább tegezveretnek látszik.

Nem találtam olyan adatot, amely arra mutatna, hogy a vaspálcák végigfutnának a tegez oldalán, aljától megszakítás nélkül a nyakpántig.³⁵ Nagyszigeten a nyakpánt-ról induló pálcák alsó végződése megvan, így hosszuk világosan megállapítható. A tegez aljáról induló pálcák töredékesek ugyan, de ha a másodlagos helyzetben előkerült maradványokat hozzájuk illesztjük, akkor is csak néhány centiméterrel nő a

²⁵ Cs. SEBESTYÉN K. négyszögletes nyakpántot rekonstruált, ami körül fogná a tegez nyakát, vagy elől hiányzik, ez esetben csak oldalt és hátul lenne meg: i. m. 220. Ilyen szerkezetnek azonban a leletekben nincs nyoma. Legújabbán BALINT Cs. is körbefutó nyakpántról írt: Bevezetés a magyar őstörténet kutatásának forrásaiba I: I szerk. HAJDÚ P.—KRISTÓ Gy.—RÓNA—TAS A. (kézirat, Bp. 1976.) 140. Megfigyelésem szerint a nyakpánt (vagy egy ugyanolyan ívben futó nyakpálca) mindig félkör alakú volt, s a tegez testének elülső oldalán helyezkedett el.

²⁶ LÁSZLÓ Gy., Adatok... (1940.) 54.

²⁷ JÓSA A., A bezdédi... (1896) 392., 401., 402.

²⁸ KADA E., A talfáji lelet... (1912.) 324.

²⁹ JÓSA A., Honfoglaláskori sírok Tuzséron... (1900.) 216—221.

³⁰ TOČIK, A., Altmagyarische Gräberfelder in der Südwestslowakei Arch. Slov. (1968.) 41—42., 44—45.

³¹ LÁSZLÓ Gy., A kolozsvári Zápolya utcai honfoglaláskori temető Erdélyi Múzeum XLVII. (1942. 4.) 582. ua. A honfoglaló magyar nép élete (Bp. 1944.) 132. DIENES I., A honfoglaló magyarok és ősi hiedelmek in: szerk. HAJDÚ P., Uráli nyelvrokonaink (Bp. 1975.) 96. ua. A honfoglaló magyarok lélekhiedelmeinek régészeti bizonyosságai in: szerk. HOPPÁL M.—ISTVÁNOVITS M., Előmunkálatok a Magyarság Néprajzához 3. (Bp. 1978.) 38—39. ua. Archäologische Beweise des Geisterglaubens der Ungarn zur Zeit der Landeseroberung Alba Regia 17. (1979.) 88—89.

³² JÓSA A., A bezdédi... (1896.) 398.

³³ uo. 394., 401., 402.

³⁴ uo. 397. Úgy vélem, a nyílcsúcsoknak sem a rangjelző, sem a hitvilági szerepét nem sikerült még megnagyítóan bizonyítani.

³⁵ BAKAY K. ílymódon rekonstruálta a Letkés-Téglágető I. temető 59. sírjának tegezését. A sír-rajzból világosan látszik, hogy merevítő pálcák csak a tegez alján és felső harmadában voltak: Honfoglalás- és államalapításkori temetők az Ipoly mentén St. Com. 6. (1978.) XL., 86. rajz.

hosszuk. Az ürge által bolygatott vasak közül egy pálcadarab és egy pálcavégződés az alsó oldalmerevítőkhöz tartozhatott. A tegez jobb oldalához csatlakozhatott a szintén elmozdított fül is. (III. tábla 3—6)

Általánosnak mondható tehát, hogy vaspálcákat leginkább a tegez felső harmadára szereltek, ahol a nyakpánttól 20—25 cm-re nyúlnak le. Általában az a hosszabb, amelyik a függesztőfüleket is magába foglalja. Nem ritka, hogy a fenékpántról is nyúlnak fel pálcák, hasonló hosszúságban.³⁶

Érdekes módon az avar leletanyagban sehol sem találunk hasonló oldalmerevítőket. Csont- vagy nagyon ritkán fémlemezekkel is csak a tegez száját látták el, inkább díszítő szándékkal. Erre a későbbiekben még vissza fogunk térni.

A magyar őstörténet számára nagyon fontos Volga — Káma - vidék VIII—IX. századi leletanyagában csak bronz vagy vas, esetleg csont függesztőfüleket találunk, a tegez oldalát merevítő vaspálcát sehol sem. Bolsije Tarhaniban³⁷ Bolsije Tiganiban (12., 24., 28., 33. sírokban)³⁸ is csak e függesztőfülek kerültek elő. Hasonlót ismerünk Arcibasevóból³⁹, Sarkelből⁴⁰. Utóbbi lelőhelyről ismerünk olyan tegezt is, amely széles, a végükön csont függesztővel ellátott szalagokon lógott.⁴¹ (IV. tábla 3) Legjobban még a karanaevói lelet füle hasonlít a magyar tegezveretekhez. *Mazsitov* két bronz függesztőfület közöl innen, amelyeket a tegez egymással szemközti oldalain helyez el.⁴² (IV. tábla I)

Az említett két bronz függesztőfülnek méretben és megformálásban szinte pontos párját ismerjük Jásszentandrás — Sárastanyáról.^{42/a} Az itt előkerült két függesztőfül szintén bronzból készült, ami tudomásom szerint egyedülálló a X—XI. századi Kárpát-medencei leletanyagban. A kerek átmetszetű fül mindkét oldalán hosszú, háromszög-átmetszetű, nádlevél alakú lapban végződik, amelyeket hosszú, ugyan-csak bronzból készült szegecsekkel erősítettek a tegez oldalához.

Hasonló tegezfüggesztőről tudósít *Sztancsó Sztancsev* is. Ez utóbbi lelet Pliszkában került napvilágra a palotaásatás során.^{42/b} Formailag és méretek tekintetében megegyezik a fentebb ismertetett két lelettel.

Az elmondottak alapján valószínűnek tartjuk, hogy a jásszentandrási lelet ősi hagyományokat őrzött meg, s honfoglaláskori leletanyagunk korai rétegéhez tartozik.

³⁶ Cs SEBESTYÉN K., i. m. 215.

³⁷ В. Ф. ГСЛНИГ—А. Х. ХАЛИКОВ: Ранние болгары на Волге (Москва, 1964.) 49—50.

³⁸ E. A. CHALIKOVA — A. H. CHALIKOV: Altungarn an der Kama und im Ural (Das Gräberfeld von Bolschie Tigan) Rég. Füz. Ser. II. No. 21. (Bp. 1981.) 22—23. (X. t. 23.), 35. (XX. t. 16.), 38. (XXIII. t. 15.), 42. (XXVI. t. 5.)

³⁹ А. К. Амброс: Восточноевропейские и среднеазиатские степи 5— первой половины 8. вв. In: ред. С. А. Плетнева: Степи Евразии в эпоху средневековья Археология СССР. (1981.) 16. (рис. 5. 29)

⁴⁰ С. А. Плетнева: Салтово-маяцкая культура In: ред. С. А. Плетнева: Степи Евразии в эпоху средневековья А. СССР. (1981.) 74. (рис. 36. 3)

⁴¹ С. А. Плетнева: Печенеги, торки и половцы в южнорусских степях МИА. 62. 137 (рис. II.)

⁴² Н. А. Мажитов: Курганы Южного Урала 8—12. вв. (Москва, 1981.) 116. (рис. 11.) Valószínűbbnek tartom, hogy a függesztőfülek a tegez ugyanazon oldalán, egymás alatt helyezkedtek el, hisz funkciójukat igazán csak így tölthették be.

^{42/a} A leletre Fodor István hívta fel a figyelmemet, amit ezúton is szeretnék megköszönni. Az említett függesztőfüleket és az ugyanitt előkerült egyéb leleteket a honfoglaláskori corpus Szolnok megye anyagát bemutató kötetében fogják közölni.

^{42/b} Ст. Станчев: Материали от дворцовия център в Плиска Известия на Археологическия Институт XXIII. (София 1960.2/3—65./обр. 5.) A lelet szórványként került elő a palotaásatás során, így a tegez szerkezetéről, amelyhez tartozott, semmit nem tudunk.

Úgy tűnik tehát, hogy hosszú merevítő vaspálcákat csak a honfoglaló magyarok szereltek e fegyverre, s e vívmány alkalmazására csak a Kárpát-medencébe való költözés utáni időszakból vannak adataink. Kivételt csupán két, Ukrajna földjéből előkerült lelet képez. Kievben a 113. sírból egy tarsolyfüggesztő veret, övveretek, lószerszám, lándzsa, balta, agyagedény társaságában tegez bőr, fa és vasrészei is előkerültek.^{42/c} A fa- és bőrmaradványok a tegez anyagához szolgáltatnak értékes adatokat (erről a későbbiekben még bővebben lesz szó), a vasalások pedig pontosan megegyeznek a Kárpát-medencéből ismert tegezek szereléseivel.

Csernyigovban a 16. számú kurgánban találtak vas oldalpálcákkal, függesztőfülekkel, szegecsekkel ellátott tegezt, amelyhez még vasszegekkel átütött, félkör alakú, a tegez alját körbefogó fenékpánt is csatlakozott.^{42/d}

A függesztőfülek nagy része Kelet-Európában, mint láttuk, bronzból készült. Talán e hagyomány emléke, hogy az oldalpálcákat néha még nálunk is bronz szegecsekkel ütik át. (L. 6. oldal)

Valószínűleg használtak azonban őseink minden vasalkatrész nélküli tegezt is. Erre utal az, hogy honfoglaláskori temetőinkben gyakran találunk szorosan egymás mellett, lapjukkal összerozsdásodott nyílcsúcsokat, minden tegezre utaló egyéb nyom nélkül. Feltételezhető, hogy ez esetben fém alkatrész nélküli tegezről van szó.⁴³ Bőségesen lehetne sorolni e jelenség keleti analógiáit, de emeljük ki közülük csupán a tankeevkai temetőt. Itt a 866 sír egyikéből sem került elő tegezmaradvány, jóllehet számos alkalommal találtak nyílhegyköteget! (40., 42., 351., 665., 667., 703., 770., 778., 825, sírok.)⁴⁴ Ennél is többet mond számunkra a bolsije tigris temető 37. sírja.

^{42/c} M. K. Капрев: Древний Киев I—II. (Москва—Ленинград 1958) 184. (рис. 32.)

^{42/d} Д. И. Бліфелд: Древньоруський могильник в Чернігові Археологія XVIII. (1965.) (табл. 5. 1—2)

Kijev és Csernyigov földjéből már eddig is számtalan olyan lelet került elő, ami szoros kapcsolatot mutat honfoglalóink hagyatékával, vagy éppen magyar mesterek művének tekinthető. A teljesség igénye nélkül utalnék itt a csernyigovi ivókürtökre, 1. erre LÁSZLÓ GY., A népvándorlaskor művészete Magyarországon (Bp. 1974.) 94—95., utal arra is, hogy az itt ábrázolt tegez alakja megegyezik a honfoglaláskori magyarokéval. Az ivókürtökről 1. még FETTSCH N., A honfoglaló magyarság fém-művészete Arch. Hung. XXI. (1937.) 26. A kijevei és a csernyigovi veretes tarsolyokról legutóbb DIENES I., Honfoglaláskori tarsolyainkról Fol. Arch. XVI. (1964.) 108—109. és FODOR I., Verecke híres útján... (Bp. 1975.) 210., úő: Altungarn, Bulgarotürken und Ostslawen in Südrussland (Archäologische Beiträge) Acta Antiqua et Archaeologica XX. (Szeged, 1977.) 87—101. A kijevei kardról és a Hojnovszkij-szablyáról összefoglalóan FODOR I., Verecke... (1975) 205—210. A kijevei Gyeszjatyina templom alapozása alatt fekvő sírokból előkerült öveknek a honfoglalókéhoz való hasonlóságáról 1. DIENES I., A karancslapujtói honfoglaláskori öv és mordvinföldi hasonmása Arch. Ért. 91. (1964.) 33. Az említett kijevei és csernyigovi temetők a fejedelmi družsina tagjait rejthetik 1. erre BAKAY K., Régészeti tanulmányok a magyar államalapítás kérdéséhez Dunántúli Dolgozatok I. (Pécs, 1965.) 24., s a — valószínűleg különböző nemzetiségű — harcosokhoz FODOR I. szerint jobbra békés, kereskedelmi kapcsolatok révén kerültek a fent említett leletek, 1. erre Verecke... (1975.) 205., 214 Fentebb már említettük, hogy napjainkig kizárólag honfoglalóink sírjaiból, a Kárpát-medencéből ismerjük a leírt, vasszereléssel ellátott tegezeket. Miután azonban 895—896. után hazánk területén szinte mindenütt tipikus kísérője már a X. sz. első felére datálható leleteknek is, joggal gondolhatunk arra, hogy vasmerevítőket már etelközi tartózkodásuk idején is alkalmazhattak e fegyver készítésénél. Ennek alapján az említett csernyigovi és kijevei tegezeket is magyar mester művének tartjuk, s így új darabbal bővíthetjük az itteni magyar eredetű tárgyak sorát. Amennyiben Etelköz területéről a későbbiek során ilyen vasveretes tegezzel ellátott sír kerülne elő, valószínűnek tartjuk a magyar törzsszövetséghez való tartozását.

⁴³ Az a feltevés, hogy ij volt minden tegezes sírban, már régóta ismert; LÁSZLÓ GY., A kenézlői honfoglaláskori íjtegez Fol. Arch. 7. (1955.) 119. Újabban FODOR I., Honfoglaláskori sír Doroszlón Com. ArchHung. 1981, 150.

⁴⁴ E. A. KHALIKOVA—E. P. KAZAKOV: Le cimetière de Tankeevka In: Les anciens Hongrois et les ethnies voisines à l'Est szerk. ERDÉLYI, I. Studia Arch. 6. (1977.) 21—223. Érdekes, hogy a nyílcsúcsok minden esetben szigorú rendszerességgel az elhunyt jobb csipőjénél vagy combcsontjánál voltak. Tehát a tegezt temetéskor nem oldották le az övről.

A nyílcsúcsok fölött néhány centiméterre ugyanis előkerült itt a tegez fedelét borító csontlemez, valamint a bronz nyakpántlemez, hozzátapadt bőrmaradványokkal.⁴⁵ Fém függesztőfül itt nem volt.

Szakirodalmukban újból és újból visszatérő kérdés, hogy milyen anyagból lehetett a honfoglalók tegeze.⁴⁶ Az oldalpálcák szegecseihez tapadva, Nagyszigeten, valamint az algyői 11. és 25. sírban is bőrmaradványok kerültek elő. E szegecssek 3–5 mm hosszúak, s többnyire bőséges farostmennyiség tapad hozzájuk. A famaradványok azonban nem kéregszerűek, hanem szinte deszkára emlékeztetnek. Az nyilvánvaló viszont, hogy a tegez fala deszkából nem lehetett, hiszen fát sohasem szegecselnek, hanem mindig szegelik, mint jelen esetben is a fenékdeszkákat.⁴⁷ Honnan vannak akkor mégis a vastag farostok? A megoldást talán az adja, hogy a fenékpánttól a nyakpántig (vagy még feljebb, a fedélig) a tegez két oldalán egy-egy faléc húzódott, s ezeket erősítették meg a hosszú vasalásokkal. A bőr- vagy kéregfalat egyébként is merevíteni kellett valamivel, s a vaspálcák önmagukban ezt a szerepet nem tölthették be, hiszen — mint már említettük — nem értek pánttól-pántig, tehát nem alkottak szilárd vázat, keretet.

A szovjetunióbeli leletanyagból ilyen faléc + bőr (vagy nyírfakéreg) szerkezetű tegezeket nagy számban ismerünk.⁴⁸ Ezt a vaspálca — fa alátétlemez — bőr — szegecs visszahajlított vége réteget látjuk valószínűleg az algyői 25. sír egyik vasalása esetében is. Legszebb példánya azonban a Kiszombor-B temető 167. sírjából való. Itt az oldalpálcák alatt hosszan és felismerhetően megmaradtak a faléc darabjai.

Cs. Sebestyén Károly vetette fel, hogy a tegez henger alakú teste oldalt nyitható lehetett, s itt helyezték bele a nyílköteget.⁴⁹ Erre a véleményre jutott László Gyula is.⁵⁰ Sajnos e fontos kérdésben mind a mai napig találgatásokra vagyunk utalva. Az nyilvánvaló, hogy a nyílköteget nem csúszathatták be felülről, hiszen a nyilak tollazata így tönkremegy, s ezáltal használhatatlanná válik. A fenékdeszkát sem emelhették le, hiszen az hozzá volt szögelve a vaspánthoz, valamint a tegez oldalfalához. Valószínű tehát, hogy oldalt nyitották fel, s utána összefűzték.

A chotschoi, pendzsikenti freskókon ábrázolt tegezek tengelyében egy-egy hosszú pálca látható. Elképzelhető, hogy a hosszában felhasított oldalfalon a hasíték mentén kis hurkok sorakoztak, s a tegezt úgy zárták le, hogy a hurkokon a fapálcát keresztül dugták.⁵¹ (VI. tábla) *Dienes I.* Magyarhomorogon tárt fel olyan apró kis bronz kapcsolatot, amelyek talán kapcsolatba hozhatók a fenti elgondolással.⁵²

⁴⁵ E. A. CHALIKOVA—A. H. CHALIKOV: i. m. 43. (XXVIII. t. 14, 15)

⁴⁶ NAGY G. szerint bőr, vagy bőrrel bevont fa: A magyar középkori fegyverzetéről... (1890.) 294., hasonlóan vélekedik HAMPEL J., Újabb Tanulmányok... (1907.) 40. KADA E. szerint bőr: Talfáji lelet... (1912.) 324. ЗИЧУЙ I. bőrre vagy bőrvastagságú anyagra gondol: i. m. 160. LÁSZLÓ GY. úgy véli, bőr vagy nyírfakéreg lehet: Adatok... (1940.) 55.

⁴⁷ Cs. SEBESTYÉN K., i. m. 221.

⁴⁸ Ю. С. Худяков: Вооружение... (1980.) ua.; Ю. С. Худяков: Основные понятия оружия еведения In: Новое в археологии Сибири и Дальнего Востока ред. А. П. Погожева (Новосибирск, 1979.) 190—191. ua. Б. Б. Овчинникова Погребение древнетюркского воина в Центральной Туве С. А. 1982/3. 215. (рис. 3. 22) ugyanerről С. А. Плетнева: Печенеги... МИА 62. 167-

⁴⁹ Cs. SEBESTYÉN K., i. m. 221.

⁵⁰ LÁSZLÓ GY., A honfoglaló magyar nép... (1944.) 343. ua. Adatok... (1940.) 55—56.

⁵¹ A hurkok vagy kapcsolatok talán csak a hasíték egyik oldalán voltak, a másikon kis lyukakat vághattak. Összefűzéskor ez utóbbi részt ráhajtották az elsőre, (ezzel a nyílást is elfedték), a hurkokat keresztülfűzték a lyukakon, s így dugták át rajtuk a pálcát. Természetesen hogy így volt-e vagy sem, ma még nem tudjuk biztonsággal eldönteni.

⁵² DIENES I. — mint azt szíves szóbeli közléséből tudom — arra gondolt, hogy a kapcsolokba bőr szíjat fűzték, s a szétnyitható oldalfalat így erősítették össze. L. erről DIENES I., Orosháza... (1965.) 144. Ugyanő hívta fel figyelmet arra, miszerint ezek a kapcsolok túl kicsik ahhoz, hogysem a faléc átférhetett volna rajtuk. Ugy érzem azonban hogy — ha a magyarhomorogi tegez esetében

Nagyszigeten (II. tábla), az algyői 92. sírban valamint Szakálháton (V. tábla I) a 19. sírban került elő egy-egy mandulaalakú, 8 cm hosszú vaslemez, amely a pántot felülről fedte, de nem érintkezett azzal, s csak egy szegecs rögzítette, a lemez felső harmadánál. A vaslemez egy gombban végződik, amely felfelé hajlik, s merőleges a tegez tengelyére. Elképzelhető, hogy e lemez valamiféle kapcsolatban állt a tegez oldalának nyithatóságával.⁵³

VI.

Az in situ elbontásakor került elő több olyan vas töredék, amely a tegez szájrészéhez tartozott. Törésfelületeik mentén összeillesztve őket, két vaspálcát kaptunk így. Ezek egybetartoztak a tegez felső harmadában húzódó, előbb tárgyalt oldalpálcákkal. (II. tábla, III. tábla 2) Ezek folytatásaként, a tegez száját oldalról határolták enyhe ívalakban. Mindkettőnek a felső vége kiszélesedő, s az egyiket 1 cm hosszú szög üti át, amely nyilván a tegez fedelét alkotó deszkalaphoz rögzítette a pálcát. A jobb oldali merevítő végéről letört a szög.

Az eddigiekből tehát világos, hogy a tegez felső harmadát és száját körülfogó oldalpálcák a nyakpánttal összeforrasztva és szegecselve, mozdíthatatlan szerkezetet alkottak. Hasonló jelenséget tapasztalhatunk az algyői 25., 26., 38. és 92. sír esetében, valamint a szakálhádi 19. sírnál is. Úgy tűnik, ez általános jellemzője valamennyi eddig ismert honfoglaláskori tegezünknek.

Nagyszigeten a pálcák végződésénél, a nyakpánttól 11 cm-re egy töredékes, 10 cm hosszú, 2,5 cm széles, két lyukkal áttört csontlemez található, amely a sír fenekével 45 fokos szöget zárt be. Ehhez derékszögben csatlakozik egy szintén töredékes, 4 cm hosszú, 0,5 cm széles, ugyancsak két lyukkal ellátott csontlemez.⁵⁴ (II. tábla, III. tábla 1—2) Hasonló, de ép tárgyak kerültek elő a Csongrádi sugárúti 1. sírből, (ott két hosszú, vékony csontlemez is volt, a szájnylást díszíthették), az algyői 25. sírből, itt a lemezre jobb oldalt egy vaspálca hajlik, amelyet vasszög rögzít a fedéldeszkához. Ugyanitt a 38. valamint a 92. sírban hasonló jelenségeket figyelhetünk meg.

Mint láttuk, a tegez száját oldalról keretező, s a fedelet díszítő csontlemezre derékszögben ráhajló, azt a fedéldeszkához szegező oldalpálcák szerves folytatásai a nyakpánthoz csatlakozó oldalpálcáknak. (II. tábla, V. tábla 1—2) Ebből következik, hogy ezek a csontlemezek semmiképpen sem tartozhattak a tegez ún. „lenyit-

nem is — más tegezekenél elképzelhető ez a pálcás megoldás. LÁSZLÓ Gy. a kun tegezek kapcsán gondolt arra, hogy oldalukon ajtószerű nyílás volt, amit a nyílköteg elhelyezése után összeszűjastak, és a kioldódástól még két oldalról ráboruló, összeszűjastott bőrtakaróval védték. Adatok... (1940.) 56. Ez utóbbi elképzelésre emlékeztet PLETNYEVA tegezrekonstrukciója: Печенеги... МИА 62. рис. II. KÜRTI B. rekonstruálta a Fehértó Bavar temető 12. sírjának tegezeit, amely a testét borító sima, hajlított, két sorban elhelyezkedő csontlemezek alapján oldalról szintén nyitható lehetett: Egy avar tegez rekonstrukciója Acta Iuvenum (Szeged, 1971.) 17—22. (II. t.)

⁵³ Korábban arra gondoltam, hogy a rekonstrukció során feltételeztem, az imént említett kihúzható fapálca fogantyúja lett volna. DIENES I. hívta fel a figyelmemet lektori véleményében, hogy a vaslemezen levő nagy szegecs eleve szétrepesztette volna a vékony fát. Funkcióját jelenleg nem tudom meghatározni, az azonban bizonyos, hogy az említett három sírban e tárgy eredeti helyzetében került elő, s a tegezhez tartozott. A jövőben a tegezek feltárásánál fokozottan figyelniünk kell e vaslemezek elhelyezkedésére.

⁵⁴ A két csontlemez minden bizonnyal eredeti helyzetében állt, hiszen ha az ürge megbolygatta volna, élük nem zárt volna be egymással ilyen szabályos derékszöget.

ható fedeléhez”.⁵⁵ Oldalpálcák vagy csak az egyik (Algyő 25., 38., 92., Kiszombor-B 26., Szakálhát 19 sír), vagy mindkét oldalról ráhajlanak a fedéllemezre (Deszk-D 76., Kiszombor-B 284. sír). A legszebb példája ennek az Orosháza — Pusztai Ignácné-féle tanya I. sírjából előkerült tegez. Ennek fedelét és mindkét oldalt a száját is csontkeretbe foglalták, s a csontlapokon tisztán kivehető az oldalt felfelé futó, s a fedél burkolatára ráhajló vaspálcák rozsdás lenyomata.⁵⁶

Elsősorban az in situ felvett tegezszájak vizsgálata más, meglepő eredményt is hozott. Már említettük, hogy a nagyszigeti tegez csontfedele 45 fokos szöget zárt be a sír fenekével. Ugyanilyen helyzetben található az orosházi, magyarhomorogi, szakálhádi tegezek fedéldíszítő lemeze is. Kiszombor-B temető 26. sírjából szintén ismert egy vastag (3 mm-es), keskeny csontlemez. Ennek felső, hosszanti élét részúton levágták, irdalták, s így hozzáillesztve a hozzá tartozó széles fedélburkoló csontlaphoz, 130 fokos szöget kapunk.⁵⁷

Eddig kimondatlanul ugyan, de természetesnek tűnt mindenki számára, hogy a tegezek fedele, (s így az azt díszítő csont- vagy vaslemez is) vízszintes volt, a tegez tengelyére tehát merőleges. A fentiek alapján azonban úgy tűnik, a fedéldezsza 40—50 fokos szöget zárt be a tegez tengelyével. (III. tábla 2, V. tábla 2, VI. tábla)

Zichy I. óta gyökeret vert az a nézet szakirodalmunkban, amely szerint a chotschói freskón ábrázolt tegez tipikus példáját adja annak, hogyan működött a magyar tegez lehajtható fedele.⁵⁸ (IV. tábla 2) Úgy tűnik azonban, a helyzet nem ilyen egyértelmű. Mint láttuk, a tegez szájának vasalása és a fedél csontburkolata mozdíthatatlanul egybe volt erősítve a nyakpánttal és az oldalpálcákkal, s nyomát sem találjuk rajta olyan szerkezetnek (csuklónak vagy karikának), ami a mozgást lehetővé tette volna. Figyelembe kell vennünk, hogy a honfoglaláskori tegez nyaka félkör alakú, tehát ilyennek kellett volna lennie a mozgatható fedél aljának is. Amennyiben ez a fedél merev anyagból készült, lehajtani fizikai lehetetlenség, hiszen ha egy ilyen félkörös szerkezetnek a végei rögzítve vannak, (márpedig rögzítve kellett legyenek, hiszen a feltevések szerint a két sarok csukló körül forgott volna a fedél,) egyszerűen nem lehet azt lefelé megmozdítani.

Ráérezhetett már erre Cs. Sebestyén Károly is, hiszen téglalap alakú tegezfedőt rekonstruált, ami egy szögletes tegeznyakhoz kapcsolódik.⁵⁹ Csakhogy ilyennek nyoma sincs a honfoglaláskori leletanyagban.

A Szovjetunióban kedvező talajviszonyok között sok szerves anyagból készült tegez teljes egészében vagy nagyrészt fennmaradt.⁶⁰ Lehajtható fedelet azonban egyetlen leletből sem ismerünk. A chotschói és bázakliki kivételével nem találunk ilyet a freskók ábrázolásain sem.

⁵⁵ Szakirodalmunkban szinte általánosnak tekinthető, hogy a fedélborító lemezeket a „lehajtható fedél” részének tekintik. L. erre Cs. SEBESTYÉN K., i. m. 217—220.; Hasonlóképpen BÁLINT Cs., i. m. 140. Arra, hogy az említett lemezek a fedél mozdíthatatlan részéhez tartoztak, DIENES I. is gondolt, szíves szóbeli közlése szerint. Így rekonstruálta a magyarhomorogi tegezt „A honfoglalástól 1849-ig” c. történeti kiállításon, amelyet 1967-ben rendeztek (MNM. folyosó, 3. tárló.) Szerinte még egy külön lenyitható, lágy anyagú fedél is illeszkedett a tegezszájhoz, amely — mivel maradáandó alkatrésze nem volt — nyomtalanul elenyészhetett a sírokban.

⁵⁶ DIENES I., Orosháza... (1965.) 144. Az orosházi, valamint a magyarhomorogi in situ kiemelt tegezszájakat DIENES I. szíves hozzájárulásával vizsgálhattam meg. Ezúton is szeretném ezért köszönetemet kifejezni.

⁵⁷ Cs. SEBESTYÉN K., i. m. 15. kép 3

⁵⁸ L. ehhez 55. jegyzet. Elsőként ZICHY I., i. m. 156.

⁵⁹ Cs. SEBESTYÉN K., i. m. 219—220. LÁSZLÓ GY. elutasítja Cs. SEBESTYÉN K. rekonstrukcióját, s visszatér a chotschói mintához: Adatok, ... (1940.) 52.

⁶⁰ Számunkra ebből a szempontból természetesen csak az ívelt nyakú tegezek jöhetnek számításba.

Ettől függetlenül persze a nyilakat valahogy óvni kellett a nedvességtől. A csúcsukkal felfele álló nyilak a kézfejet, ruházatot is könnyen felsérthették.⁶¹ Talán valamiféle bőrhuzatot húztak ilyenkor a tegez szájára, ez megmagyarázná azt is, hogy az ábrázolásokon néha nem különül el egymástól a tegez szája és teste, s a nyilak sem látszanak (L. 19. o.)

Nagyszigeten és Szakálháton a száját keretező bal- illetve jobb oldali vasaláson 2—2 kis vaslapocskára van, egymásra derékszögben. Esetleg az imént említett huzat rögzítésére (odakötözésére?) szolgáltak. (II. tábla A, V. tábla I. A) Emlékeztetni szeretnénk arra, hogy már *Zichy I.* felvetette: a chotschói tegez „lehajtott födele inkább lágy anyagúnak látszik.”⁶²

Utaltunk már a Bolsije Tarhaniban előkerült tegezmaradványokra. A 75. és a 212. sírokból letek egy-egy 10 cm hosszú, 2,5 cm széles trapézalakú csontlemezt, a tegez szájától 20—30 cm-re.⁶³ A szájszerkezetet az ugyancsak előkerült hosszú, vékony csontlemezek alapján, a bócsai tegez mintájára rekonstruálták⁶⁴ a feltárók. (IV. tábla 4—5) Az előbb említett széles csontlapokat pedig a tegez aljára illesztették.⁶⁵ Úgy véljük azonban, hogy ez utóbbi elgondolásuk nem helyes. Ilymódon ugyanis egy 40—42 cm-es tegezt kaptak, ami valószínűtlen. Az itt nyugvó harcosok már hosszú, csontveretes reflexíjat használtak, amihez egy 40 cm-es nyílvesző nagyon rövid lenne. Maguknak a súlyos nyílcsúcsoknak az átlagos hossza 10—12 cm!

Jól ismerjük azonban ezeknek a csontlemezeknek méretben is azonos párpait a honfoglaló magyarok sírjaiból. Csakhogy azok — mint már láttuk — mindig a tegez fedelére voltak erősítve. Valószínűnek tarthatjuk tehát, hogy ott helyezkedtek el a Bolsije Tarhaniban talált csontlapok is. (IV. tábla 5/a) Erre utal az is, hogy a 212. sírból származó darab jól láthatóan *körbe van szegelve*, viszont ha a fenékdesszkához illeszkedett volna, elegendő lett volna egy sor szöggel rögzíteni. Azonkívül a hosszmeteszete sem ívalakú, tehát a rajz szerint (IV. tábla 4—5) ívelt nyakú tegez alja négyszögletű lett volna. Ez valószínűtlen, hiszen a nyilak tollazata miatt épp a tegez alja szokott kiöblösödni! Már idéztük a Bolsije Tigani temetőben feltárt 37. sírt.⁶⁶ Itt is a nyílcsúcsok hegyénél került elő a tegez fedelének csont-burkolatlemeze, ami azt bizonyítja, hogy a Volga — Káma vidékén a VII—VIII. században ismerték és használták a csontlappal díszített fedelű tegezt.

⁶¹ U. KÖHALMI K., i. m. 185.

⁶² ZICHY I., i. m. 156. Mindenképpen igazat kell adnunk ZICHY I. megfigyelésének. A sokszor idézett chotschói freskón három tegezes harcost láthatunk. A bal oldali tegezének alsó része hiányzik, fedele két oldalt pedig valószínűleg egy-egy bőrszalaggal van a nyakhoz erősítve. Ezt az is bizonyítja, hogy a két szalag (?) *között* látszik a tegez oldalának anyaga! Tehát semmiképpen sem volt zárt, a tegez száját előlről és felülről egyaránt beborító fedél! A középső harcos tegezének teljes egészében látható. A fedél itt egy hosszú textil (?) csíkon lóg, ami a tegez belsejében lehetett rögzítve, s e textilsík egyik oldala sem éri el a tegez szájának a sarkát. A jobb oldali harcos tegezének a felső vége hiányzik. Ezek alapján felvethető, hogy — amennyiben volt a magyar tegeznek lehajtható fedele, az csakis lágy anyagú lehetett, semmiképpen sem merev bőr vagy nyírfakéreg. Már az eredeti publikációban megtevesztő A. v. LE COQ rekonstrukciós rajza, amely merev anyagú fedelet sejtetne; A. v. LE COQ: *Bilderatlas zur Kunst und Kulturgeschichte Mittel-Asiens* (Berlin, 1925.) 66. fig. 94—95

⁶³ В. Ф. Генинг-А. Х. Халиков: Ранние болгары... (1964.) 47. (XIII. 20.)

⁶⁴ uo. 48., (рис. 14)

⁶⁵ uo. 47.

⁶⁶ E. A. CHALIKOVA—A. H. CHALIKOV: i. m. 43. (Taf. XXVIII. 15)

VII.

Lássuk tehát, milyen kép kerekedik ki abból, amit az imént ismertettünk? Milyen lehetett a nagyszigeti és a többi, általunk megvizsgált honfoglaláskori magyar tegez? Röviden összefoglalva, valahogy így festhettek: (V. tábla 2, VI. tábla)

A tegez ovális alját deszkából készítették, (gyakran vaspánttal látták el,) s ehhez szegelték a bőr- vagy nyírfakéreg oldalfalat. Két oldalán a fenékdeshától a fedél felé ívalakban faléc húzódtott, amelynek a felső harmadát, (néha az alsót is) vaspálcák erősítették. E vasalásokhoz illeszkedett a félköríves nyakpánt is. A nyakpánttól felfelé továbbfutó vaspálcák, amelyek a gallért merevítik, enyhén kifelé ívelődnek. Vagy egy szöggel rögzítették őket a fedéldeszká oldalához — mint Nagyszigeten —, vagy derékszögben ráhajolnak a fedelet díszítő csontlemeze egyik — esetleg mindkét oldalán.⁶⁷ A fedél ferdén állt, a tegez elülső oldala felé hajolva. A szájnylás, a megmaradt díszítések alapján, többnyire négyszög alakú lehetett. Peremét néha vas- (Magyarhomorog)⁶⁸ vagy csontlemezzel díszítik (Csongrádi sgt. 1. sír, Algyő 11., 25., 26., 38. sír). A nyilak hegyükkel felfelé álltak, s valószínűleg a tegez testének összefűzhető középső részén helyezték be őket. Hangsúlyozni szeretnénk ezúttal is, hogy a fenti megállapítások *elsősorban* az általunk tüzetesen megvizsgált leletekre vonatkoznak. Az eddig előkerült és kielégítően publikált anyag alapján azonban valószínűnek tarthatjuk, hogy honfoglaló őseink zöme hasonló szerkezetű tegezt használt. Kisebb-nagyobb eltérések természetesen elképzelhetők, e variánsok felismeréséhez azonban csak újabb, jól megfigyelt és dokumentált leletek segíthetnek hozzá bennünket.⁶⁹

Tekintsük át befejezésül, hogy a fentiekben vizsgált tegez hogyan illeszkedik keleti rokonai közé, mely ábrázolásokkal, régészeti leletekkel hozható kapcsolatba.

Bevezetőnkben már röviden áttekintettük a tegezok változásait, fejlődését, egészen a tak-i-busztáni reliefen megjelenő, alul-felül kiszélesedő típusig. A III—VII. századi szasszanida, posztaszasszanida ezüst tálaikon ábrázolt harcosok, uralkodók túlnyomó többsége azonban még továbbra is egyszerű hengeres, lefelé keskenyedő, díszített testű tegezt hord, amelyben tollal felfelé állnak a nyílcsúcsok.⁷⁰ Kezükben azonban már feltűnik a hosszú reflexij. Meg kell említenünk, hogy a magyar mester munkájának tartott muzsi, utemilszki tálaikon már az alul-felül kiszélesedő formát látjuk a lovasok derekán.⁷¹

A pendzsikenti freskók harcosainak övéről karcsú, lefelé szélesedő testű tegezok lógnak,⁷² amelyek teteje ívalakban záródik. Ez a forma nagy hasonlóságot mutat a klárafalvi avar szíjvégen ábrázolt lovas fegyverével! Pendzsikentre visszatérve: a

⁶⁷ Rekonstrukciós rajzunkon mindkét variációt bemutatjuk.

⁶⁸ DIENES I.: A honfoglaló magyarok (Bp. 1972.) 20. kép

⁶⁹ Azon tegezket, amelyek szerkezetének legalább egy részlete épen maradt, mindenképpen célszerű lenne in situ kiemelni, hiszen nyugodt körülmények között, restaurátor segítségével sokkal pontosabb, részletesebb megfigyeléseket tehetünk, mint a terepen, s így az anyag forrásértéke sokszorosára növekszik. Természetesen erre az eljárásra nem mindig adódik lehetőség, de legalább minden kis vasdarab helyét pontosan rögzíteni kell a (lehetőleg 1:1 arányú) rajzon, s külön zacskóba tenni. A vasak utólag csak így illeszthetők össze, hiszen törésfelületeik ált. nem egyértelműek, az egy kupacba hányt vasalások pontos helyzetének utólagos megállapítása a fentiek hiányában szinte lehetetlen.

⁷⁰ Я. Смирнов: Восточное серебро (С. Петербург, 1909.) XXVII. t. 55., XXIX. t. 57., XXXII. t. 60., XXXIII. t. 61. Erre már LÁSZLÓ Gy. is felfigyelt: A magyar vadászat őskoráról. In: Régészeti tanulmányok (Bp. 1977.) 315.

⁷¹ LÁSZLÓ Gy., A honfoglaló magyar nép... (1944.) 286. ugyanő: A népvándorláskor művészete Magyarországon (Bp. 1972.) 35. rajz

⁷² A. M. BELENIZKI: Mittelasien — Kunst der Sogden (Leipzig, 1980.) Abb. 25; 30; 31; 34

freskókon a tegezektől sohasem látszanak ki a nyílcsúcsok. De ha csak lépésben közlekednek, mintegy felvonulnak a lovasok! Harc közben mindig egyenes tetejű, galléros tegezeket ábrázolnak, amelyekben hegyükkel felfelé állnak a nyilak. A magyarázat az lehet, hogy a tegez fedelét ilyenkor leemelték.⁷³ Ehhez a típushoz tartoznak a már sokszor idézett chotschói tegez is.⁷⁴ (IV. tábla 2)

Formájukat, szerkezetüket tekintve, ide kapcsolhatók az avar tegez is. Meglehetősen keveset tudunk róluk, néhány szerencsés lelet, ill. rekonstrukció révén inkább a szájszerkezetüket ismerjük.⁷⁵

A VIII. században terjedt el a türkök között az ún. „zsebes tegez” Tuva, Szaján vidékén, és a minuszinszki medencében. Ilyenek kerültek elő Tastik, Ujbat II. sírjaiból is. (IV. tábla 6)⁷⁶ Állandó háborúskodásaik során a tegez méretei megnövekedtek, s nyírfakéregből varrott testüket falécből készült vázzal vagy csont rátétekkel kellett megerősíteni. Gyors lovaglás közben a nyilak azonban kiszóródhattak volna a tegeből, ezért fedelet is készítettek rá. Néha szövetből készült kiegészítő fedelet is alkalmaztak.⁷⁷ Övükhöz kis vaskampókkal erősítették e fegyvert.

Honfoglaló őseink tegeze a legszorosabb rokonságot a volgai bolgárok sírjaiból előkerült leletekkel mutatja. A szájniylást keretező vékony csontlemezek, a felfüggesztést szolgáló szíjelosztó karikák, a függesztőfülek, valamint — ha elgondolásunk helyes — a fedelet borító trapézalakú csontlapok párhuzamai egyaránt a Kárpát-medence X—XI. századi sírjaiból ismeretesek. Feltehető, hogy e fegyver ilyesfajta felépítése szaltovói eredetű,⁷⁸ s végsősoron türk hatásra vezethető vissza.⁷⁹

LÁSZLÓ RÉVÉSZ

ANGABEN ZUM BAU DES KÖCHERS AUS DER ZEIT DER UNGARISCHEN LANDNAHME

Die ersten Beschreibungen des Köchers der landnehmenden Magyaren auf grund der wohl freigelegten Gräbern waren im Anfang unseres Jahrhunderts entstanden. *István Zichy* hat eine ziemlich genaue Rekonstruktion gemacht, und hat auf den orientalischen Figuren, die von der Fachliteratur bis zu unseren Tagen angeführt werden aufmerksam gemacht. *Károly Cs. Sebestyén* verfeinerte die Methode von *Zichy* weiter, und konnte durch die Beobachtung der ausgegrabenen Eisenbeschläge zahlreiche Teilfragen lösen.

Die Tätigkeit von *Gyula László* und *István Dienes* hat mehrere neue wichtige Standpunkte in den letzteren Dezennien aufgeworfen. Dieses Elabarat versucht die früheren Angaben in Verbindung mit dem Köcher der aus dem Hódmezővásárhely—Nagysziget Begräbnisplatz ausgegräbt ist, wurde zu verfeinern. Unseren Beobachtungen nach sind der ovale Unterteil, des Köchers aus Brett, die Wand entweder aus Leder oder Birkenrinde gemacht worden, und es zogen sich Holzleisten von dem Bodenbrett bis zum Deckel. Das obere und manchmal das untere Drittel waren aus Eisensteben gesteiht. An diesen Eisenbeschlägen waren die zirkelbogenige Halsbende befestigt. Die sich von

⁷³ uo. 80; 121

⁷⁴ A. v. LE COQ: Bilderatlas... (1925.) fig. 94.

⁷⁵ LÁSZLÓ GY., Études... (1955.) 224—226., (XXXVII—XLI.) KISS, A., Avar cemeteries in County Baranya (Bp. 1977.) 95—96. (XXXVII. 9) TÖRÖK GY., Kora-avar sírok Mór. Arch. Ért. 81 (1954) 54—59. KÜRTI B., i. m. 17—22. (II. t.)

⁷⁶ Ю. С. Худяков: Кок-тюрки на Среднем Енисее In: ред. А. П. Погожева, Новое археологическое исследование Сибири и Дальнего Востока (Новосибирск, 1979.) 202. (рис. 4. 1—2)

Б. Б. Овчинникова: Погребение древнетюркского... (1982.) 215. (рис. 3. 22)

⁷⁷ Ю. С. Худяков: Вооружение... (1980)

⁷⁸ Előkerült egy ilyen típusú tegez Sarkelből is:

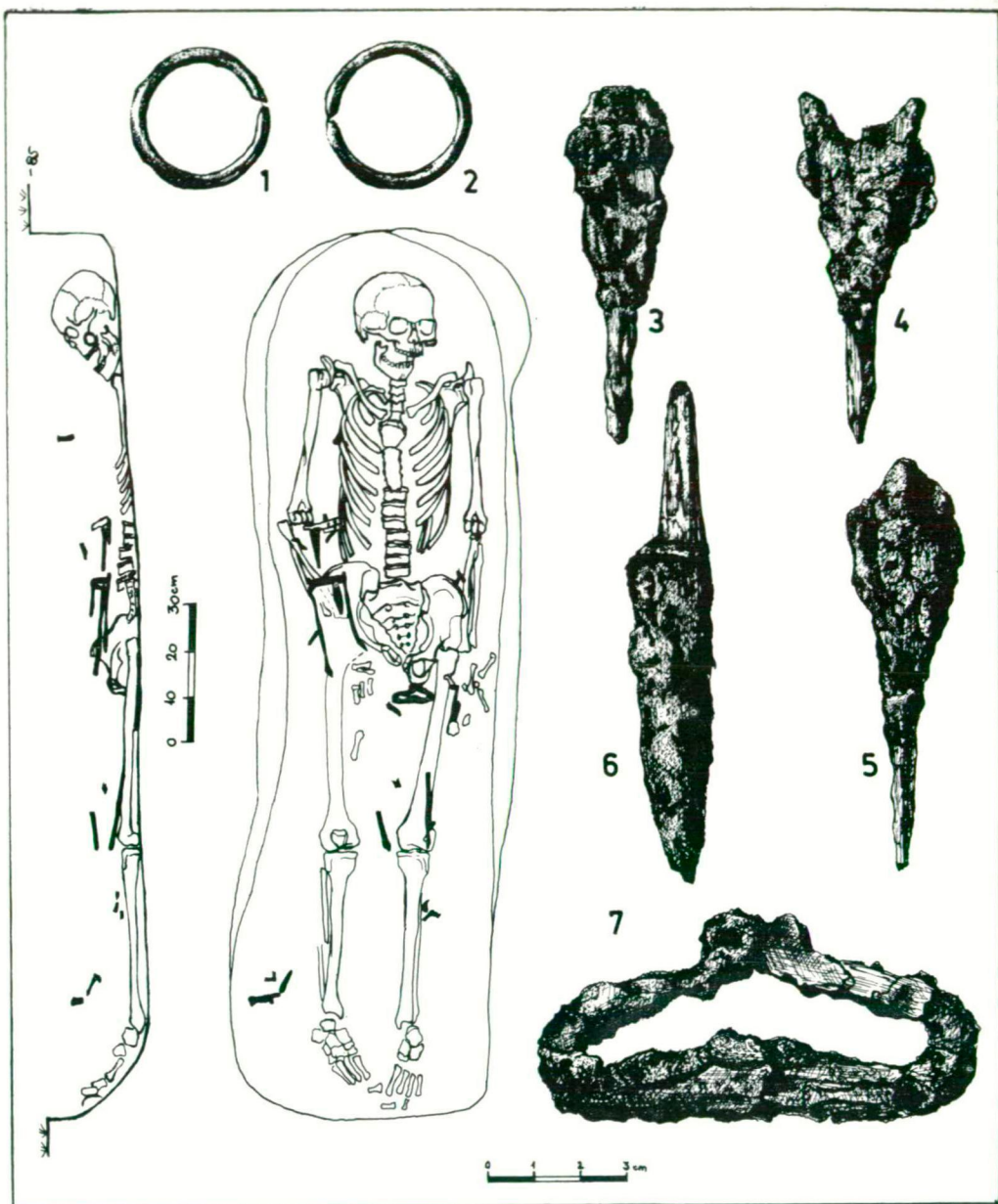
С. А. Плетнева: Салтово-маяцкая культура In: ред. С. А. Плетнева: Степи Евразии в эпоху средневековья. (1981.) 74. (рис. 36.3)

⁷⁹ Ismételtlen szeretnék köszönetet mondani DIENES ISTVÁNNAK, lektori véleménye nagy segítséget nyújtott számomra mondandóm árnyaltabb megfogalmazásában.

Halsband nach oben weiterziehenden Seitenstäbe wölben sich leicht nach außen. Sie (nämlich die Seitenstäbe) waren entweder an der Seite des Deckelbrettes festnagelt, wie in dem Falle des Fundes in Nagysziget, oder diese Seitenstäbe hängten sich rechtwinkelig über das Knochenplättchen des Deckels, auf einer oder vielleicht auf der beiden Seite, das (nämlich das Knochenplättchen) zur Verzierung des Deckelbrettes diente.

Der Deckel schief, sich auf den Vorderteil des Köchers zu beugend. Die Mundöffnung war aufgrund der aufrechterhaltenen Ornamente wahrscheinlich viereckig, ihr Bord war manchmal von Eisen- oder Knochenplättchen verziert. Die Pfeile standen mit der Spitze nach oben, sie waren möglicherweise an dem zusammenschnürbaren Mittelteil des Köchers eingestellt.

Das Elaborat gibt einen kurzen Überblick der Parallelen in der Sowjetunion, unter denen die Spuren aus dem 8—10. Jahrhundert des Wolga—Kama — Gebietes am wichtigsten sind. Wir empfehlen eine neue Lösung zur Rekonstruktion des Köchers, der im Begräbnisplatz von Bolschie Tarchani gefunden wurde.

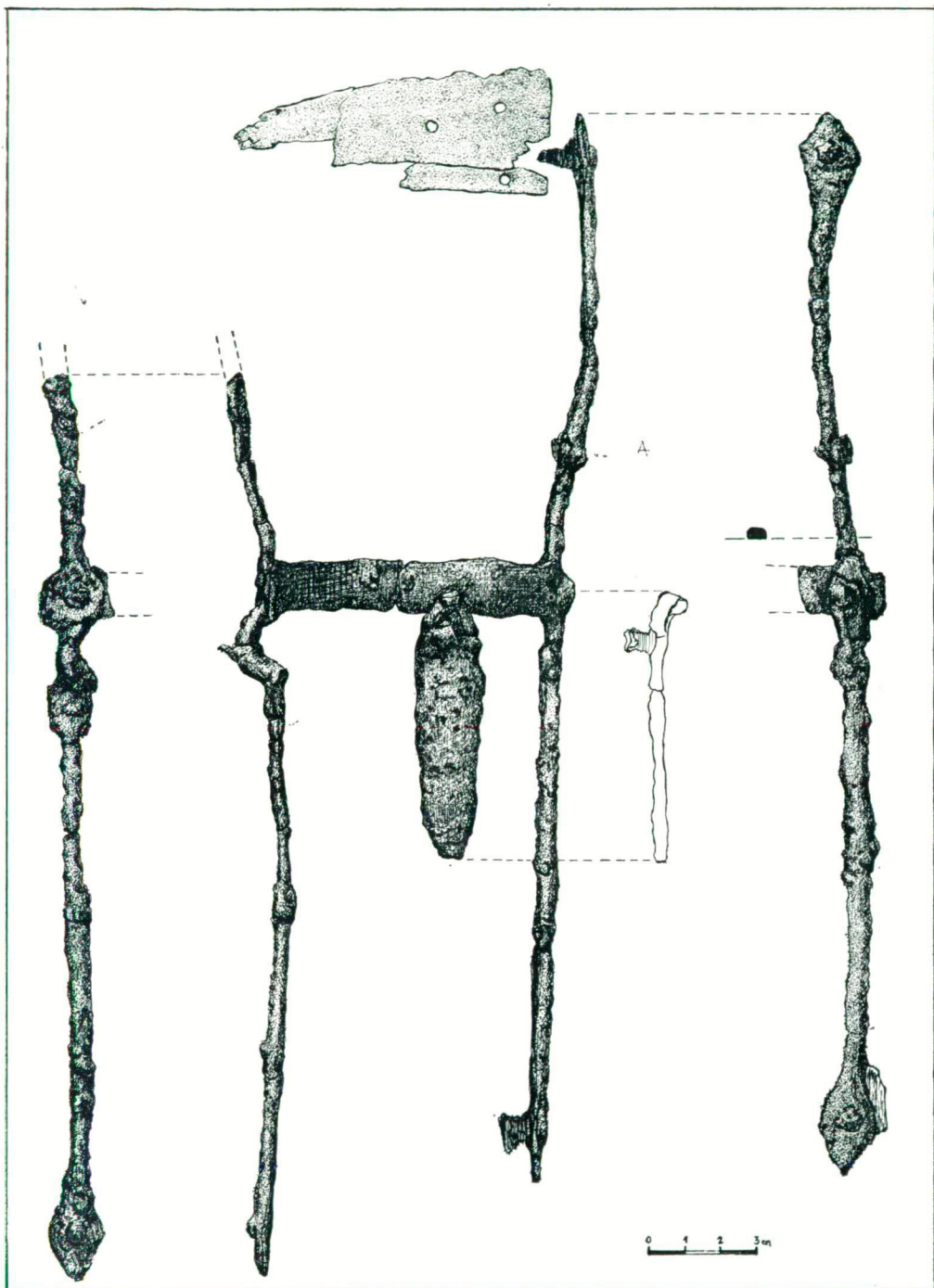

I. tábla Hódmezővásárhely—Nagysziget, 22. sír

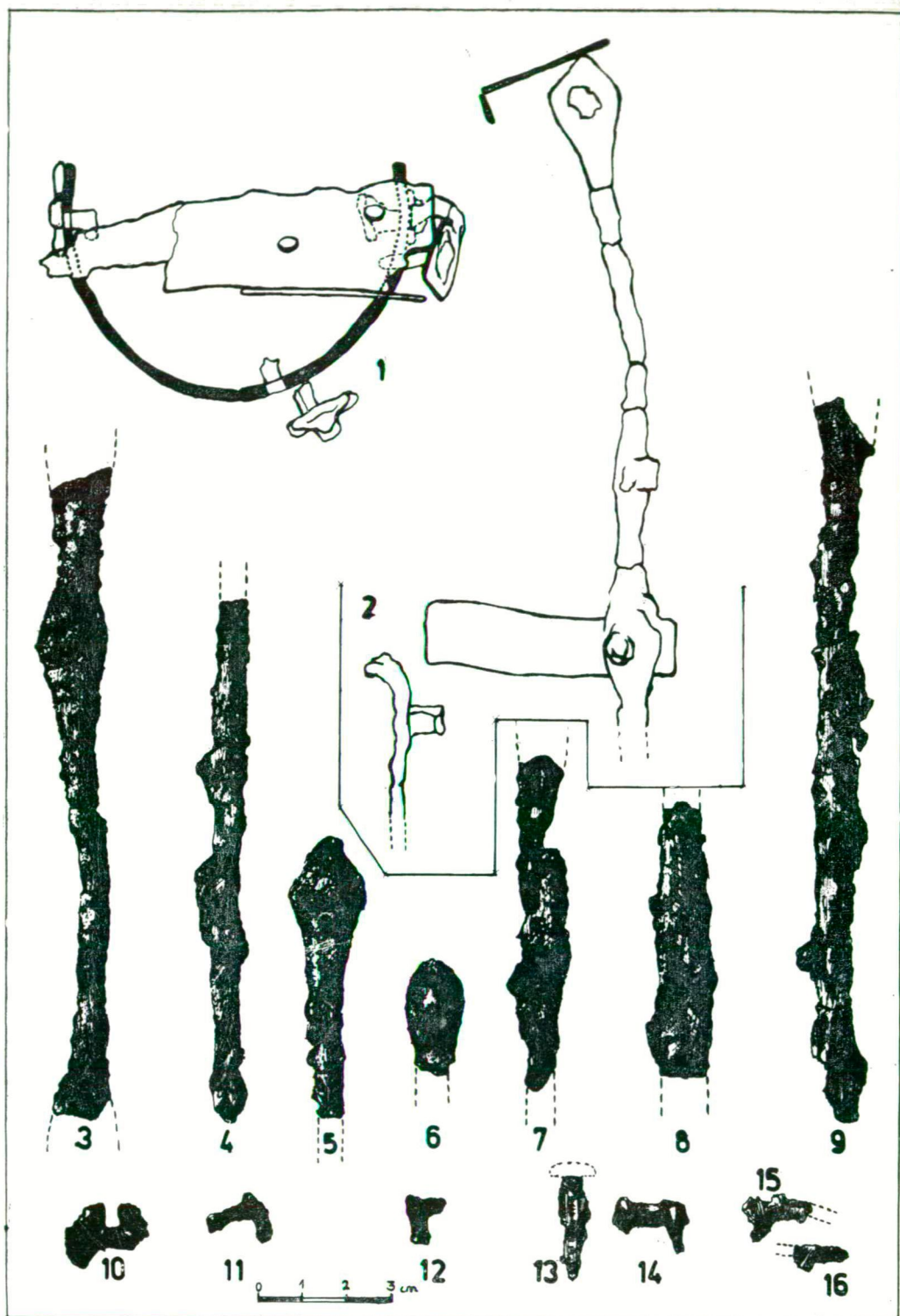
1—2. nyitott ezüst hajkarikák 3—5. vas nyílesúcsok 6. vaskés 7. csiholóacél

Tafel I Hódmezővásárhely-Nagysziget, Grab 22

1—2. Offene silberne Haarringe 3—5. Eiserne Pfeilspitzen 6. Eisenmesser 7. Feuerstahl

II. tábla Hódmezővásárhely—Nagysziget, 22. sír
 A tegez felső harmadának vasalásai
 Tafel II Hódmezővásárhely—Nagysziget, Grab 22
 Eisenbeschläge vom oberen Drittel des Köchers

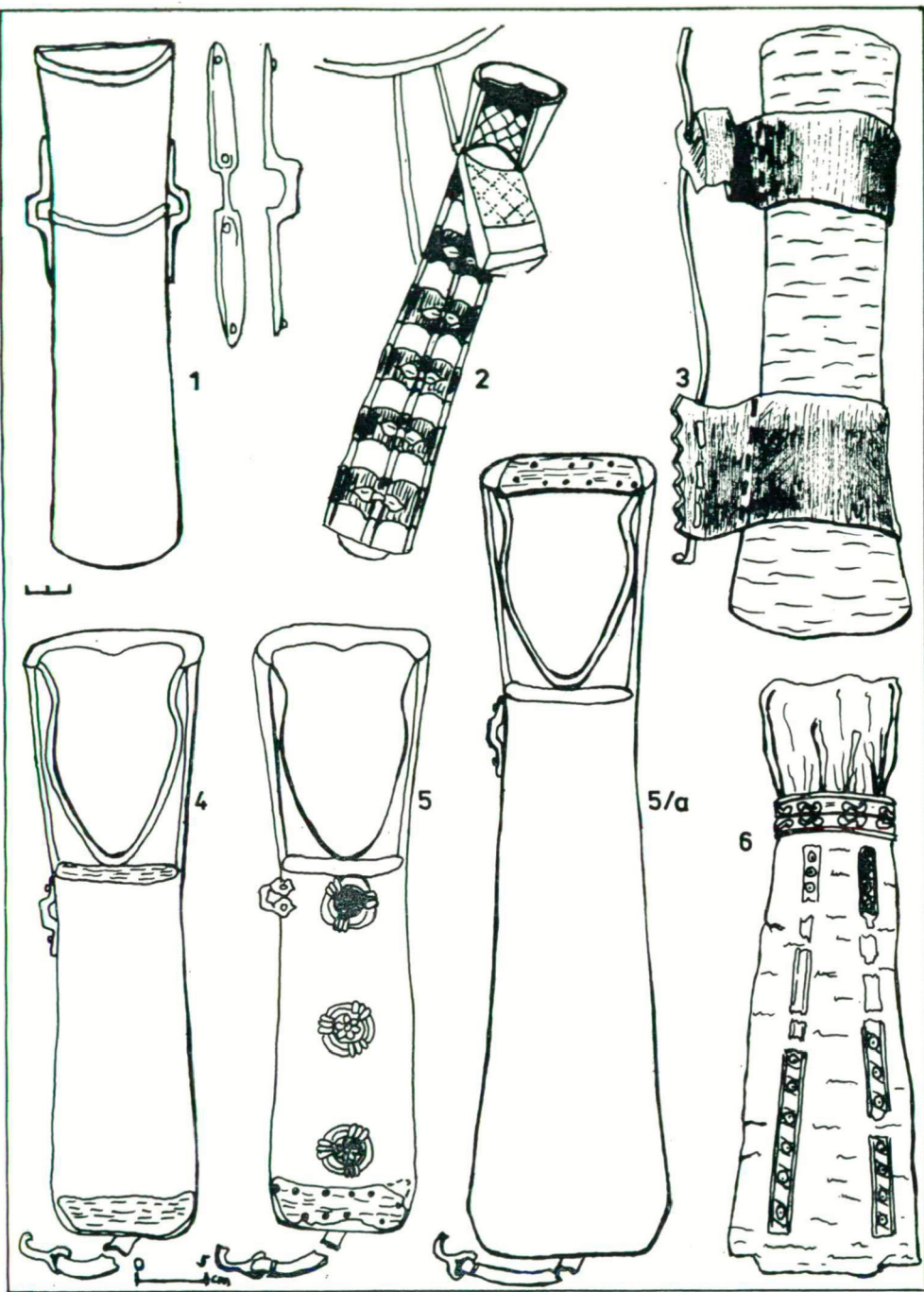

III. tábla Hódmezővásárhely—Nagysziget, 22. sír

1. A tegez felső harmadának felülnézete 2. A tegez felső harmadának oldalnézete
3—16. Másodlagos helyzetben előkerült tegezvasalások

Tafel III Hódmezővásárhely—Nagysziget, Grab 22

1. Oberes Drittel des Köchers von oben 2. Oberes Drittel des Köchers in Seitenansicht
3—16. Eisenbeschläge des Köchers in sekundärer Lage freigelegt

IV. tábla 1. A karanaevoi tegez (Mazsitov nyomán)

2. A chotschoi freskón ábrázolt tegez (A. v. Le Coq nyomán)

3. Tegez Sarkelből (Sz. A. Pletnyeva rekonstrukciója)

4—5. A bolsije tarhani tegezek (V. F. Gening- A. H. Halikow nyomán)

5/a. A bolsije tigani tegezek módosított rekonstrukciója

6. Türk tegez Ujbat II-ből (Ju. Sz. Hadjakov nyomán)

Tafel IV. 1. Der Köcher von Karanaewo (nach Maschitow)

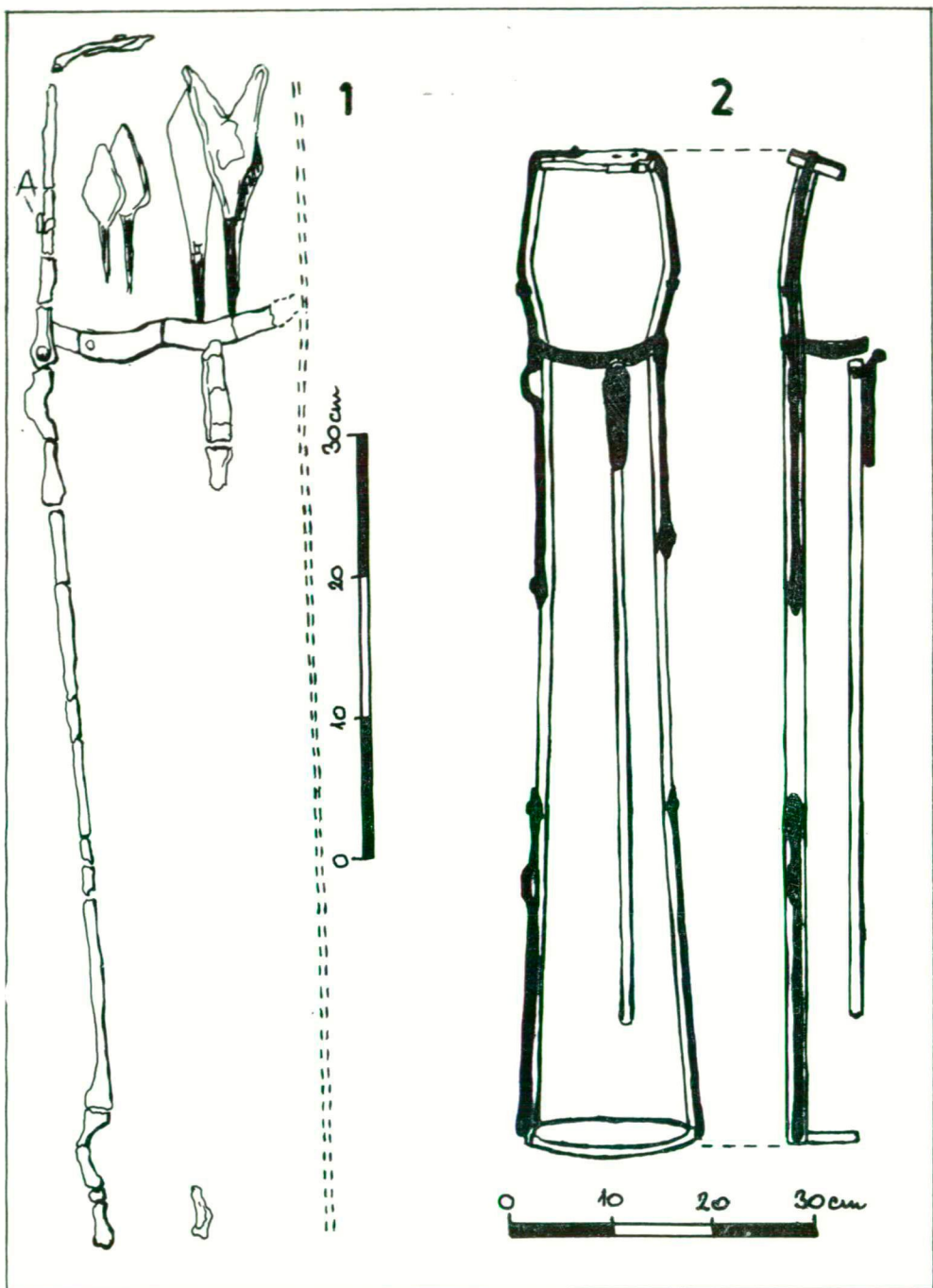
2. Köcher von der Wandmalerei von Chotscho (nach A. v. Le Coq)

3. Köcher aus Sarkel (Rekonstruktion von S. A. Pletnewa)

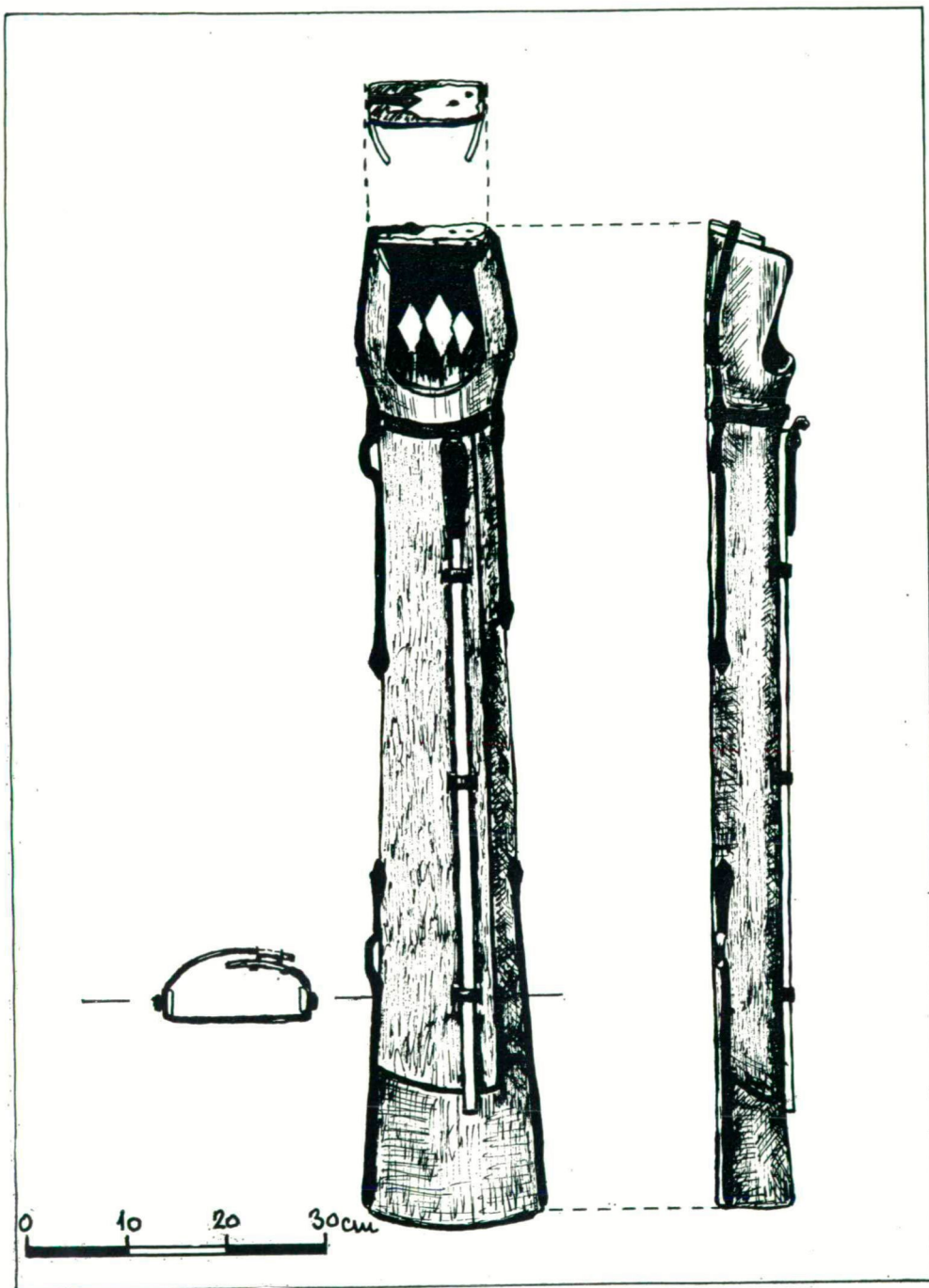
4—5. Die Köcher von Bolschie Tarchani (nach W. F. Gening und A. H. Halikow)

5/a. Modifizierte Rekonstruktion der Köcher aus Bolschie Tigani

6. Türkischer Köcher aus Ujbat II (nach Ju. S. Hadjakow)

V. tábla 1. In situ kiemelt tegez Szakálhátról
 2. A hódmezővásárhely—nagyszigeti 22. sír tegezőének rekonstrukciója a vasalások alapján
 Tafel V 1. In situ ausgehobener Köcher aus Szakálhát
 2. Rekonstruktion des Köchers aus Grab 22 von Hódmezővásárhely—Nagysziget
 aufgrund der Eisenbeschläge

VI. tábla Honfoglalás kori tegez rekonstrukciója
 Tafel VI Rekonstruktion eines landnahmezeitlichen Köchers

KÉSKÖZÉPKORI KÁLYHACSEMPÉK NAGYMÁGOCSRÓL

1971-ben, a Derekegyházi ÁG sertéskombinátja építéskor leletmentő ásatásra került sor Nagymágocs mellett (Csongrád m. szentesi j.), a középkori Mágocs falu területén¹.

A lelőhely az Orosházáról Szentes felé vezető országút és a nagymágocsi bekötőút által határolt területen, az utóbbitól nyugatra, a Mágocs-ér déli partján húzódó emelkedésen van².

Mágocsot először 1396-ban említik az írott források³. Szeremlei a falu nevét a Szent-Mágocs nemzetségtől eredeztette, amely az Árpád-korban költözött ide a mai Tolna megye területéről⁴. A leletanyag is azt bizonyítja, hogy a település már ettől az időtől folyamatosan lakott volt. Előkerült egy földbemélyített Árpád-kori és egysévesnyfalú későközépkori ház⁵, számos cserépbogrács- ill. középkori kerámiatöredék s néhány vaseszköz is.

E dolgozat csak a leletanyagban lévő kályhatartozékokkal, ezen belül is főleg a kályhacsempékkel foglalkozik.

A csupán nyolc hiányos rajzból álló ásatási dokumentációból sajnos semmiféle következtetést nem lehet levonni a kályhacsempékre vonatkozóan⁶. Ezért csak szórványleletekként kezelhetjük őket. Jelentőségük mégis kiemelkedő. Ez egyrészt abban áll, hogy a Dél-Tiszántúlon eddig előkerült — többnyire terepbejárásokon talált — kis töredékekkel ellentétben, ezekből sikerült egész csempéket is összeállítani; másrészt pedig a rajtuk lévő ábrázolás is ritka, vagy éppen egyedülálló ezen a területen.

Valamennyi darab mázatlan, s formájuk alapján hét típust képviselnek⁷.

I/a típus: (I. t. la-b) Négyszögletes, zárt előlapú, homokszínű kályhacsempe. Felső szélén a kivágásokkal tagolt pártázat előrehajlik. A csempe jobb szélén a lé-

¹ HEGEDÚS KATALIN ásatási jelentése. Rég. Füzet. Ser. I. No. 25 (1972) 96.

² Eddig úgy vélték, hogy az elpusztult Mágocs falu a Mágocs-ér északi partján feküdt. (Vö. SZEREMLEI S.: Hódmezővásárhely története II. (Hódmezővásárhely 1901) 392., KOVALOVSKÍ J.: Régészeti adatok Szentes környékének településtörténetéhez. Rég. Füzet. Ser. I. No. 5 (1957) 75.) Valószínű azonban, hogy ott egy másik középkori falu, talán Libec nyomai látszanak. (Vö. SZEREMLEI i. m. II. 383., CSIPES A.: Békés megye élete a XVI. században (Békéscsaba 1976) 16. és 17. o. közt lévő térképpel)

³ SZEREMLEI i. m. II. 383.

⁴ Uo. II. 384—385.

⁵ Lásd az 1. j-et

⁶ Az ásatási jelentésben pl. az áll (lásd az 1. j-et), hogy a későközépkori ház *mellett* feküdtek a kályhacsempék. Az ásató szóbeli tájékoztatása és más szemtanúk szerint azonban ezeket különböző helyekről szedték össze a földgyalu nyomában.

⁷ Itt szeretném megköszönni Nagymágocs hűséges kutatójának, Felicián Atyának, hogy újabb tárgyakkal bővítette az innen előkerült leletanyagot. (Ezek: az I/b és a IV. típusú kályhacsempék, három pohár alakú és egy csaknem teljesen ép négyszögletes szájú kályhaszem.) Külön köszönöm vendégszeretetét, s hogy segítette a lelőhelyet azonosítani.

keret hiányzik, a bal oldalon pedig párhuzamos ferde pálcátaggal díszített. Az előlap alján és — szélesebb sávban — a pártázaton lévő pálcátagok egymást ferdén keresztezve rombuszsort alkotnak.

A csempe középső felületét lekerekített sarkú háromszögekből álló végtelen hálóminta részlete tölti ki úgy, hogy a csempe közepén egy egész háromszöget, ettől jobbra és balra pedig a középső egység tükrképének részletét látjuk. A háromszögek közepén nyolc szirmú rozetta helyezkedik el, melyet domború inda vesz körül. Az ebből és a háromszög belső oldalaiból kiinduló két szárú ágak minden sarokban hármas levelekben végződnek. A háromszögek lekerekített csúcsai fölött a csempén szintén rozetta-részletek láthatók. A mintán kivehető, hogy a negatívot fából faragták ki.

A csempe kályhába épített része csak töredékesen maradt meg. Az előlapot ehhez a négyszögletes, valószínűleg tál alakú részhez ragasztották, s mivel az előlap hátoldala kormos, a tál fenekét minden bizonnyal levágták.

A csempe egyik sarka és a pártázat két szélső tagjának teteje letörött. (M: 15,5 cm, Sz: 17 cm, Hátmélység: 4,3 cm.)

I/b típus (II. t. la-b) Az előbbi típussal szinte teljesen megegyező csempe, azonban ez a darab szélesebb, mert a jobb szélén a mintából 2—2,5 cm-rel többet hagytak meg. Lehet, hogy a préselőmintát homokkal szórták be, hogy az agyag ne ragadjon bele, azonban a 2—2,5 cm-es sáv felülete nem olyan érdes, mint az előlap többi része. A simább felületen függőleges vonalak láthatók, melyek a fanegatív hibájából adódhattak.

Az előlap hátoldalának ugyanezen a szélén 1 cm-es sima felületet hagytak ki a — töredékesen megmaradt — „kályharész” ráragasztásakor. Az előlap tehát 1 cm-rel szélesebb a csempe hátoldalánál.

Az előlap bal oldalán levő léckeret is szélesebb az előző típusénál, és a pártázat jobb oldali kivágása is más helyen van. A csempe felső része erősen töredékes. (M: 13,5 cm, Sz: 19,5 cm, Hátmélység: 2,8 cm.)

II. típus: A múzeumban őrzött darabok legalább négy csempéhez tartoztak (III. t. 1—5., IV. t. 1—2). A töredékek alapján azonban sikerült az eredeti formának teljes mását is elkészíteni gipszből (IV. t. 3.).

Ebbe a típusba négyszögletes, zárt előlapú, sárgásdrapp színű, töredékesen megmaradt kályhacsempék tartoznak. Az előre ugró léckeretben balra forduló, szembenéző, fekvő oroszlánt ábrázoltak, amelyik bal mellső lábával az előtte lévő hosszúkás levelű fa tövét fogja. Az oroszlán háta mögött egy másik, hasonló fa emelkedik, de ennek levelei egy kivételével eltérnek az előzőtől. Az oroszlán sörényét egymás alatt két sorban szabályosan elhelyezkedő csigás végű fürtök jelölik. Az egész előlapot piros földfestékekkel színezték.

Az egyik csempe töredékesen megmaradt félhengeres hátoldalának középső alsó részébe kör alakú nyílást vágtak, melynek átmérője kb. 5 cm volt (IV. t. 2.). A kályhacsempék belső része kormos (M: 22 cm, Sz: 31 cm), legnagyobb hátmélység: 7,3 cm.)

A következő három típusba tartozó kályhacsempéket egy negatívból formázták. A felület részletesebb díszítését azonban a pozitívon végezte el a mester — úgy látszik — mindegyik darabon különbözőképpen, saját elképzelései szerint. A csempéken piros földfesték nyomai látszanak.

III/a típus: (V. t. 1 a-b) Téglalap alakú, áttört előlapú, sárgásdrapp színű, kiegészített kályhacsempe, amelyet felül kivágásokkal tagolt, előrehajló pártázat koronáz. Az egyszerű léckeretben balra tartó, felszerszámozott lovon ülő, szembenéző pajzsos huszár képe van. A lovag egész felsőtestét eltakarja a húszer-tárcsapajzs, melynek

formáját a szélén bekarcolt vonallal és az előlapján elhelyezkedő öt bemélyített lyukkal is hangsúlyozták. A pajzs felső széle, s az azzal párhuzamosan bekarcolt vonal ivesen halad felfelé. A pajzs alsó része és a huszár bokáig érő, ráncokba szedett ruhája csak a következő típusba tartozó csempe alapján volt rekonstruálható. A huszár feje fedetlen, sima haja majdnem a válláig ér. Szemét befúrással jelölték.

Befúrással ábrázolták a ló szemét is. Sörényét az agyagból kimetszett vonalkákkal, kantárát bebökődött pontokkal, szügyelőjét pedig a pajzson is látható bemélyített furatokkal díszítették. A ló patái alatt lévő fordított háromszögek talán a talajra utalnak.

A ló hasa alatt csúcsív látható, amely felső szélén szögletes bevágásokkal tagolt. Hasonlóan tagolt, egyenes áttörés van a ló előtt és mögött. Még két áttört díszítés van a csempén: a huszár feje előtt egy egyenlő szárú kereszt alakú, mögötte pedig egy függőleges áttörés, felső feléből balra lefelé, alsó feléből pedig jobbra fölfelé ívelő kiágazással.

A csempe félhengeres hátoldalának csak a fedőlemeze és az előlaphoz ragasztott pereme maradt meg. A fedőlemezt a pártázat tagolásának megfelelően vágta ki úgy, hogy egyik (de lehet, hogy mindkét) széle az előlap pártázatának szélső tagjába olvad, míg középen önálló taggal csatlakozik az előlaphoz.⁸ Közepét lyukkal törték át. (M: 27,5 cm, Sz: 22,5 cm, Hátmélység: 11,5 cm.)

III/b típus: (VI. t. 1.) Az előző típussal lényegében megegyező csempe, azonban ezen közvetlenül a ló mellső lába mentén törték át az előlapot, s ennek csak az egyik szélét tagolták, az előbbi típusénál több bevágással.

A ló nyaka és a pajzs közötti részt is kivágták az agyagból. A pajzs alól kilátszik a huszár hosszú, ráncokba szedett ruhája. A lószerszámot — az előző csempén látható sörénykiképzéshez hasonlóan — egyszerű bevágásokkal hangsúlyozták, de ennél a darabnál nem jelölték a kantárt. (M: 23 cm, Sz: 22 cm.)

III/c típus: (VI. t. 2.) Jellemében az előző két típussal megegyező csempedarabok. A töredékek nem biztos, hogy egy csempéhez tartoztak, mégis tudunk belőlük következtetni egy harmadik féle díszítésre.

A ló sörényét sűrűn bekarcolt vonalak, kantárát pedig benyomott körök jelölik. Ugyanilyen köröcskékből álló díszítés található a pajzs szélén is.

A huszár arca itt jól kivehető, egyszerűen megformált. Csak az egyik szem helyén fúrták át teljesen az agyagot, szája és orra is látható. A csúcsív egyik darabján kör alakú áttörés van.

IV. típus: (VII. t. 1.) Téglalap alakú, dongáshátú, áttört előlapú, szürke csempe töredéke. Az előlap alsó középső részét kitöltő, orrtaggal ellátott csúcsívnek csak az egyik fele maradt meg. Az ívmezőben kidomborodó, kör alakú díszek sorakoznak. A megmaradt ív hátán valószínűleg mérműves ablakok durván kimunkált oszlop-díszei emelkednek. Peremük bordával hangsúlyozott, közük „V” alakban áttört, a legszélsőé pedig csak bemélyített. (M: 11,6 cm, Sz: 9 cm.)

V. típus: Téglalap alakú, vastag falú, dongáshátú, vörösre égett, közvetlenül a pereme mellett áttört csempe töredékei. Egyiknek az oldala két sorban kerek lyukakkal át van ütve (VII. t. 2.). (M: 17,6 cm, Sz: 8 cm.) Sajnos a másik töredéken sem maradt meg semmi az előlaphoz (VII. t. 3.). (M: 15 cm, Sz: 12,5 cm, Hátmélység: 4,7 cm.)

⁸ Egy másik félköríves fedőlemez törésfelülete arra utal, hogy volt olyan lovagos kályhacsempe, amelyiknél a fedőlemez nem csak középen csatlakozott önálló taggal a pártázathoz, hanem a két szélén is. Vagyis a pártázat mindegyik tagjához illeszkedett a fedőlemezen is egy-egy ezeknek megfelelő kiképzésű rész, melyeket azután lapjukkal összeragasztottak.

VI. típus: (VIII. t. 5.) Zárt előlapú, vörösré égett, finom csillámos homokkal soványított csempének a töredéke. Előlapján valószínűleg a felületet függőlegesen megfelelő osztóléc, s annak jobb oldalán egy kezében könyvet tartó szent alakjának részlete van. Hátlapja kormos. (M: 8,6 cm, Sz: 7,3 cm.)

VII. típus: (VIII. t. 4.) Téglalap alakú, dongáshátú, töredékesen megmaradt csempe. Alsó szélén egyszerű, oldalt többszörösen tagolt léckeret fut. Előlapja áttört volt, mert füstnyomok csak hátoldalának külső felületén láthatók. Anyaga és színe megegyezik a VI. típusával. (M: 10,7 cm, Sz: 6,7 cm, Hátmélység: 2,5 cm.) Ez alapján három másik töredék is ide sorolható (VIII. t. 1—3.).

A kályhacsempéken kívül a leletanyagban kilenc darab teljesen ép, pohár alakú kályhaszem van, és nagy számban találhatók hasonló darabok töredékei is. Az ép kályhaszemek vörösré égettek, vékony falúak. Enyhén kihajló íves peremük belső oldalán éles borda fut körül. Összeszűkülő aljuk kormos. (M: 11—14,5 cm, Szájátm.: 9,6—10 cm, Fenékátm.: 4,2—5,9 cm között váltakozik) (IX. t. 1—3.).

Előkerültek még szögletes szájú, vastag falú, fekete színű, összeszűkülő hátoldalú, töredékesen megmaradt tál alakú kályhaszemek (X. t. 1); és egy szintén négyszögletes szájú, világos barna színű kályhaszem, amelynek alja alacsony henger formában végződik (X. t. 2.). (M: 11 cm, pereme: 17,5 cm ill. 16 cm, Fenékátm.: 10,4 cm.)

A bemutatott kályhatartozékok *nem egy kályhához* tartoztak. Könnyen elképzelhető viszont, hogy néhány típus egy — felépítésében a XV. század közepén készült budai kályhához⁹ hasonló — kályha része volt. Így pl. az oroszlanos kályhacsempe a fekvő hasáb alakú tűztérhez, a szentet ábrázoló, a többszörösen tagolt léckeretű és a valószínűleg mérműves ablakokkal díszített kályhacsempék a toronyszerű fűtőtérhez tartozhattak. Az utóbbi felső sorában helyezkedhettek el a pártázattal ellátott lovagalakos csempék.

Egy másik kályha felső, négyszögletes részét zárhatták le az első típusba tartozó indás kályhacsempék, mert méretükben és hátoldaluk kiképzésében eltérnek a lovagalakosoktól. Az I/b. típusba sorolt darabot a négyszögletes fűtőtér sarkán helyezték el. Ehhez csatlakozott deréksögben a kályha másik oldalán a következő csempe — szintén 1 cm vastagságú széle.

A tál alakú és a bögre formájú kályhaszemek talán egy harmadik kályhába voltak beépítve, de együtt is lehettek az előzőekkel.

A nagymágocsi kályhacsempék *korát* már a *formai-technikai kivitelezésük* vizsgálata bizonyos időhatárok közé szorítja.

Mindegyik alak kidolgozása egyszerű, célratoró. Máz készítésére nem vállalkozott a mester, s egyes részletek precíz kidolgozására sem nagyon ügyelt. Az áttört éles, szögletes részeken pl. helyenként a bevágás túlszaladt a kelleténél, s ezeket a hibákat sem simította el. Ahol pedig véletlenül nagyon vékonyra sikerült a negatívból kivett forma vastagsága, ott egyszerűen még egy réteg agyagot kent az előlap hátoldalára. Jellemző az ábrázolásokra az elnagyoltság, s a sok helyen látható aránytalanság is: a huszár kezében pl. nincs kopja, a kengyelt és a lábbelit sem ábrázolták, aránytalanok a testrészek, a csúcsív szabálytalan.

Összehasonlítva ezek után a mágocsi kályhacsempéket pl. a XV. századi budai fazekas-kályhás központ termékeivel, megállapítható, hogy az előbbieket nyilvánvalóan egy, a budai központon kívül — mai szóhasználatnál vidéken — tevékenykedő, kezdetlegesebb felkészültségű mester készítette.

A csempékből épített kályhák használata a XV. század első felében még leginkább csak a királyi központokban virágzott. A vidéken lakó nemesség házaiban

⁹ HOLL I.: Középkori kályhacsempék Magyarországon I. Bud. Rég. XVIII (1958) 265., 89. kép

Mátyás korától terjedtek el, s általánossá is csak a XVI. században vált használatuk. Ebben az időben kapcsolódtak be az egyszerű fazekas mesterek is a kályhaépítésbe, s ők hozták létre azt az új típusú művészi együtttest, amelyet *népies stílusú kályhacsempék* körének nevez a kutatás.

A nagymágocsi csempék is tipikus képviselői ennek a művészetnek. Mivel a kisebb vidéki műhelyek készítményein a népművészet hatása csak a XV. sz. végén ill. a XVI. sz. elején kezd erőteljesebben érvényesülni¹⁰, így a mágocsi kályhacsempék sem készülhettek ennél korábban.

Az elnagyoltság ellenére találhatók olyan részletek is az ábrázolásokon, melyek a készítő mestert közvetlenül körülvevő környezetről és így egy adott korról árulkodnak. (Pl. a viselet vagy a használati eszközök megformálása.) Ugyancsak segít a kályhacsempék készítési idejének meghatározásában bizonyos technikai eljárások részletesebb vizsgálata, s ezen kívül, ha összehasonlítjuk őket más hasonló leletekkel ill. megmaradt tárgyakkal.

Az I. típuson látható mintának (I. t. I a, II. t. I a) pl. nagyon jó párhuzamát találjuk meg néhány felvidéki bútoron, amelyek a XV. század utolsó negyedében készültek¹¹.

A bártfai könyvtárszekrényen¹² és a hervartói szentségtartó faliszekrényén¹³ ez a motívum éppen úgy a pártázaton sorakozott, mint ahogy a mágocsi csempék sorakoztak a kályha felső sorában. A mágocsival méginkább megegyező díszítést faragtak a szepeshelyi templomi padok végébe¹⁴. Ezeken ugyan nem háromszögekből, hanem négyszögekből szövődő hálóminta az alap, s a négyszögekben sem nyolc, hanem tíz vagy tizenegy szírmű rozettát találunk, de a mágocsi és a szepeshelyi motívumok is egy közös alapgondolat kifejezői. A kivitelezés egy-két részlete is az azonos eredet mellett szól. A mágocsi I. típusú csempéken a felső léckeret pl. pontosan megfelel a szepeshelyi templomi padok szélének, mely lapos felületével mintegy keretezi a díszített felületet, s a hármasszelepekbe futó indák tövét egy-egy fél levélnél vágja el.

A szepeshelyi padok végein azonos motívumegységek ismétlődnek. Ugyanígy ismétlődött a mágocsi kályhacsempék negatívján is a hasonló, csak éppen egysoros minta. Ezt jól bizonyítja az I/b. típusú csempe mintája (II. t. I a), melyen láthatjuk, hogy az I/a. típusúnál szélesebb csempét is tudtak formázni, ha éppen szükséges volt.

A csempéket a hosszabb negatívra ugyanazon a végén nyomták ki, s a kellő szélességben levágták az agyaglap szélét, még amikor az a negatívon volt. Az I/b. típus jobb oldalán lévő 2—2,5 cm széles sávban látható függőleges vonalak talán ezeknek a vágásoknak a nyomait őrizték meg; s ezért nem találjuk a léckeretet egyik csempe jobb szélén sem.

A mágocsi I. típusú kályhacsempék előlapját tehát kívánt szélességüknél hosszabb negatívra alakították ki. A fába faragott mintát eredetileg talán nem is kályhacsempék formázásához készítették, hisz erre a célra bármilyen jól faragott felület megfelelt. Az is elképzelhető, hogy a negatívot Mágocson éppen egyelhasználandó bútordarabról vették. Míg a Felvidéken és Erdélyben megmaradt néhány faragott középkori bútor, addig az Alföldön ezek elpusztultak a török időkben¹⁵. A nagymágocsi kályhacsempék I. típusa azonban megőrizte az Alföldön is élő fafaragás mintakincsének egy apró részletét. Jelentőségüket ez még inkább növeli.

¹⁰ PARÁDI N.: A nagykanizsai vár középkori kályhacsempéi. Fol. Arch. XIII (1961) 186.

¹¹ KOVALOVSKI J.: Gótikus és reneszánsz bútorok. Bp. 1980. 10—11.

¹² Uo. II—III. tábla

¹³ Uo. IV. tábla

¹⁴ Uo. 27—28. kép

¹⁵ Uo. 5. o.

A szepeshelyi és a mágocsi motívumok hasonlósága olyannyira közel hozza az egymástól különben nagy távolságban felfedezett tárgyakat, hogy egy fafaragó, vagy legalábbis egy műhely termékének tarthatnánk a felvidéki faragásokat és a mágocsi kályhacsempék negatívját.

Sajnos jelenleg nem ismerünk más olyan emléket, mely segíthetne áthidalni a két terület közt lévő hiást. A rendkívüli hasonlóság mégsem lehet véletlen. Gondolhatnánk egy művész közvetítésére, de valószínűbbnek látszik, hogy valamelyik fafaragó műhely kisugárzásáról van szó; annál is inkább, mert a felvidéki bútorok díszítéseinek vizsgálata során körvonalazódott egy fafaragó központ a Szepességben, amely kb. a XV. sz. utolsó negyede és a XVI. sz. első negyede között virágozhatott.¹⁶

Mivel a kályhacsempéken lévő motívumokhoz hasonló díszítésű bútorokat a Felvidéken a XV. sz. utolsó negyedében készítették, valószínű, hogy az ottani fafaragó központból ezek a minták a Dél-Alföldre csak valamivel később jutottak el. Kályhacsempék formázásához pedig ennél is később — minden bizonnyal már a XVI. század elején — használhattak fel egy-két faragványt.

A csempék XVI. századi készítése mellett szól továbbá a rajtuk lévő rombusz díszű keretezés¹⁷, s maga a virágos indamotívum is, amely önálló díszítésként ebben az időben terjedt el a nagy kályhás központoktól távolabb eső területeken¹⁸.

Ebbe a korba utalja az I. típusú kályhacsempéket a hátoldaluk kiképzése is. A töredékek alapján ezek korongolt tál formájúak lehettek, s ilyeneket csak a XVI. sz. közepéig használtak, míg később e helyett keskeny agyagszalagot ragasztottak az előlaphoz¹⁹.

A II. típus oroszlánjához (IV. t. 3.) hasonló ábrázolás már a XV. sz. közepén készült lovalakos kályhán felbukkan²⁰, de van későbbi időből is. A budaival teljesen megegyező formájú, csak éppen mázatlan kályhacsempé került elő pl. a középkori Nyársapátról²¹ és Nyírbátorból²².

A királyi központban működő fazekas-kályhás műhely hatalmas kisugárzási területéről eddig előkerült oroszlánábrázolások szinte teljesen megegyeznek. Ez érthető is, hiszen egy műhely termékeinek közvetlen hatásáról van szó²³. A Dél-Alföld területén elsőként előkerült nagymágocsi oroszlánábrázolás azonban már némileg eltér ezektől. (Pl. máshogy mintázták meg az oroszlán sörényét, elhagyták a jobb mellső lábának megformálását, s az állat mögött is jelöltek fát.)

A XV. sz. utolsó éveire keltezett nyársapáti kályhacsempét még valamelyik eredeti budai mintáról nyomták át²⁴. Ekkor tehát még léteztek a budai kályhacsempék ill. másolataik a vidéki kastélyokban. A mágocsi csempék készítője ismerhette ugyan ezeket a formákat, de már új, némileg eltérő negatívot készített. Ennek oka lehetett pl. az, hogy ekkor már nem talált olyan eredeti kályhacsempét, vagy annak utánzatát, amelyikről ő is másolatot készíthetett volna, mint a nyársapáti mester.

¹⁶ Uo. 11, 16—17. o.

¹⁷ KALMÁR J.: A füleki vár XV—XVI. századi emlékei. Rég. Fü. Ser. II. 4. sz. (1959) 27.

¹⁸ MÉRI I.: A nadabi kályhacsempék. Arch. Ért. 84 (1957) 197. o., 121. j.

¹⁹ Uo. 193.

²⁰ HOLL I. m. 253., 72. kép

²¹ BÁLINT A.: A középkori Nyársapát lakóházai. MFMÉ 1960—62. 85. XXVI. t. 4., 87. XXVII. t.; ill. újabban BENKŐ E.: A középkori Nyársapát, a Régészeti tanulmányok Pest megyében c. kötetben. Stud. Com. 9. (Szentendre 1980) 33. t. 1.

²² MAGYAR K.: A nyírbátori Báthori-várkastély címerábrázolásos kályhájáról. Arch. Ért. 102 (1975) 120. 1. kép

²³ HOLL I. m. 268, 273, 276.

²⁴ Uo. 270.

Valószínű tehát, hogy a mágocsi oroszlános kályhacsempéket már inkább a XVI. sz. elején, mint a XV. században készítették. A XVI. sz. felé mutat az a jelenség is, hogy felületüket már teljesen bevonták piros földfestékekkel. A XV. sz. második felében ugyanis még igen ritkán hangsúlyozták színeikkel az egyes részleteket²⁵.

A *III. típusba* sorolt kályhacsempék lovasalakjai (V. t. I a, VI. t. 1—2.) szintén budai előképekre vezethetők vissza²⁶, s az oroszlánoshoz hasonlóan ezek is az európai lovagvilág felfogásának felelnek meg. Ahogy az oroszlán a lovagi vitézség és bátorság jelképe volt, ugyanúgy a lovas alak is általános utalás a lovagi életre.

A mágocsi lovasokhoz hasonló díszítésű kályhacsempék a budai központtól távol eső területeken is előkerültek (Diósgyőr, Eger, Fülek, Fotosmartonos, Gidófalva, Siklód), de ezek egyike sem lehet korábbi a XV—XVI. sz. fordulójánál²⁷.

A nagymágocsi kályhacsempéken lévő huszárábrázolások témájukban tehát még a XV. századi budai előképekhez nyúlnak vissza, de már a vidéki népies műhelygyakorlat egyszerű ízlése tükröződik rajtuk. Ezért ezeket a kályhacsempéket is XVI. századiaknak (valószínűleg a század elején készülteknek) kell tartanunk.

A mágocsi kályhacsempéken ábrázolt pajzsok formája pontosan megegyezik a XVI. sz. első két évtizedére jellemző pajzsok formájával²⁸. Ekkor kezd elmaradni ugyanis a pajzsok bal felső sarkán a kopjarúd-kivágás, bizonyos mértékben kiszélesedik a tárcsatest, s a pajzsok jobb felső sarka mindinkább felfelé ívelődik²⁹ (III/a típus, V. t. I a).

Már említettük, hogy mindhárom lovagos kályhacsempét ugyanabból a negatív-ból mintázták; s az egyes csempék felületének részletesebb díszítését a pozitívon végezte el a mester, minden egyes darabon különbözőképpen. Így történt ez a pajzsok esetében is, melyeknek kidomborodó alapformája mindegyik csempén azonos, mert azt a negatív határozta meg. Díszítését azonban a mester már a negatívtól függetlenül, a pozitívon végezte el, saját elképzelései szerint. Ezért feltűnő, hogy míg a III/a típuson (V. t. I a) a pajzs felső széle alatt közvetlenül bekarcolt vonal törés nélkül, ívesen halad felfelé, addig a III/b típus pajzsán ugyanitt látható vonal a bal felső sarokban előbb „V” alakban megtörik (VI. t. I.). Az utóbbival talán a bal felső sarkán bemélyedő, korábbi típusú, de még az újjal együtt élő pajzsformát mintázhatta meg a mester. Jó párhuzamát láthatjuk ennek az egyik XV—XVI. sz. fordulóján készült szablahüvelyen³⁰. A mágocsi huszáralak pajzsán lévő öt befúrt lyuk is az akkori tartóhevederek félgömb alakú szegecsfejét jelölheti.

A XVI. sz. közepére teljesen megváltozik a pajzsok formája³¹, s ezek már nagymértékben eltérnek a mágocsi kályhacsempéken ábrázoltaktól.

Nincs még ezeken a kályhacsempéken nyoma a XVI. sz. második felére általánossá váló hatalmas sarkantyúnak, vagy szablyának sem, mint amelyet az egyik füleki kályhacsempén láthatunk³². Érdekes viszont, hogy a korabeli ábrázolásokon oly gyakori kopja ábrázolása is elmaradt, s a lovag fegyverzetét csak a pajzs képviseli. Ha azonban megfigyeljük a III/a típuson a lovag háta mögött lévő egyszerű, de szokatlan formájú áttörést (V. t. I a), arra is gondolhatunk, hogy ezt nem csupán térkitöltő elemnek szánta a kályhát készítő mester, hanem ezzel a jellel akarta a kop-

²⁵ Uo. 277.

²⁶ Uo. 258—259. 80—81. kép

²⁷ MÉRI i. m. 195—196. A siklói képét lásd: HOLL i. m. 273. 98. kép

²⁸ KALMÁR J.: A magyar huszár-tárcsapajzs. Fol. Arch. XIII (1961) 198—203.

²⁹ Uo. 202.

³⁰ KALMÁR 1961. i. m. 198., 199. 61. ábra 2. kép

³¹ Uo. 204—205.

³² KALMÁR 1959. i. m. 26., XLV. t.

ját és az azon lévő zászlót jelképezni. A III/b típusnál is, az áttörések különböző elkészítése ellenére, a lovas háta mögött meghagyta — valószínűleg ugyanazt a jelet (VI. t. 1.). Hasonló helyzetben kardot láthatunk az egyik erdélyi kályhacsempén³³.

Szintén a XVI. században vált általánossá a jellegzetes magyar viselet ábrázolása. Jellemzője ennek a felül szűk, alul bő, ráncokba szedett öves ruha³⁴. A lovasok felső testét eltakarja ugyan a pajzs, de ruhájuk látható része arra utal, hogy a mágocsi kályhacsempéken is ilyen ruhát mintáztak meg. A III/a típuson jól látszik, hogy a huszárnak hosszú körhaja van (V. t. 1a), hasonló a XVI. sz. első felére keltezett nadabi csempén lévőhöz³⁵. A század második felétől inkább a rövid hajviselet divatozik³⁶. Ilyen van pl. a XVI. sz. második feléből származó gerlai kályhacsempén³⁷.

A III/a típus hátoldalának felső részéhez hasonló töredék került elő Szarvas környékén³⁸ (XI. t. 7.). Ez és a vele együtt lévő másik nyolc kályhacsempetöredék szintén egy XVI. századi dél-alföldi műhely terméke lehet. Két töredéken (XI. t. 1,3)³⁹ ugyanolyan kör alakú indába foglalt, átfúrt közepű virágminták vannak, mint a gerlai szent Katalin ábrázoló kályhacsempén⁴⁰. A mágocsi lovasok (különösen a III/c típus) fejének kialakítása is közel áll a szent Katalinéhoz. A III. típus alakjainak domború megformálása szintén jellemző a XVI. századi tiszántúli anyagra⁴¹.

A mágocsi kályhacsempék koráról az eddig részletezett három típus árul el legtöbbet. A másik négy típusba tartozó — sajnos csak nagyon töredékesen megmaradt — kályhacsempéket kidolgozásuk, anyaguk, jellegük alapján ugyancsak ebből a korból valónak kell tartanunk, azonban töredékes voltuk miatt következtetések levonására kevésbé alkalmasak. Egy-két megfigyelésre azért ezekkel kapcsolatban is van lehetőség.

A IV. típus (VII. t. 1.) csúcsíve és a fölötte emelkedő nyílások elrendezése arra utal, hogy a csempé valószínűleg a gerlai mérműves kiképzésűhöz lehetett hasonló⁴². Parádi Nándor szerint ezt a mérműves típust a kisebb vidéki műhelyek gyakorlatában a XVI. sz. elejétől kezdik alkalmazni⁴³.

A csúcsív ún. gyöngysoros díszítése általánosan elterjedt lehetett, s úgy látszik, alkalmazásuk nem szorítható szűkebb időhatárok közé. Megtaláljuk pl. néhány XVI. sz. második feléből való budai kályhacsempén⁴⁴, de a XVII–XVIII. századi edényeken is fel-felbukkan⁴⁵.

Az V. és VII. típusról leírásuknál többet egyelőre nem tudunk mondani.

A VI. típuson látható alak (VIII. t. 5.) értelmezéséhez jó támpontot adott pl. az egyik gerlai kályhacsempé, amely valószínűleg szent Pétert ábrázolja⁴⁶.

³³ MÉRI i. m. 195. 1b. kép

³⁴ Uo. 187, 199–200.

³⁵ Uo. 201., XLIV. t. 1.

³⁶ Uo. 200.

³⁷ Uo. 200., XLV. t. 4–5.

³⁸ Az erről a lelőhelyről származó tárgyak a JATE BTK Ókortörténeti és Régészeti Tanszékének a gyűjteményében találhatók. Leírásukat lásd a függelékben. Az itt említett töredék leltári száma: 10 913, a függelékben a 7. sz. alatt.

³⁹ Ltsz.: 10 910 ill. 10 912.

⁴⁰ MÉRI i. m. XLV. t. 8.

⁴¹ Uo. 196.

⁴² HOLL i. m. 273. 99. kép

⁴³ Lásd a 10. j-et

⁴⁴ GARÁDY S.: Agyagművesség. Budapest története III (Bp. 1944) Budapest a török korban. 396., CXXXVI. t., CXLIII. t. 3, 6. kép

⁴⁵ SOPRONI Ó.: A magyar művészi kerámia születése. A török hódoltság kerámiája. (Bp. 1980) 15. t. 6., 18. t. 5. kép

⁴⁶ MÉRI i. m. 202., XLV. t. 7.

A kályhacsempéken kívül a mágocsi kályhatartozékok másik részét a pohár alakú és a négyszögletes száju, tál alakú kályhaszemek alkotják (IX. t. 1—3., X. t. 1—2.). Későközépkori falvaink előkerült anyagában mindegyik képviselteti magát⁴⁷. Méri István a korong fejlődésének vizsgálata során arra az eredményre jutott, hogy a kisebb vidéki műhelyekben a korongozásnak e fejlettebb fokát jelentő készítményt a XV—XVI. század fordulójánál korábban még nem alkalmazták⁴⁸.

Végigtekintve tehát az egyes típusokon megállapíthatjuk, hogy a Nagymágocson előkerült kályhatartozékok mindegyikét a XVI. században, annak is az első felében készíthették. Néhány érv azonban még ezt a keltezést is tovább szűkítette a XVI. század elejére. (Pl. az I. típus mintájának fába faragott előképei, a II. típus újszerű ábrázolási módja, vagy a III. típus pajzsformái, és hogy mindháromnál érezhető még a XV. századi formaművészet közelsége.)

A keltezést megerősítik a Mágocsra vonatkozó írott források is, melyek talán abban is segítségünkre lehetnek, hogy a pusztá tárgyakat történeti személyek környezetében tudjuk elképzelni.

Figyelembe véve a II. és III. típusú kályhacsempék vitézi életre utaló ábrázolásait, s egy-egy ilyen kályha építésének költségeit⁴⁹, bizonyosnak mondható, hogy a kályhacsempék vagyonosabb birtokosok házainak szobáit díszítették. Tulajdonosokként — az írott források adatain végigtekintve — csakis a *Mágocsiak* jöhetnek számításba mint a falu legnevezetesebb földesurai.

1480-ban Nagy-Váthi Mátyás deák kapott itt birtokot. Lányát, Erzsébetet bizonyos Porkoláb Márton vette feleségül 1499-ben⁵⁰. 1502-ben az aradi káptalan Porkolábót és feleségét tulajdonosokként iktatta be mágocsi birtokukba. Nem sokkal később — szemben más itteni birtokosokkal — a Porkoláb család ide is költözött, és itt rendezkedett be⁵¹. 1509-ben már Mágocson laktak, s a faluról felvették a — későbbiekben híressé váló — Mágocsi nevet⁵². Porkoláb Márton a XVI. sz. elején mind több birtokot szerzett meg Mágocson, hatalma egyre inkább kiterjedt (1507—1508-ban pl. három gazdatisztje volt), s 1509-ben már a gyulai vár élén állt⁵³.

Halála (1531)⁵⁴ után Mágocson még egy ideig együtt maradt az özvegy és három fia: András, Gáspár és Tamás⁵⁵. Az 1530-as években a két király váltakozó erejű befolyását ügyesen kihasználva, sikerült újabb birtokokat szerezniük⁵⁶. 1537-ben pl. János királytól kaptak új adománylevelet, de 1541-ben Izabella királyné Gáspárt — mivel az ismét Ferdinándhoz pártolt — megfosztotta többek közt Mágocs birtoklásától is, s az elvett földeket, jellemző módon, éppen Andrásnak adta⁵⁷.

⁴⁷ Pl. SZABÓ K.: Az alföldi magyar nép művelődéstörténeti emlékei. Bibliotheca Humanitatis Historica III. (Bp. 1938) 92. 420—423. kép., 97. 443, 447. kép; BÁLINT i. m. 93. o. XXVIII. t. 3—5., 14—14a. kép; (ill. újabban BENKŐ i. m. 44. t. a—b, 45. t. 1—4. kép); MÉRI i. m. XLIV. t. 7.

⁴⁸ MÉRI i. m. 196.

⁴⁹ Egy kályha ára ugyanis, vidéki elterjedésük kezdetén (pl. a XVI. század első felében) nyilvánvalóan magasabb volt, mint később, általánossá válásuk idején. Néhány XVII. századi adatot közölt ezzel kapcsolatban ÉRI István. (ÉRI I.: A kisvárdai vár kályhacsempéi. Fol. Arch. VI (1954) 151.)

⁵⁰ SZEREMLEI i. m. II. 199—200., 387—388.

⁵¹ Uo. II. 200, 388—389.

⁵² Uo. II. 200, 390.

⁵³ Uo. II. 206, 382, 389—390.

⁵⁴ FOLLAJTÁR E.: Nagymágocs. Csongrád vármegye (Bp. 1938) II. rész 58.

⁵⁵ SZEREMLEI i. m. III. (Hódmezővásárhely 1907) 17.

⁵⁶ Uo. III. 16—17.

⁵⁷ Uo. III. 24—25, 30.

Az 1530-as évek végétől a három fiú közül feltehetően csak Gáspár élt Mágocson⁵⁸. 1554-től azonban már ő sem lakhatott folyamatosan a faluban, mert 1554 és 1559 között a gyulai vár kapitánya volt⁵⁹. Verancsics megemlíti, hogy 1558-ban Mágocsi Gáspár le akart mondani a gyulai kapitányságról, és szándékában állt elmenni a Dél-Alföldről⁶⁰. Életének későbbi története azt bizonyítja, hogy ezt meg is tette, s a Felvidéken igyekezett birtokokat szerezni⁶¹. Igaz ugyan, hogy dél-alföldi birtokait haláláig nem adta fel⁶², de Gyula eleste (1566) után soha többé nem tért vissza szülőföldjére⁶³.

A Porkoláb (Mágocsi) család Mágocson való tartózkodását tehát csak a XVI. sz. első felére, a századfordulótól az 1550-es évek elejéig terjedő időre korlátozhatjuk.

Visszatérve a kályhacsempékre, természetesen kockázatos dolog lenne azokat teljes biztonsággal a Mágocsi család egyik vagy másik tagjához kapcsolni. *A fentebb említett régészeti érvek és az írott adatok alapján mégis a legvalószínűbbnek látszik Porkoláb Márton mágocsi berendezkedésével összekötni, és így a XVI. század elejére (az 1510-es, 1520-as évekre) szűkíteni a kályhacsempék készítési idejét.*

Nem szabad figyelmen kívül hagynunk azt sem, hogy 1526 után, s főleg a század negyvenes éveitől — amikor a Dél-Alföldön oly gyakran váltak lakatlanná a falvak — állandó veszélyben és bizonytalanságban volt a termelés, a szállítás és a közlekedés⁶⁴. Ilyen körülmények között kockázatos volt a hosszú távra való berendezkedés, s különösen az volt a huzamosabb védelemre alkalmatlan falusi házak esetében⁶⁵. Ezért fel-

⁵⁸ E mellett szól több más adat is: 1543-ban ugyanis, anyjuk halála után a két idősebb fiú, András és Gáspár megosztott az ősi javakon. A forrás elmondja, hogy Mágocson és Fábiansebestyénben voltak házak, udvartelkek, istállók stb. (Vö. SZEREMLEI i. m. V. (Hódmezővásárhely 1913) 782.) Meg kell említeni, hogy Follajtár Ernő szerint az osztozkodásban a legkisebb fiú, Tamás is részt vett, s Mágocsot ketten kapták meg Gáspárral (FOLLAJTÁR i. m. 58.). Egy másik, 1564-es adat szerint Mágocsi Gáspár az egész falu birtokosa. Itt állt nemesi udvarháza is, melyhez akkor 34 ház tartozott. (Vö. SZEREMLEI i. m. V. 785.) A harmadik fiú testvér, Tamás pedig egy 1560-as adat szerint Gyulán rendezkedett be, de még része volt Mágocs birtoklásában is. (Vö. SZEREMLEI i. m. III. 52., V. 784.) Valószínű tehát, hogy valamivel anyjuk halála előtt (vagy az után) a három testvér a családi birtok különböző helyein telepedett le: Gáspár Mágocson maradt, míg András — valószínűleg — Fábiansebestyénben, Tamás pedig — esetleg valamivel később — Gyulán rendezkedett be.

⁵⁹ VIRÁGH F.: Török hódoltság Gyula térségében. Békéscsaba 1960. 10. — Már 1552-ben is várkapitány volt itt Gáspár, egy rövid ideig. (Vö. CSIPES A.: Békés megye élete a XVI. században. (Békéscsaba 1976) 13.)

⁶⁰ SZEREMLEI i. m. II. 215—216.

⁶¹ Míg kb. 1560-ig Gáspárt a dél-alföldi eseményekkel kapcsolatban említik (pl. ott volt Szeged 1548. évi ostrománál (SZEREMLEI i. m. V. 906.), 1556-ban ő égette fel a Ábránfyak csabai kastélyát (VIRÁGH i. m. 10.) stb.), addig 1560 után az ország más területein bukkann fel a neve: 1561-ben pl. Balassival együtt harcolt a török ellen, fogságba esett, a füleki várban őrizték, s 12000 vagy 14000 aranyért engedték szabadon (SZEREMLEI i. m. V. 906.; 1504—1566 Memoria rerum (Bp. 1981) 108, 181. o. 282. j.). 1564-től már egri várkapitány, Heves és Borsod vármegyék főispánja, az egri püspöki javak kormányzója; 1574-ben Torna, Külső-Szolnok és Bereg megye főispánja, Munkács várának kapitánya (SZEREMLEI i. m. III. 72., V. 785.; Urbániumok. XVI—XVII. század. (Bp. 1959) 726—728.). A Mágocsiak felvidéki birtoklásának ma is álló szép emléke a pácini Mágocsi-kastély. (Vö. KISSNÉ NAGYPÁL J.: A pácini Alaghy-Mágócsy reneszánsz várkastély helyreállításáról. Műemlék-védelem 1964. 4. sz. 227—232.)

⁶² SZEREMLEI i. m. III. 70—72.

⁶³ Uo. V. 785.

⁶⁴ Pl. János király rác zsoldosai és a belgrádi török pasa csapatai már 1529-ben is felégették a Körös-Maros közét. (SZEREMLEI i. m. III. 13.)

⁶⁵ Ezzel megkockáztattuk azt a kijelentést, hogy a kályha (kályhák) Mágocson is ilyen házban (házakban) állhatott. A dokumentációból nem derül ki, hogy hol kerültek elő a kályhacsempék, de arra sincs utalás, hogy védelmi szempontból komolyabb objektumot találtak volna. Az ásatási jelentésben (lásd az 1. j-et) azt olvashatjuk, hogy egy későközépkori *sóvényfalú* ház mellett voltak a kályhacsempék. Meg kell viszont jegyezni, hogy későbbi szóbeli információk ezt kétségesnek teszik (lásd a 6. j-et), s hogy a leletanyagban két középkori téglá is van. Előkerülési helyüket ezeknek sem ismerjük. A kérdést véglegesen csakis egy hitelesítő ásatás dönthetné el.

tételezhető, hogy a Mágocsiak is akkor készíthettek ilyen kályhákat, melyeket 40—50 évig is lehetett használni, amikor dél-alföldi helyzetük még biztosnak látszott, azaz a török veszéllyel még kevésbé kellett számolniuk, tehát 1526 előtt.

Másik kérdés, hogy mennyiben segítik elő a nagymágocsi leletek a *népies kályhacsempék dél-alföldi műhelyeinek* körvonalazását.

Előre kell bocsátani, hogy végleges eredményre, sajnos, e lelet segítségével sem jutottunk⁶⁶. Mindenesetre egy-két adattal szeretnénk hozzájárulni a probléma megoldásához. Először is vegyük sorra a kiindulási pontokat:

1. Méri István szerint a Dél-Alföldön a XVI. sz. első felében Simándon működött egy fazekas-kályhás központ⁶⁷. Ez még ma is biztosnak mondható, habár kályhacsempéinket nem sikerült közvetlenül összekapcsolni ezzel a műhellyel.

2. Csak a békési, a békéscsabai és az orosházi múzeum leltárkönyvei alapján 18 lelőhelyről ismerünk töredékesen megmaradt kályhacsempéket⁶⁸. Ide kell még vennünk továbbá a Simándról⁶⁹, a Nadabról⁷⁰, a sarkadi várból⁷¹ előkerülteken kívül most már a nagymágocsiakat ill. azokat a darabokat, melyek „Szarvas környéke” megjelöléssel a szegedi JATE BTK Ókortörténeti és Régészeti Tanszékének gyűjteményében találhatók (XI. t. 1—9.)⁷².

3. Annak ellenére, hogy a Dél-Alföldön a népies kályhacsempék körét többnyire szórvány töredékek képviselik, köztük mégis találunk olyanokat, melyek egymástól különböző távolságra lévő helyekről kerültek elő, s mindegyiket ugyanabból a negatívból készítették. Így pl. a nadabi és a kevermesi „makkot verőket” ábrázolót⁷³, a „Szarvas környékiek” három darabját (XI. t. 1—3.) és a gerlai szent Katalint ábrázolót⁷⁴, ill. a „Szarvas környékiek” másik négy darabját (XI. t. 6—9.) és — valószínűleg — a gerlai mérműves kályhacsempét⁷⁵.

⁶⁶ Ehhez elsősorban a Dél-Alföldről előkerült összes kályhacsempét ill. kályhacsempé töredékeit figyelembe kellene venni. Ez egyrészt hosszabb időt vesz igénybe, másrészt e dolgozatnak sem volt közvetlen célja ezzel foglalkozni. Valószínű azonban, hogy minden egyes kályhacsempé ismeretében sem lehet még végleges képet kialakítani a műhelyek kérdésében, s a legmegfelelőbb helyeket kiválasztva, újabb ásatásokra és csempékre lenne szükség.

⁶⁷ MÉRI i. m. 198.

⁶⁸ A *békésiben*: Ibrány, Fehér Körös bal partja (55. 307. 1—55. 311. 1.); az *orosháziban*: Tótkomlós-Viharsarok Tsz. (58. 53.1.); a *békéscsabaiban*: Békés-Díter (66. 12. 61.), Békésszent-andrás 24. — Bikadomb (75. 101. 22.), Biharugra—Peszere 20. lelőhely (72. 401. 19.), Csárdaszállás 17. — Csukás dűlő, Gátórház (75. 266. 22.), Csorvás (74. 339. 145.), Dombegyház—Vizespuszta (71. 2. 1.—71. 2. 8.), Dombiratos—Kundomb (74. 15. 84.), Fövenyes (58. 351. 1.), Gerla (52. 1202. 1.—52. 1231. 1., 58. 272. 1., 58. 282. 1.), Kevermes—Barta-halom (66. 4. 173.—66. 4. 177., 66. 4. 179.—66. 4. 181., 66. 4. 230.—66. 4. 240.), Ölyved (58. 310. 1.), Szarvas 57. — Halásztelek, Medvegy tanya (75. 151. 19.), Szeghalom—Cakó (73. 165. 6.), Szeghalom—Cséfán „B” 11/45. (72. 172. 1. — 72. 172. 2.), Szeghalom 11/45. lelőhely (73. 182. 7., 74. 104. 16. — 74. 104. 18.), Zsadány—Orosi-puszta 38. lelőhely (72. 388. 11.). — Legutóbb Mezőmgyerről is előkerültek kályhacsempé töredékek, melyek még nincsenek bejelentve. A fenti felsorolásba nem vettem bele a kályhacsempé töredékeit, csak a kályhacsempékhez tartozó darabokat. A zárójelbe tett számok a leltári számokat jelentik. — Ezúton is szeretnék köszönetet mondani Nikolin Editnek és Medgyesi Pálnak, hogy az anyaggyűjtés során mindenben a segítségemre voltak.

⁶⁹ MÉRI i. m. 198., XLV. t. 1.

⁷⁰ Uo. XLIV. t. 1—2.

⁷¹ Az innen előkerült csempéket Juhász Irén szívésségéből láthattam. Ezúton is köszönöm a segítségét.

⁷² Sajnos a lelőhely pontosabb meghatározása az ide vonatkozó adatok átnézése után sem sikerült. A kérdés megközelítéséhez jó kiindulási pontot adott MARÁZ B. — ECSEDY I.: A JATE Ókortörténeti és Régészeti Intézete archaeológiai gyűjteményének leírása c. pályamunkája (1968) 96—97, 105—106. A tárgyak leírását lásd a függelékben.

⁷³ NAGY K.: Alakos kályhacsempék Kevermesről. MFMÉ 1968. 94—95.

⁷⁴ Lásd a 40. j-et

⁷⁵ Lásd a 42. j-et

Mindebből még azt sem lehet egyelőre eldönteni, hogy a XVI. századi Dél-Alföldön csak egy (a simándi), vagy esetleg több fazekas-kályhás központ működésével kell-e számolnunk.

Ha ugyanis abból indulunk ki, hogy a középkorban nem mindegyik faluban volt fazekas,⁷⁶ de egy-egy fazekas műhely, különösen a XVI. századtól kályhaépítésre is specializálódhatott, akkor több kályhás központot kell keresnünk. A mágocsi kályhacsempék jellege szintén arra utal, hogy kellett lennie egy ilyen műhelynek a Dél-Alföld nyugati részén is, mely a simándinál valamivel korábban kezdett működni.

Problémát jelent azonban, hogy az általunk ismert, eddig több, mint húsz lelőhelyről előkerült töredékeket csak nagyon tág időhatárok közé tudjuk keltezni. Így nem lehet eldönteni, hogy több műhely különböző időben készült termékeiről, vagy egy — esetleg hosszú ideig működő — központ hatókörzetéről kell-e beszélnünk. Az utóbbi valószínűsége mellett szólnak pl. a már említett közös negatívból mintázott kályhacsempék, melyek előkerülési helye közt elég nagy, de a kereskedelem számára egyáltalán nem leküzdhetetlen a távolság.

A kérdés eldöntéséhez sajnos a kályhacsempékkel előkerült edények sem nyújtanak segítséget, mert a magyarországi későközépkor régészeti kutatása egyelőre ezeket is csak nagy vonalakban tudja keltezni. (Főleg érvényes ez a Dél-Tiszántúl területére.) Mivel pedig az edények korszakolásához valószínűleg a kályhacsempéken keresztül lehetne könnyebben eljutni — s e dolgozat egyik célja éppen a mágocsi csempék keltezésének minél szűkebb határok közé szorítása volt — ezért egyszerre kell törekednünk a fazekas központoknak és maguknak a kályhás központoknak a körülhatárolására.

Az előrelépéshez további adatokra lenne szükség, s ezt elsősorban újabb, hiteles és jól dokumentált ásatásoktól várhatjuk⁷⁷.

FÜGGELÉK

1. (XI. t. 1; ltsz: 10 912) Téglavörös színű, csillámos homokkal soványított, áttört előlapú, mázatlan csempe szélének a töredéke, amelyen két átfúrt közepű rozettát kanyargós inda vesz körül. Az egyik virágnak csak egynegyede maradt meg. Az inda egyik vége levélle szélesedik. A törésfelületet kimetszett áttörések sima szélei szakítják meg. A csempe töredékesen megmaradt hátoldalának széle mentén kerek lyukak nyomai látszanak. (M: 6,5 cm, Sz: 5,5 cm.)

2. (XI. t. 2; ltsz: 10 915) Téglavörös színű, csillámos homokkal soványított, áttört előlapú, mázatlan csempe töredéke, melyen bokaig érő, hosszú ruha alja maradt meg. (Vö. MÉRI i. m. XLV. t. 8.) A keskeny, szögletesen kiugró léckeret két végén törésfelület nyoma látszik. Innen, egymástól távolodva, egy-egy domború lécek emelkedik, amelyek mellett közvetlenül áttörték az előlapot. A csempe hátoldalából semmi sem maradt meg. (M: 6,8 cm, Sz: 9 cm.)

3. (XI. t. 3; ltsz: 10 910) Téglavörös színű, csillámos homokkal soványított, mázatlan csempe töredéke. A kiugró keskeny léckeret mellett két különböző nagyságú, átfúrt közepű rozetta van, melyeket kanyargós indadisz vesz körül. A csempe töredékesen megmaradt hátoldala széle mentén kerek lyukakkal áttört. (M: 9,3 cm, Sz: 5,7 cm.)

4. (XI. t. 4; ltsz: 10 907) Téglavörös színű, csillámos homokkal soványított, áttört előlapú mázatlan csempe bal alsó sarkának a töredéke. A csempelap széle mentén kerek lyukakkal áttört. (M: 8,5 cm, Sz: 4 cm.)

⁷⁶ KOVALOVSZKI J.: Orosháza és környéke a magyar középkorban. Orosháza története I. (Orosháza 1965) 194.

⁷⁷ Itt szeretném megköszönni Nagy Katalinnak, hogy az anyagot feldolgozásra átengedte, és hogy mindenben a segítségemre volt. Ő és Szőke Ágnes állították össze a töredékekből a kályhacsempéket. Köszönöm a segítséget Kovalovszki Júliának és Fodor Istvánnak, akik értékes tanácsokat adtak a dolgozat megírásához.

A kéziratot 1983 februárjában zártam le. Több nyitva hagyott kérdéshez nyújt nagyon fontos adalékokat Benkő E.—Ughy J.: „Székelykeresztúri kályhacsempék” című, azóta megjelent munkája (Bukarest, 1984).

5. (XI. t. 5; ltsz: 10 908) Áttört előlapú, sárgászörös színű, mázatlan csempe középső része, melyen a kidomborodó, kettős pálcátágok ívelt oldalú háromszöget alkotnak. A háromszög felső csúcsa gömbben végződik. Mellette egy-egy függőleges borda emelkedik. A töredék alul ívelt kivágásokkal tagolt, s mérműves fülkéből származik. (M: 8,9 cm, Sz: 8 cm.)

6. (XI. t. 6; ltsz: 10 913) Sárgászörös színű, csillámos homokkal soványított, mázatlan kályha-csempe bal felső sarka. A széles, lapos keretben áttört, mérműves díszítés van. Az előlap felső szélén a pártázat íves kivágása indul. Töredékesen megmaradt hátoldalának széle mentén kerek lyukak nyomai látszanak. (M: 8,9 cm, Sz: 4,2 cm.)

7. (XI. t. 7; ltsz: 10 913 ennél is, de az előzővel nem tartozik egybe) Sárgászörösszínű, csillámos homokkal soványított, mázatlan kályhacsempe töredéke. Előlapjának csak a bal felső sarka maradt meg. A szögletesen kidomborodó, keskeny kereten belül áttört, mérműves díszítés részlete vehető ki. Előreugró, ívelt kivágásokkal tagolt pártázatának megmaradt bal szélső tagja alatt vízszintes, domború lécfut. A csempe ívelt hátoldalának csak a felső része maradt meg, melynek közepét kerek lyukkal törték át. Ugyancsak lyukat furtak függőleges oldalának szélébe is. Az előlap felőli oldalát a pártázathoz simították. (M: 7,5 cm, Sz: 5 cm - az előlapé, Hátmélység: 11 cm.)

8. (XI. t. 8; ltsz: 10 909) Sárgászörös színű, csillámos homokkal soványított, áttört előlapú, mázatlan kályhacsempe bal alsó sarka. Az egyszerű léckeretben kettős bordával díszített csúcsív indul felfelé. Töredékesen megmaradt hátoldalának széle kerek lyukakkal áttört. (M: 9,4 cm, Sz: 4 cm.)

9. (XI. t. 9; ltsz: 10 911) Sárgászörös színű, csillámos homokkal soványított, mázatlan kályha-csempe töredéke. Előlapjának csupán a jobb felső sarka maradt meg. Az áttört, mérműves díszítésből ezen a darabon egy hosszukás, fölötte pedig egy kör alakú ablak részlete látszik. Töredékes hátoldada a széle mentén kerek lyukakkal áttört. (M: 11,3 cm, Sz: 3,8 cm.)

IMRE SZATMÁRI

SPÄTMITTELALTERLICHE OFENKACHELN AUS NAGYMÁGOCS

1971 wurden in der Nähe von Nagymágocs unter anderem auch Bruchstücke spätmittelalterlicher Ofenkacheln gefunden.

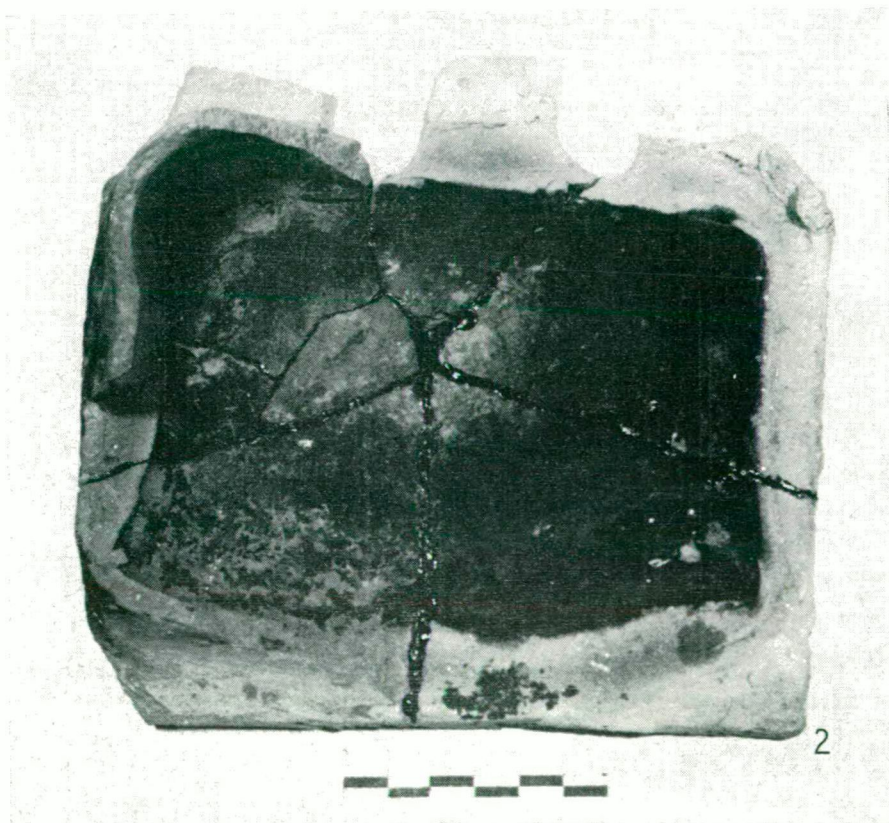
Aus den Bruchteilen konnte man 3 Arten verschieden verzierter Ofenkacheln zusammensetzen: rankenblumige, mit Löwenmotiven geschmückte, und einen Husaren darstellende. Alle 3 sind ein Beweis für die einfache Darstellungskunst der Töpfe(rofen)meister aus der Provinz.

Damit hat sich der Umfang der Gruppe „volkstümliche“ Ofenkacheln aus der südlichen Gegend jenseits der Theiss, die erstmalig von István Méri beschrieben wurde, erweitert.

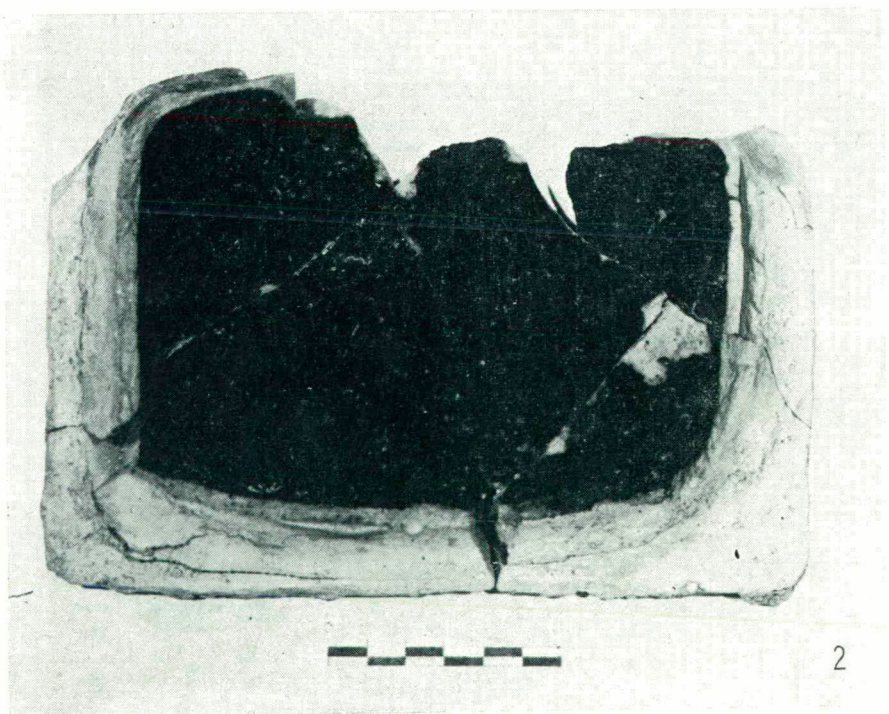
Die Scherben stammen vermutlich aus der 1. Hälfte des XVI. Jahrhunderts, und offensichtlich waren sie den Ofen einer Familie von Stand eingebaut.

Glücklicherweise sind wir im Besitz von verhältnismässig vielen schriftlichen Quellen aus dieser Zeit über die damaligen Grundbesitzer von Mágocs. Es wäre natürlich gewagt, die Bruchstücke mit dem Herrenhaus irgendeines Grundbesitzers in Zusammenhang zu bringen, aber das durch die Quellen gegebene Zeitbild und einzelne Details könnten in diesem Fall dazu beitragen, die Herstellungszeit der Kacheln immer näher zu bestimmen.

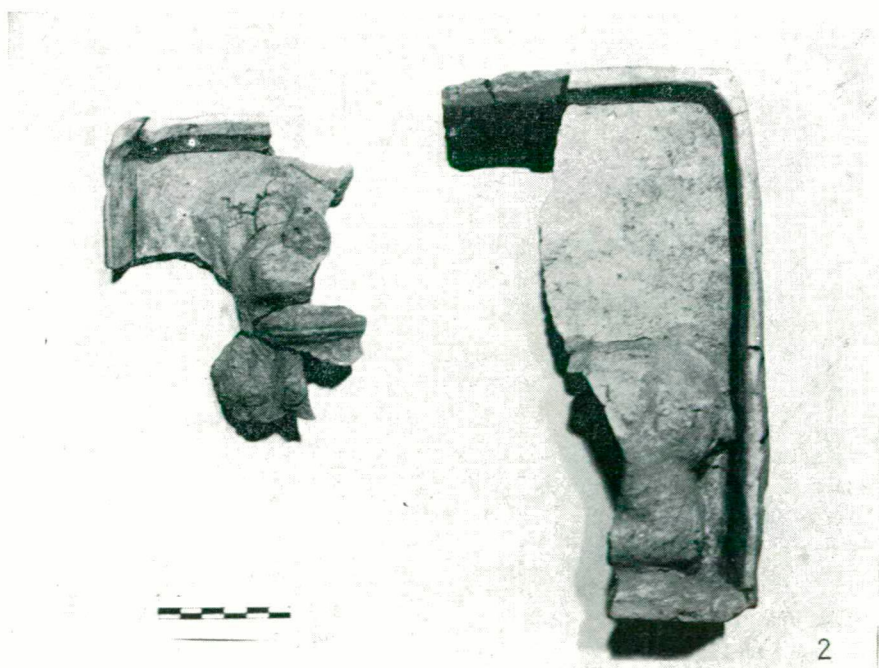
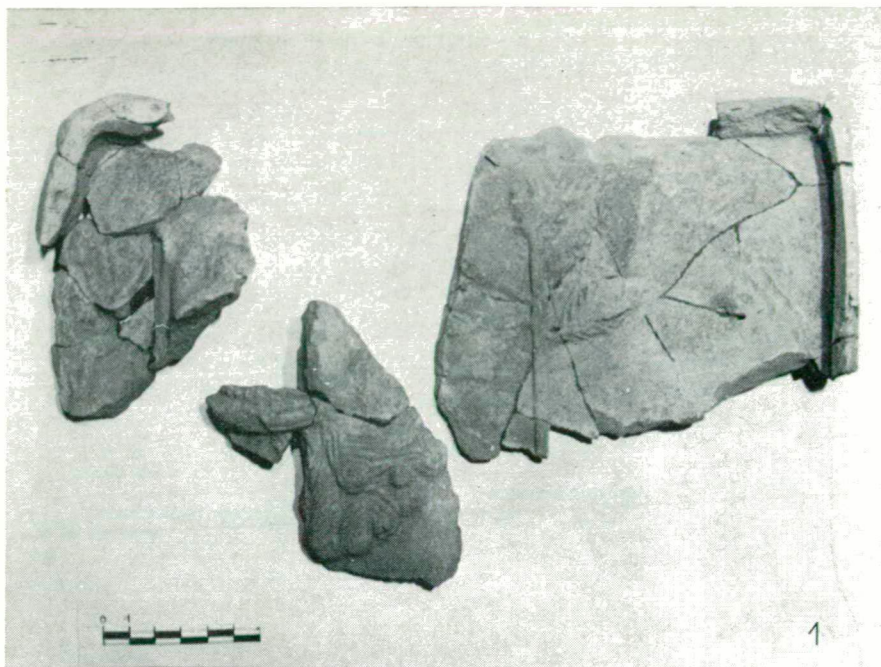
Das Ziel der Arbeit: die Forschung um den Kreis der „volkstümlichen“ Ofenkacheln aus dem südlichen Gebiet jenseits der Theiss zu fördern und mit neuen Daten zu bereichern.

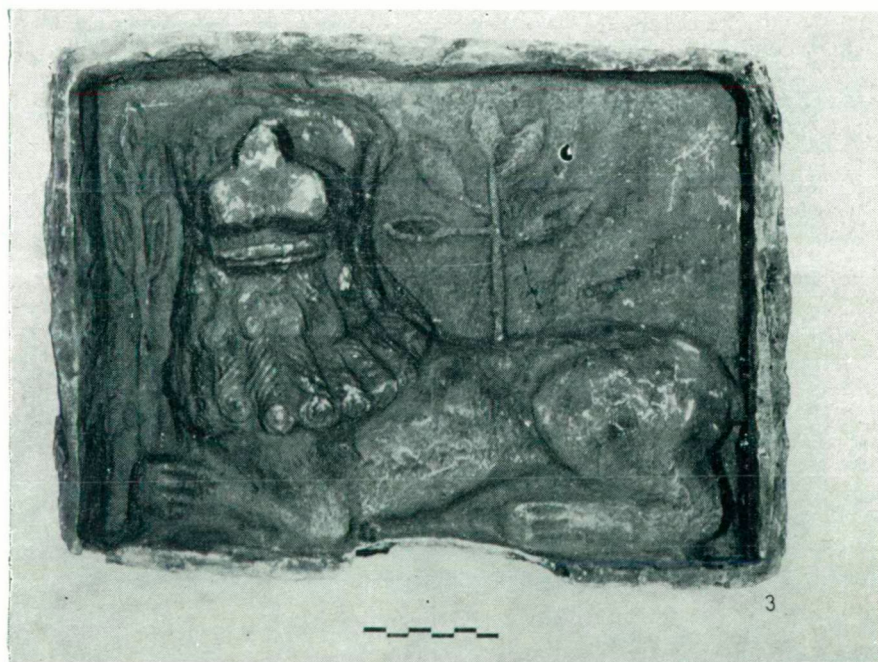
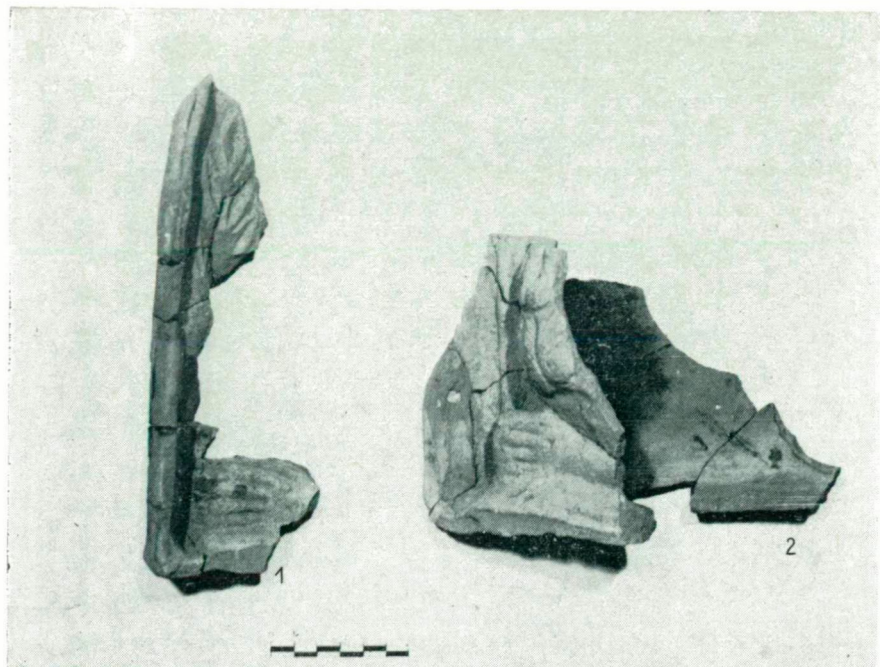
I. tábla Nagymágocs-Temető tábla
 Taf. I. Nagymágocs-Temető tábla

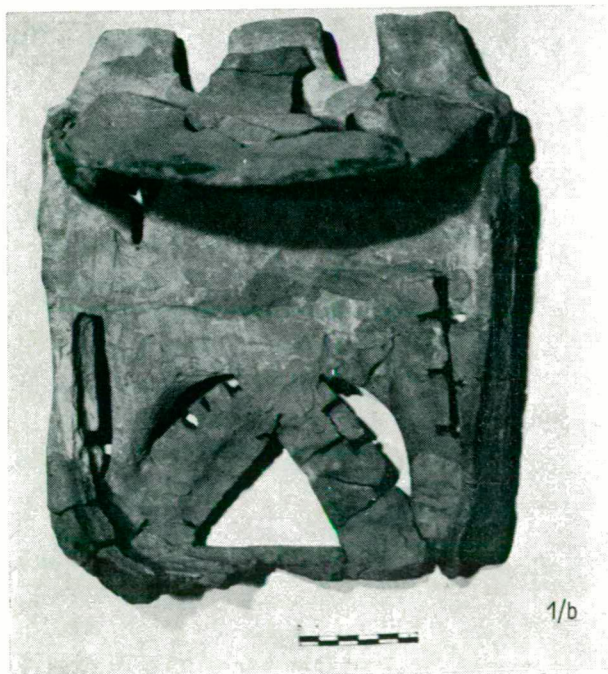
II. tábla Nagymágocs-Temető tábla
Taf. 2. Nagymágocs-Temető tábla

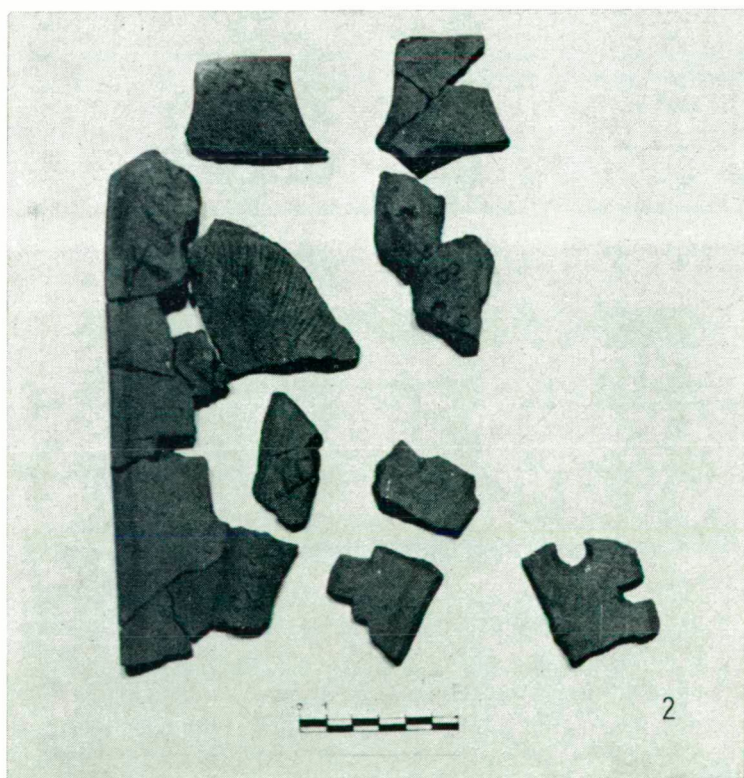
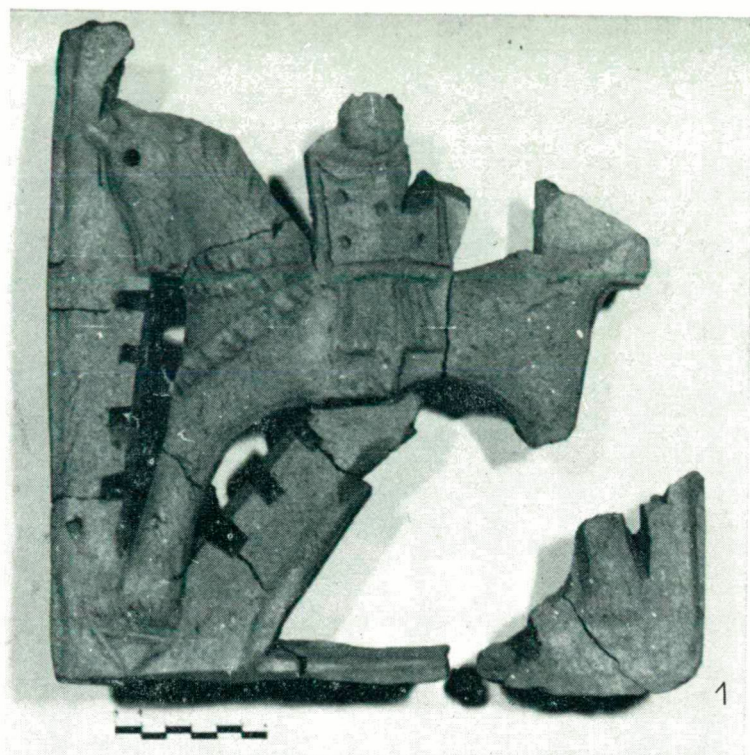
III. tábla Nagymágocs-Temető tábla
Taf. 3. Nagymágocs-Temető tábla

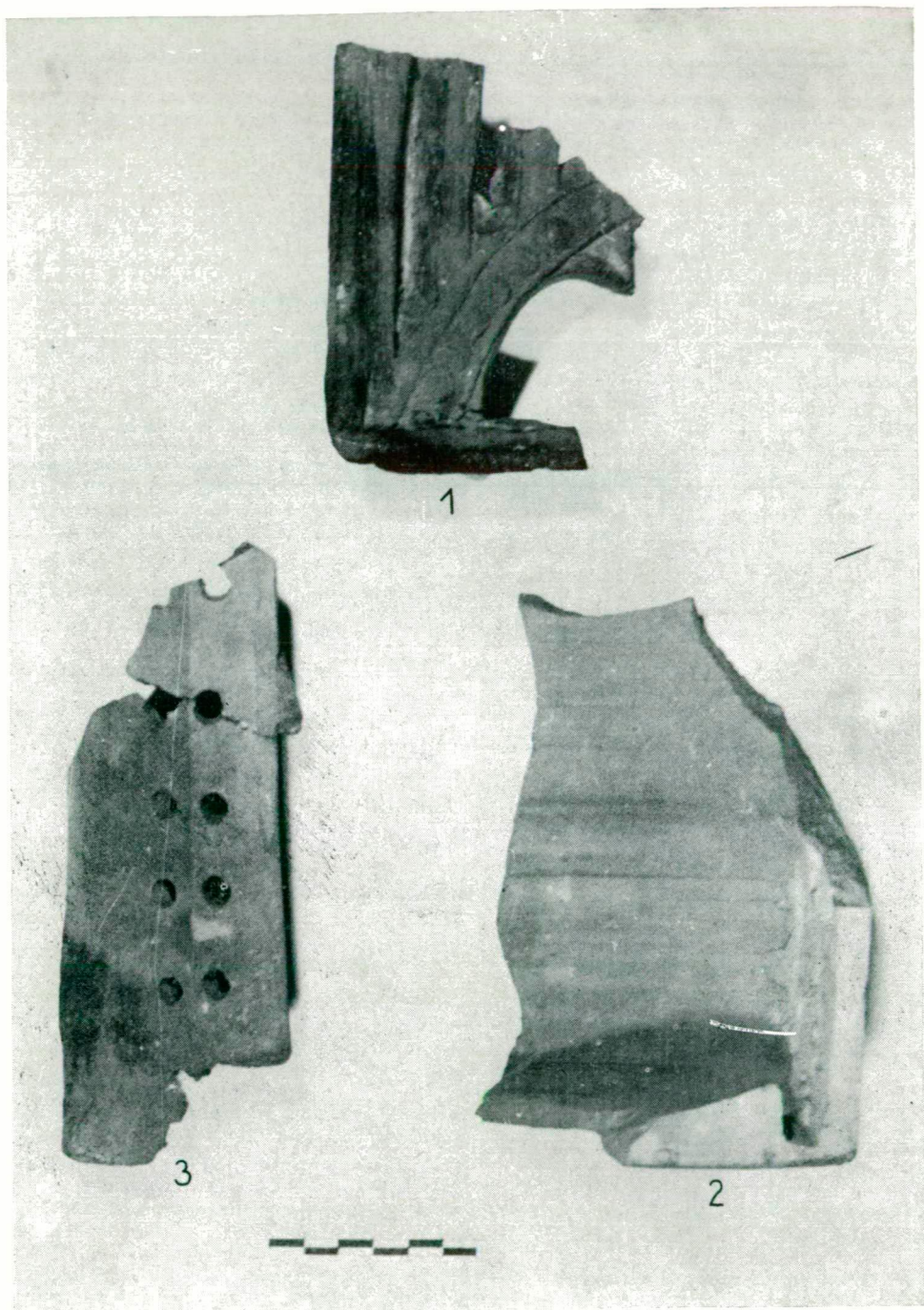
IV. tábla Nagymágocs-Temető tábla
Taf. 4. Nagymágocs-Temető tábla

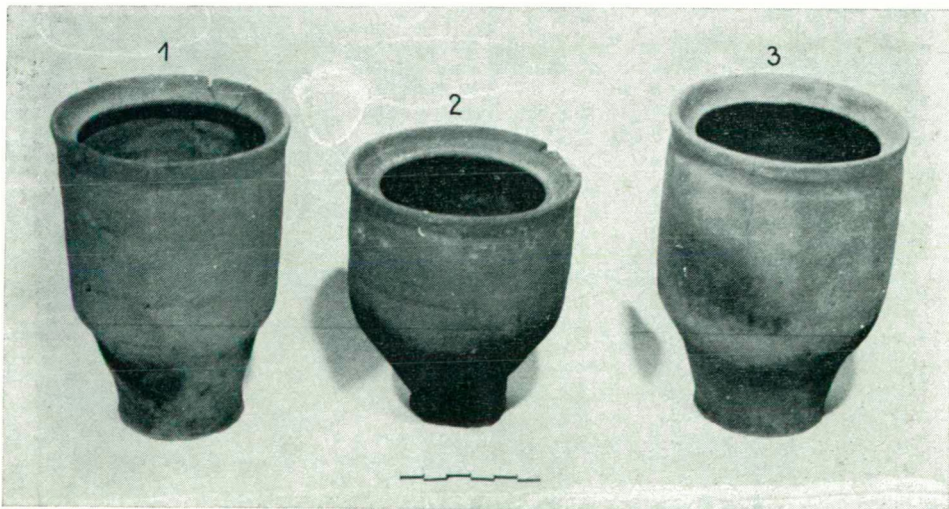
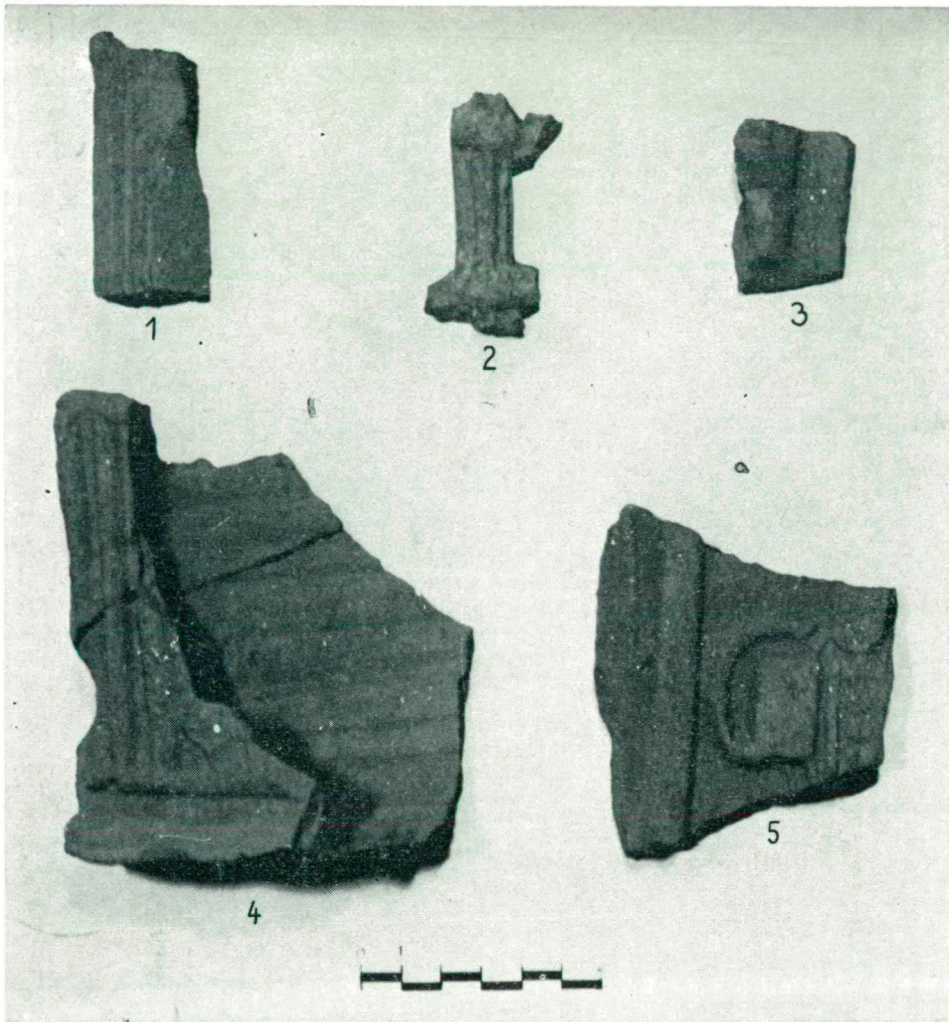
V. tábla Nagymágocs-Temető tábla
Taf. 5. Nagymágocs-Temető tábla

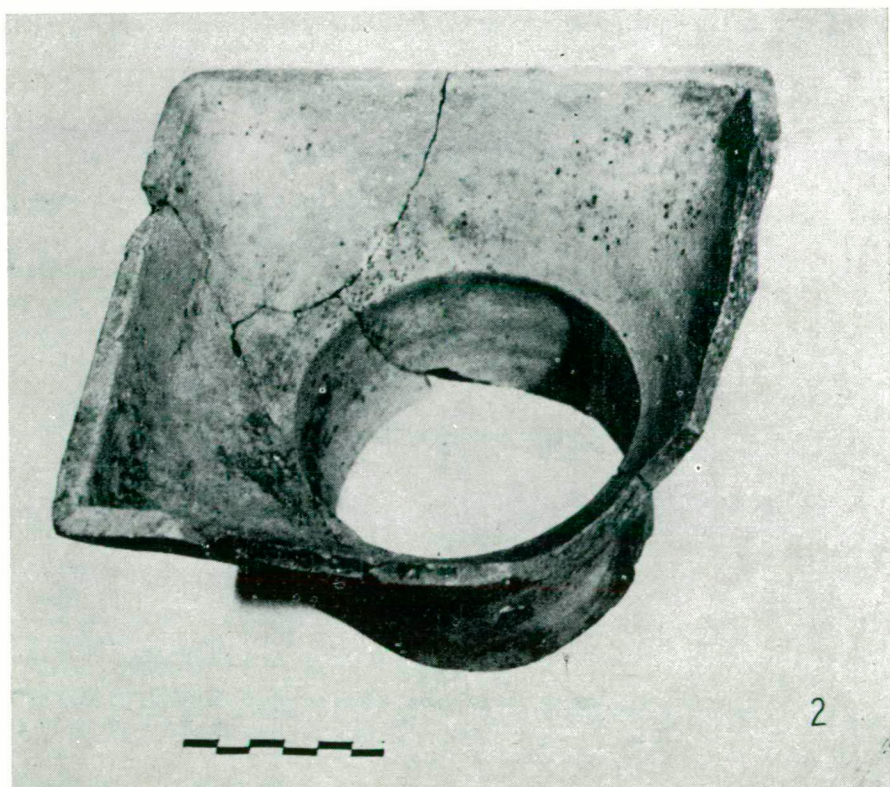
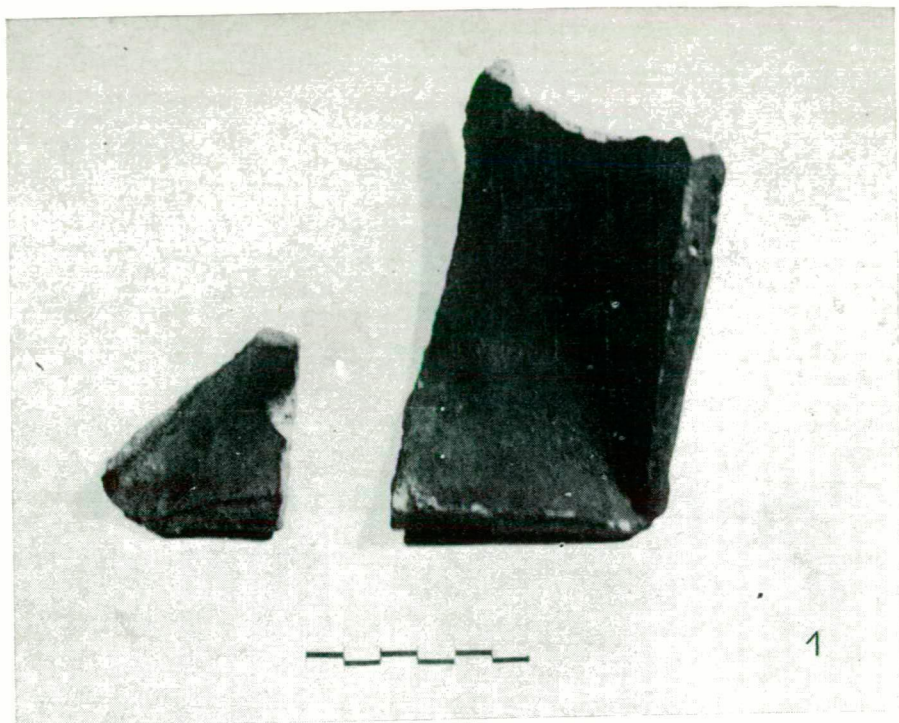
VI. tábla Nagymágocs-Temető tábla
Taf. 6. Nagymágocs-Temető tábla

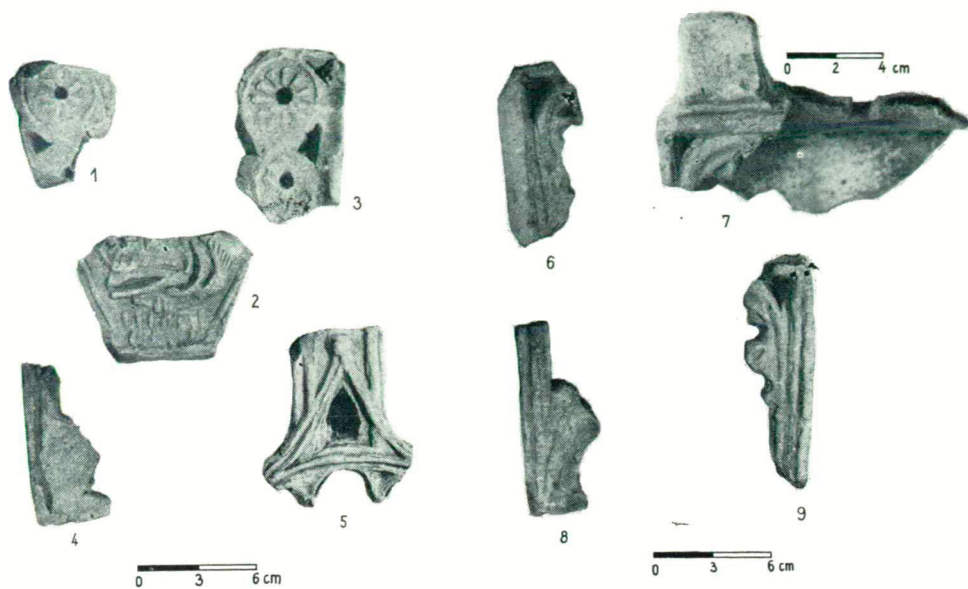
VII. tábla Nagymágocs-Temető tábla
Taf. 7. Nagymágocs-Temető tábla

VIII.—IX. tábla Nagymágocs-Temető tábla
Taf. 8.—9. Nagymágocs-Temető tábla

X. tábla Nagymágocs-Temető tábla
Taf. 10. Nagymágocs-Temető tábla

XI. tábla Szarvas környéke
Taf. II. Umgebung von Szarvas

XVII—XVIII. SZÁZADI KERÁMIALELET HÓDMEZŐVÁSÁRHELYRŐL

1977-ben a Hódmezővásárhely belterületén levő távolsági buszpályaudvar építéskor, a Bocskai utca 13. sz. ház kisajátított telkén épület maradványaira bukkantak. Az objektum leletmentését Nagy Katalin régész (Tornyai János Múzeum) vezette.¹ A kutatott kb 54 m²-es területen nagy mennyiségű kerámia, vaseszköz, égett gabonamagvak és textilmaradványok, valamint érmek kerültek elő.²

¹ Ezúton is köszönöm Nagy Katalinnak a munkám során nyújtott sok segítséget és azt, hogy a feldolgozás, valamint a közlés jogát számomra átengedte. Köszönetet mondok Kovács Györgyi régésznek (DJM), hogy a szolnoki hódoltságkori leleteket megnézhettem, s ezekre dolgozatomban hivatkozhattam. S nem utolsó sorban köszönettel tartozom Szőke Ágnes restaurátornak (TJM), tanárainknak, a JATE régészhallgatóinak értékes segítségükért.

² A pénzek két csomóban, egymáshoz ragadva kerültek elő. A restaurálás közben készített munkafotón textillenymat látható az egyik pénzcsomó oldalán. Ennek alapján feltételezhetjük, hogy a pénzeket textiltáskóban tartották. A pénzek egy része önből volt, ezeket a restauráláskor, az ezüstpénzek tisztítása és meghatározása érdekében meg kellett semmisíteni. Utóbbiak közül négy darabnak lehetett meghatározni a pontos adatait.

1. Lengyelország, III. Zsigmond (1587—1632) 1622. Gum. 1176.

2. Lengyelország, János Kázmér (1649—1668) S—CH 1657. Gum. 1750.

3. Lengyelország, János Kázmér (1649—1668) AT v. A_{ap} T 1663. hatgarasos, Gum. 1707. v. 1708.

4. Poroszország, Frigyes Vilmos nagyh. (1640—1688) 1686. hatgarasos.

Köszönetet mondok Nagy Ádámnak (MFM) az érmek meghatározásáért és feldolgozásáért. Értékelésében a következőket írta. „Leletünkben nyolc darab több-kevesebb pontossággal meghatározható lengyel és porosz pénz volt négy darab töredék kíséretében. A legkorábbi évszámú pénz 1622, a legkésőbbi 1686. Ennyi pénz nem tekinthető önmagában zárt leletnek, viszont több a szórvány fogalmánál. Összességében néhány általános jellegű ismeretet szűrhetünk le.

A lengyel pénzek forgalma Magyarországon az első nagy idegen pénz beáramlás idején, a 16. század közepén kezdődött. (HUSZÁR L.: A lengyel pénz forgalma Mo-on a XVI—XVII. században. Numizmatikai Közlöny, 1969—70. 58.) Filterjedésüknek egyszerű magyarázata, hogy a magyar pénz-nél rosszabb finomságú lengyel kis pénzek piaci értéke nagyobb volt azok áruértékénél hazánkban. (KAZIMIR, S.: Nemesfémkereskedelem, pénzforgalom és a pénz árának alakulása a XVI. századi Mo-on. Gépirat, Bp. 1975. KSH. 3.) Így a jó pénz helyébe megfelelő kereskedelmi viszonyok, lehetőségek mellett a rosszabb lengyel pénz áramlott be. De közrejátszottak igen fontos spekulációs tényezők is, amelyek az arany ezüst változó értékkülönbségén, ill. a különböző pénzek árfolyamkülönbségén alapultak. (BUZA J.: A tallér és az aranyforint árfolyama, valamint szerepe a pénzforgalomban Mo. török uralom alatti területén a XVII. században. Történelmi Szle. 1977. 1. 82.)

Mindentől függetlenül az apró lengyel váltópénzek szerepe a mindennapi forgalom bonyolítása volt.

A 17. század első negyedében lezajlott pénzrontás idején a magyar pénz is rosszabb lett. A század közepétől újabb lengyel pénzek tömeges forgalma indul meg. (HUSZÁR L.: im. 62.; HUSZÁR L.: Habsburg-házi királyok pénzei. Bp. 1975. 43.) A leletekben ebből az időszakból a korábban sokat szidott (fél)garasok, polturák helyett inkább a nagyobb értékű váltópénzek fordulnak elő: az ort, hatos-, hármas-, kettősgaras.

Leletünk tehát a 16. század közepétől Mo-on forgalomban lévő sokféle idegenpénzek közül, a lényegében állandóan szereplő lengyel pénzek második nagy hullámából valók. Érdekes, vagy talán jellemző, hogy az előfordulható lengyel pénzek közül az értékesebb fajták kerültek egy helyre, s kerültek felszínre a lelőhelyről.”

Hódmezővásárhely korabeli vízrajzi viszonyait figyelembe véve az objektum a Hód-tó északi partján, a „nagy kikötő” közvetlen közelében állhatott.³ Pusztulására az ásató által, a feltárás során megfigyelt égési réteg utal.

Célunk elsősorban az agyagművességi emlékek bemutatása. Ezt fontosnak tartjuk, mivel a hódoltságkori, illetve XVIII. századi fazekas termékek közlése meglehetősen kevés, s úgy véljük, ezen időszak — mely végül is népi kerámiánk kialakulásának ideje — edényművességének megismeréséhez feltétlenül szükségesek a leletközlések. A feltárás során egy, szerintünk különleges szerkezetű kemence is előkerült. Ezt, a hozzátartozó épületmaradványokkal együtt szintén bemutatásra érdemesnek találjuk.

Az épület

A buszpályaudvar építése során az ott dolgozó munkások egy beton emésztőgödör kiemeléséhez $2,5 \times 1,0$ méter nagyságú árkot ástak. (I. t.) Ezzel félbevágtak egy kemencét, melyről később részletesen szólunk. A leletmentő ásatás ennek kibontásával kezdődött, majd környezetét kutatták, egyre tovább bővítve a szelvényt. Bár a vizsgált terület 54 m^2 , ennek csak központi része lett teljesen feltárva. Oka az volt, hogy a leletmentést a sürgető építkezés miatt gyors ütemben kellett végezni, s a munkát a kedvezőtlen késő őszi időjárás is nehezítette. Mivel nem volt mód az épület teljes kibontására, feltehetően annak fontos részei maradtak föld alatt. Ez igen megnehezíti a korabeli állapot rekonstrukcióját.

A ház legalább két földbeásott helyiségből állt, melynek letapasztott padlószintje a mai járószinthez viszonyítva — 180 cm mélyen került elő. Az „A” helyiség K-i fala 40 cm vastagságú, paticsból készült. (II. t.) Az É-i fal szintén paticsfal, mindössze 8—10 cm vastagságú. Ennek két végén egy-egy 40 cm mély cölöplyuk található (1. sz. és 2. sz. cölöplyukak). A „B” helyiségből csak a K-i, 40 cm vastag fal téglalapozását ismerjük. E falszakaszhoz keletről csatlakozott egy kőlapokból rakott, 30°-os lejtésű, lépcsős lejárát, ami a házba vezetett. Hogy fedett volt-e, nem tudni. A 2. számú cölöplyuktól Ny-ra 1,2 méterre állt a félbevágott kemence. A félkemence É-i részén, falának külső oldala mellett tapasztott — szerintünk — agyagfal indul, kissé ívesen. Ez a falcsont a kemence falával szegletet alkot, melyet gondosan kitapasztottak (1. kép). Az említett faldarab mellől É-i irányban, több sorban egymás fölé rakott, agyagba ágyazott, téglákból kialakított fal indul.

A kemence eredetileg kerek alaprajzú, egy méter belső átmérőjű volt (III. t.). Fala tapasztott, ezt vesszőfonatból készített váz erősítette meg. Falában egy beépített pohár alakú kályhaszemet is megfigyeltünk. Rostélyá nem volt, letapasztott alja 10 cm vastagságban égett át. (A kemence a Nagy Katalin által elvégzett technikai vizsgálat szerint 600°C -on égett ki.) A kemence szerkezetére egy különös jelenség utal, melyhez párhuzamot nem találtunk. A letapasztott felület közepén átégett falú, 10 cm átmérőjű járat indul függőlegesen lefelé. Ez körülbelül 35 cm mélységben K-i irány-

³ A Hód-tó „A régi vizeknek legészakibb és egyúttal legnagyobb tagja volt, a város alatt nagyjában félkörben húzódtott, s az északi partosabb részén települt Vásárhely, amelyből a ma Hódmezővásárhely belterületének I—VII. kerülete alakult ki, míg a hajlás keleti oldalán, a beléje ömlő Kis tó és Sarkaly ér között volt a régen — 1450 körül — elpusztult Hód falu.”

„...Továbbá igen mély víz volt a mai Bocskai utca alatti öbölben is, hol ma is élő idős emberek bemondása szerint a parttól pár lépésnyire már nyakig ért.” „A Hód-tónak ez az öble volt a »nagy kikötő«, amelynek keleti részén a hajók, nyugati részén pedig inkább a tutajok kötöttek ki.”

BODNÁR Béla: Hódmezővásárhely és környékének régi vízrajza. Szeged, 1928. 20—22.

A Hód-tó a Tisza szabályozással kezdett kiszáradni, 1870-ben az egész meder ármentesítve volt.

1. kép Az ásatás távlati képe a kibontott kemencével
Abb. 1. Fernansicht der Ausgrabung mit dem freigelegten Ofen

ban, derékszögben folytatódik, s 20 cm átmérőjű üreggé tágulva éri el a kemence keleti metszetsfalát.

A kemence belsejében az omladékréteg alatt szájukkal egymásba húzott, pohár alakú kályhaszemek, égett famaradványok és vastöredékek feküdtek (III. t.). A kemence D-i falszakaszának külső oldalánál, két sorban egymás fölé rakott, a falat ívesen követő téglák kerültek elő.

Nagy Katalin régész véleménye szerint a kemencét edényégetésre használták, mivel belsejében a kályhaszemek egymásba húzva feküdtek. Emellett szól az is, hogy az „A” helyiségből szürkés-kék színű, nyers agyagtömb került elő, amit minden bizonnyal edénykészítés céljából raktároztak el. Az ásató szerint az égetőkemence kettős falú volt. Ezzel hozza kapcsolatba a D-i oldal melletti téglasort, valamint az É-i oldalnál induló agyagfal darabját.

Véleményünk szerint több tényező szól amellett, hogy a kemencét nem edényégetésre használták.

- a) A fazekaskemencék funkciója az, hogy egyenletesen tartsa a belső hőmérsékletet. Viszont a Bocskai utcai kemence falába kályhaszemek voltak beépítve, ami a hőnek minél nagyobb felületen való leadását biztosítja.
- b) Bár rostély nélküli égetőkemencékben valóban égettek kályhásterméket, ez a kemence más típusú kerámia égetésére nem volt alkalmas. A fent említett szürkés-kék agyagból sárga színű edényt lehetett készíteni, ezért ebből nem formálhatták meg a téglaszínűre kiégett kályhaszemeket.
- c) Ha mégis égettek volna kemencénkben másféle kerámiát, akkor elő kellett volna kerülnie legalább néhány agyagháromlábknak, ami az égetőkemencék nagy többségénél előfordul. Meggondolandó az is, hogy a nagy mennyiségű agyagárú közt mindössze két — feltételezhetően — rontott darabot találtunk (IX. t. 5.; X. t. 1.).

A kemence szerkezetére vonatkozóan egy, fontos párhuzamot találtunk. Csalog József a középkori Ete falu ásatásán, a 3. számú felületen hasonló kemencére bukkant. Megfigyeléseit az alábbiakban foglalta össze. „Ugyanitt egy 80 cm. hosszú, 60 cm szé-

les négyszögletes kemence fenekén, a hamu rétegen, egymással párhuzamosan két sorban elhelyezve, a kemence szélessége irányában 3, illetve 2 ép, szájával egymásbatolt poháralakú kályhaszem és igen sok hasonló darabnak a töredéke feküdt. Maga a megmaradt kemencefenék grafitos edénytöredékekkel volt béléve. Kemencénk alakja, mint már említettük, négyszögletes volt. Feneke sározásának felhajló széle után ítélve meredek falai lehettek, bizonyos azonban az is, hogy az egymásbatolt bögrék már eredetileg is ebben a helyzetben voltak a kemencébe betapasztva. Erre vall a bögrék kiégett ragasztéka, mely még azt is elárulta, hogy a bögresorok ívalakban meghajtva a kemence két oldalfala felett bolthajtásként szerepeltek. Hasonló felépítésű fazekaskemencék „Aulofen” néven az Alpeselek vidékén és Sopron megye nyugati részében ma is előfordulnak.”⁴ (2. kép)

2. kép Andaras Seidl égetőkemencéje Stoob-ban
Abb. 2. Brennofen des Andreas Seidl in Stoob. Nach J. R. Bünker: Die Hafneröfen in Stoob. MAG XXXIII (1903) 329—335. Abb. 120.

Úgy gondoljuk lehetséges, hogy a Bocskai utcai kemence is ehhez a ritka típushoz sorolható. Fontos különbség azonban az etei és a vásárhelyi kemencék eltérő alaprajza, ami szerintünk a kályhaszemekből kialakított merevítő bordák elhelyezését is befolyásolja. Négyszögletes tér boltozása párhuzamosan elhelyezett, a teret átívelő bordák kialakításával érhető el. Ezzel a módszerrel kerek alaprajzú tér boltozását

⁴ DR. CSALOGOVITS József: Tolna vármegye Múzeumának második ásatása a török hódoltság alatt elpusztult Ete község helyén. *Népr. Ért.* XXIX (1937) 325—326.

Az említett 1935. évi ásatás dokumentációját nem találtuk meg, így Csalog leírását a kemencéről nem tudtuk ellenőrizni.

nem lehet elkészíteni. Ezért fel kell tételeznünk, hogy a vásárhelyi kemence esetében kereszt alakban alakították ki a bordákat. A kemence kályhaszemekből kialakított boltozása esetén kap magyarázatot az is, hogy a kályhaszemeknek főleg a peremét „rákövesedett” szürke agyagréteg fedte.

A kemence tüzelőnyílása nem maradt meg, feltehetően a K-i oldalon volt. Az átégett — a kemence feneke alá futó — járat funkcióját nem ismerjük, talán a szabadba vezetett, és a légvezetést biztosította.

Összefoglalva szerintünk a kemence nem edényégetésre szolgált, és sütőkemence sem lehetett. Ezért legvalószínűbb, hogy fűtésre használták.⁵

Az *épület alaprajzát* a csekély falmaradványokból nem tudjuk rekonstruálni. Az 1. sz. és 2. sz. cölöplyukak távolsága két méter, ez egy ház szélességének kevés. Ebben az esetben a szemeskályhát sem tudnánk beilleszteni az épületbe. Ha az „A” helyiség É-i falát a kemence irányában meghosszabbítjuk, akkor négyméteres falszakaszt kapunk. A helyiség NY-i falának ebben az esetben a kemence mögött kellene húzódnia. Az elméletben így kibővített „A” helyiség létezésének viszont ellentmondanak a szintezési adatok. Ugyanis — mint már említettük —, a helyiség padlója — 180 cm mélyen volt, míg a kemence feneke — 153 cm mélyen található. A körülötte levő (feltételezett) padlószint — 160 cm mélyen lehetett.

Az előkerült *használati tárgyak* és szerszámok néhány jellegzetes darabjának helyét a II. táblán mutatjuk be. Az „A” helyiség DNY-i részén, a padlószint felett 10–15 cm-rel ép vázsonfazék (XIV. t. 1.), tőle D-re — a helyiség É-i falától számított 3 m-re —, megpörköldött magvak, textil- és szőrmedarabok, halcsigolyák, valamint sok cserép került elő. Innen származnak az érmek is. Mindez arra utal, hogy az „A” helyiség É-i és D-i falának távolsága legalább 3 m kellett hogy legyen. A „B” helyiséghez vezető lejáraton patkó, béklyó feküdt; ezektől D-re, a fal külső oldala mellett vaskolompot találtak. Az 1. sz. cölöplyuk mellett nádmaradványok voltak. A „B” helyiség padlószintje felett 40 cm-rel baltát, szekercét, csákányt, kocsiráfokat, kaszaüllőt; a padlószinten két darab csoroszlyát találtak. A tárgyak egy része elszenesedett nádmaradványokon feküdt. Nagy Katalin véleménye szerint ezért elképzelhető, hogy ezeket a padláson tárolták, s a födém leomlásával kerültek a földbeásott helyiségekbe

Agyagművészeti emlékek

Az alábbiakban az agyagból készült tárgyakat mutatjuk be. Előre kell bocsátanunk, hogy egyes formák, díszítőelemek megnevezésénél figyelembe vettük a néprajzi szakterminológiát.⁶ Néhány hódoltságszobori edénytípus meghatározásánál a Soproni Olivér által használt elnevezéseket (pl. labdásszájú korsó) vettük alapul.⁷

⁵ Bár kemencénkhez az etein kívül más párhuzamot nem találunk, ennek egyik lehetséges oka, hogy a korábban feltárt kemencék esetében nem tulajdonítottak jelentőséget a kályhaszemek elhelyezkedésének. Ez annál is inkább elképzelhető, mivel, amint az etei példán is láttuk, néha csak pár darab utal a kemence ilyen szerkezetére. Érdemes lenne a régi ásatási dokumentációkat ilyen szempontból megvizsgálni.

⁶ IGÁZ Mária — KRESZ Mária: A népi cserépedények szakterminológiája. Népr. Ért. XLVIII (1965) 87–131.

⁷ SOPRONI Olivér: A magyar művészi kerámia születése. A török hódoltság kerámiaja. Bp. é. n.

Anyagleírás

Fazekak

- ¹ Barna, fekete foltos, vékony falú, három bordával tagolt peremű fazéktöredék. Pereme alatt vékony korongbordák futnak. IV. t. 4.
- ² Barna színű, homokkal soványított, vékony falú, három bordával tagolt peremű töredék. IV. t. 5.
- ³ Barna színű fazéktöredék. Peremének felső széle vízszintesen levágott, és külső oldalát mélyen karcolt vonal tagolja. Pereme alatt két bekarcolt vonal fut körbe. IV. t. 6.
- ⁴ Világosbarna, fekete foltos, kihajló, három széles bordával tagolt peremű töredék. Peremének felső széle nyergesen levágott. Az edény belső felülete zöld mázas IV. t. 7.
- ⁵ Barna, vékony falú, álló peremű töredék, pereme alatt karcolt vonalakkal díszítve. IV. t. 8.
- ⁶ Téglapiros, fekete foltos, csillámmal soványított edény enyhén ívelt oldaltöredéke, bekarcolt hármas vonalkötegek és hullámvonalak díszítik. V. t. 1.
- ⁷ Barna színű, fekete foltos, csipkézett peremű fazék töredéke. Peremről induló szalagfüle a vállra támaszkodik. V. t. 5.
- ⁸ Barna színű hurkafül darabja, külső felületén tűzdelt szalagdísz található. V. t. 2.
- ⁹ Világosbarna színű, külső felületén mélyen karcolt geometrikus mintával díszített hurkafül töredéke. V. t. 4.
- ¹⁰ Sötétbarna, homokkal soványított edény profilált fenéktöredéke. VI. t. 3.
- ¹¹ Téglapiros színű, vastagabb falú edény fenéktöredéke. VI. t. 4.
- ¹² Fehér anyagú, álló peremű, enyhén hasasodó vászonzafék. Szalagfüle a peremről indul és a hasvonalra támaszkodik. Pereme belül zöld mázas, az edény külső felületét ecsettel festett piros engob sávok díszítik. A földfesték megszikkadása előtt hozzányúltak az edény falához, mint ezt a rajta talált újjlenyomatok bizonyítják. M: 19 cm; Sz. á.: 13 cm; F. á.: 10 cm XIV. t. 1.
- ¹³ Fehér anyagú, álló peremű, belül vékony rétegben halványzöld mázas fazék töredékei. Formáját a XIV. t. 1. sz. ép edény alapján rekonstruálhatjuk. Oldalát híg festőanyagú, ecsettel felvitt barna-vörösesbarna engob sávok, hullámvonalak, pettyek, valamint az edény vállát visszakarcolt fogas-kerék minta díszíti. VII. t. 1.
- ¹⁴ Fehér anyagú, belül zöld mázas, kihajló, tölcseres peremű fazéktöredék. Díszítését elnagyolt háromszög alakú mintasor és vízszintes-függőleges piros engob csíkozás alkotja. VII. t. 3.
- ¹⁵ Fehér anyagú, kihajló, tagolatlan peremű töredék. Belső felületét vékony rétegű, világoszöld máz borítja. Vállát barna engob sávok és hullámvonal díszíti. VII. t. 6.
- ¹⁶ Fehér anyagú vászonzafék (?) oldaltöredéke, barna engobba karcolt pikkelymintával díszítve. VII. t. 4.
- ¹⁷ Világosbarna színű, vékony falú, érdes felületű oldaltöredék, külső felületén két piros engob sávval festve. VII. t. 7.
- ¹⁸ Fehér anyagú — vászonzafékhoz tartozó — szalagfül töredéke. Díszítését piros engobbal festett elnagyolt ferde vonalak alkotják. VII. t. 2.
- ¹⁹ Fehér anyagú — vászonzafékhoz tartozó — szalagfül töredéke. Festett piros engob hullámvonal díszíti. VII. t. 5.
- ²⁰ Fehér anyagú — vászonzafékhoz tartozó — szalagfül töredéke. Függőleges, halványpiros engob sáv díszíti. VII. t. 8.

Bögrék

- ²¹ Szürkésbarna, fekete foltos, vékony falú, csipkézett peremű bögre. Az edény a felső harmadában a legszelesebb. Pereméről kis hurkafül indul és a hasvonalra támaszkodik. Alja profilált. Díszítését a pereme alatt három bekarcolt vonal alkotja. M: 9,5 cm; Sz. á.: 13 cm; F. á.: 5,6 cm VI. t. 1.
- ²² Világosbarna, vékony falú, három bordával tagolt peremű töredék, szalagfüle a peremről indul. V. t. 3.

Fedők

- ²³ Világosbarna, mázatlan, gombban végződő kúposfedő töredéke. IV. t. 3.

Lábas serpenyők

- ²⁴ Belül zöld mázas lábas serpenyőhöz tartozó, világosbarna, fekete foltos, mázatlan nyél. IV. t. 2.
- ²⁵ Belül barna mázas lábas serpenyő, világosbarna, fekete foltos, mázatlan lába. IV. t. 1.

Szűrőedények

- ²⁶ Redukált égetésű, fényes felületű, átluggatott oldaltöredék, bekarcolt vonaldísszel. VIII. t. 6.

Korsók, kanták

(Ebben a csoportban mutatjuk be azokat a töredékeket is, melyek valószínűleg folyadéktároló edények darabjai, de pontosabb típusukat nem tudtuk megállapítani.)

- ²⁷ Téglapiros, szűrős vizeskorsó nyaktöredéke. Becsípott szájú, nyakát egy vízszintes borda két mezőre osztja, melyekben sekélyen karcolt hullámvonal kötegek futnak. Vállát karcolt vonalakkal díszítették, pereme alól vastag szalagfűl indul. XIV. t. 2.
- ²⁸ Szürke, vékony falú, széles vállú edény töredékei. Pereme kettős tagolású, vállán sekélyen karcolt vonalakkal és félkörívben felrajzolt vonalkötegekből álló díszítés található. IX. t. 1.
- ²⁹ Világosbarna, fekete foltos, álló peremű kanta (?) töredéke; karcolt vonalakkal és benyomkodott plasztikus bordákkal díszítve. IX. t. 2.
- ³⁰ Barna, fekete foltos oldaltöredék, sekélyen karcolt hullámvonalakkal és fogaskerek mintával díszítve. IX. t. 3.
- ³¹ Téglapiros, vastagabb falú nyak-, illetve válltöredék. A nyakrészen korongbordák nyoma, a váll indulásánál benyomkodott csipkedísz látható. IX. t. 4.
- ³² Vastag falú edény oldaltöredéke plasztikus kötél dísszel. Zöldes színű — az égetés során rücskössé vált máz borítja külső és belső oldalát. IX. t. 5.
- ³³ Szürke színű, profilált aljú fenéktöredék. VI. t. 2.
- ³⁴ Redukált égetésű korsó hengeres nyaktöredéke, fogaskerek mintával és fésűs hullámvonallal díszítve. VIII. t. 1.
- ³⁵ Redukált égetésű korsó tölcselesen kifelé ívelő nyaktöredéke, melyen fésűs hullámvonaldísz fut körbe. VIII. t. 2.
- ³⁶ Redukált égetésű, a használat miatt fényes felületű korsó (?) töredéke. Kihajló, tagolt peremének felső széle nyergesen levágott. VIII. t. 3.
- ³⁷ Redukált égetésű korsó enyhén behúzott peremű nyaktöredéke. VIII. t. 5.
- ³⁸ Redukált égetésű, matt felületű, síkalt levélmintával díszített oldaltöredék. VIII. t. 7.
- ³⁹ Redukált égetésű, matt felületű, síkalt sávokkal díszített oldaltöredék. VIII. t. 8.
- ⁴⁰ Sárgásfehér, jó kidolgozású „labdásszájú korsó” peremdarabja. VIII. t. 4.

Tányérok

- ⁴¹ Fehér anyagú, három bordával tagolt (rámás) peremű, egysincű, profilált aljú tányér töredékei. Belsejét foltos, sokszínű (barna, fekete, zöld, vörös) durva felületű, matt máz borítja, valószínűleg az égetés során vált ilyenné. X. t. 1.
- ⁴² Fehér anyagú, vékony falú, rámás peremű, egysincű tányér darabjai. Az edény belseje a peremtől a sinc vonaláig sárga mázas, a tányér öblét pedig zöld máz fedi. X. t. 2.
- ⁴³ Világosbarna, befelé hajló peremű, belül mázas, egysincű tányér töredékei. Máza zöld színű. X. t. 3.

Tálak

- ⁴⁴ Befelé hajló peremű, belül mázas tál töredéke. Díszítése: sárgásfehér alapon téglapiros korong, körülötte zöld pettyek és sötétbarna vonal, kettős pálcadísszel. Ez váltakozik egy téglapiros levélcsokorral. XI. t. 1.
- ⁴⁵ Befelé hajló peremű, belül mázas tál töredéke. Díszítése: sárgásfehér alapon sötétbarna vonalak és zöld spirálrugós (Szent Bernát lángja) díszítés. A peremet sötétbarna vonal keretezi. XI. t. 2.
- ⁴⁶ Belül mázas tál töredéke. Díszítése sárgásfehér alapon a (hiányzó) perem alatt hat sötétbarna vonal, ez alatt barna kontúrban téglapiros virág- és zöld levélmotívum. XI. t. 3.
- ⁴⁷ Befelé hajló peremű, belül mázas tál peremtöredéke. Díszítése: sárgásfehér alapon zöld levélcsokor és sötétbarna kontúrban téglapiros csigavonal motívum váltakozik. A peremet sötétbarna vonal keretezi. XI. t. 4.
- ⁴⁸ Belül mázas tál oldaltöredéke. Sárgásfehér alapon téglapiros csigavonal motívum díszíti. E töredék talán a XI. t. 4. sz. darabhoz tartozik. XI. t. 5.
- ⁴⁹ Téglapiros anyagú, belül mázas tál töredéke. Díszítése: sárgásfehér alapon sötétbarna kontúrban téglapiros virág- és levélminta, valamint zöld levélmotívum részlete. XI. t. 6.
- ⁵⁰ Belül mázas tál töredéke, hátoldalán kidomborodó akasztófüllel. Díszítése piros alapon fekete sávok, ezen pedig fehér forgómotívum. XII. t. 1.
- ⁵¹ Belül mázas, sinces tál töredéke, hátoldalán kidomborodó akasztófüllel. Díszítése: fekete alapon fehér sávok és hullámvonalak futnak. XII. t. 2.
- ⁵² Rámás peremű, belül mázas, sinces táltöredék. Szabálytalanul folytatott barna és sárga mázzal díszítették. XII. t. 4.
- ⁵³ Lekerekített peremű, valószínűleg sinces, belül mázas tál töredéke. A tál világosbarna engobbal bevont külső oldalán, a perem alatt fehér engob sáv fut körbe. A perem halványsága mázas, rajta sötétsárga és barna sáv fut. A tál belsejében sötétbarna alapon zöld spirálrugós és fehér margaréta motívum váltakozik. XII. t. 3.

- ⁵⁴ Rámás peremű, belül mázas táltöredék, hátoldalán kidomborodó akasztófüllel. Díszítése: peremén fekete alapon téglapiros és fehér pettyek váltakoznak; a tál belsejét téglapiros és fehér sáslevél díszíti. XII. t. 5.
- ⁵⁵ Profilált aljú, kívül-belül mázas tál fenéktöredéke, átszúrt akasztófüllel. Sárgásfehér máz borítja; a tál belsejében körbefutó kék pontsor és vonal keretben kék és zöld levélsokor motívum díszíti. XIII. t. 1.
- ⁵⁶ Belül mázas tál oldaltöredéke. Díszítése sárgásfehér alapon barna vonalak és barna kontúrban téglapiros stilizált „futókutya” motívum. XIII. t. 2.
- ⁵⁷ Belül mázas, sincs tál (vagy tányér?) fenéktöredéke. Díszítése fehér alapon kék sávok, valamint az edény alján kék és zöld virágmotívum részlete. XIII. t. 3.
- ⁵⁸ Belül mázas tál oldaltöredéke. Világossárga alapon barna sávok és hullámvonalak díszítik. XIII. t. 4.
- ⁵⁹ Belül mázas tál fenéktöredéke, sárga és zöld máza nagyrészt lekopott. Annyi biztosan megállapítható, hogy a tál fenékét zöld hullámvonal nyalábok díszítették, s ezt egy zöld és sárga színű sáv keretezte. XIII. t. 5.
- ⁶⁰ Belül zöld mázas, csipkézett peremű tál darabja. XIII. t. 6.
- ⁶¹ Belül mázas tál fenéktöredéke. Díszítése a tál alján barna kontúrban széles zöld sáv, két oldalt barna vonalak és téglapiros minta kis részlete. XIII. t. 7.

Hálónéhezékek

- ⁶² Piros, fekete foltos, két lyukkal áttört, homokkal soványított agyag hálónéhezék. Felső széle nyergesen kiképzett. XIV. t. 5.

Agyagpipák

- ⁶³ Piros, hengeres fejű pipa, nyakának indulása a fej végét két félgerezdre osztja. Fejét függőleges vonalkázás fedi, melyet alul pont-félkör mustra zár le. Nyakának végét ferde bemetszésekkel díszített gomb alkotja. XIV. t. 3.
- ⁶⁴ Piros, enyhén kifelé hajló, sokszögletű, síkozott fejű pipa töredéke. XIV. t. 4.

Kályhaszemek

- ⁶⁵ Álló, belső oldalán profilált peremű, ovális szájú, pohár alakú kályhaszem, hengeres oldalán korongbordákkal. M.: 13 cm; Sz. á.: 10,2 cm; F. á.: 4 cm XIV. t. 7.
- ⁶⁶ Enyhén kihajló, nyergesen levágott, belső oldalán profilált peremű, vastagabb falú, ovális szájú, pohár alakú kályhaszem, cilindrikus oldalán korongbordákkal. M.: 11,2 cm; Sz. á.: 9,8 cm; F. á.: 4 cm XIV. t. 6.

Értékelés

Fazekak

Méretükről, formájukról (töredékes voltuk miatt), keveset tudunk. Lehet, hogy egy részük bögréhez tartozott, s nem főzésre, hanem tárolásra használták. Anyaguk, díszítésük alapján két típust különítettünk el.

1. Vékony falú, homokkal soványított, karcolt díszű darabok. Peremük legtöbbször hármass tagolású, s ezen belül nagy változatosságot mutat. (IV. t. 4—8.; V. t. 1, 2, 4, 5.; VI. t. 3—4.)

2. Vékony falú, fehér anyagú vászonfazekak. (VII. t. 1—8.; XIV. t. 1.) Az ide sorolt edényeknek legtöbbször csak álló peremük belső oldala mázas (barna, zöld, sárga). Néhány töredéken azonban, az edény belső felületén vékony rétegű, halványzöld-halványsárga árnyalatú mázat figyeltünk meg. Ezt a máztípust a XVIII. században gyakran alkalmazták.⁸ Díszítésük változatos. Talán e típusba sorolható az a töredék is, melyet barna földfestékbe karcolt pikkelyminta díszít. (VII. t. 4.) Ez az edénytípus mindig egy, változatosan festett díszű szalagfüllel fordul elő.

Méri István leírása alapján hasonló edények találhatók a Turkeve — móríci

⁸ Ilyen edény fordul elő Pécs-Jakabhegy pálos kolostorának a XVIII. század első felére datálható zárt leletében is. (1982. évi ásatás) Köszönöm Kárpáti Gábor régésznek (JPM) a még közöletlen leletre való hivatkozás engedélyezését.

leletanyagban⁹; s e típust találtuk meg a hollókői vár XVII. századi,¹⁰ valamint a Szolnok — tiszaparti XVII—XVIII. századi agyagművészeti emlékei között is¹¹. Az egri román kori székesegyház területén feltárt „Északi gödör” hasonló darabjait Fodor László és Kozák Károly újkorinak határozta meg.¹² A diósgyőri vár „tanraktárában” többszáz darab, a miénkkel pontosan megegyező vászonfazék töredéket helyeztek el, ezek a várásatások során kerültek napvilágra. Ugyancsak visszakarcolt és festett technikával készült a Budapest-tabáni 1936. évi ásatáson előkerült fazék is. Garádi Sándor szerint annyi bizonyos, hogy ez a XV. századnál valamivel későbbre keltezhető.¹³ Ha az említett analógiákat térképre vetítjük jól látható, hogy ez a típus az ország nagy részén elterjedt, de például Pécsen és környékén ismeretlen.¹⁴ Másrészt az említett fazékok szinte a megtevésztésig hasonlítanak egymásra, ezért elképzelhető, hogy egy szűkebb terület műhelyeiben készültek. Ennek bizonyítása további kutatást igényel.

Bögrék

Két darabot mutattunk be (V. t. 3.; IV. t. 1.). Az egyik bordákkal tagolt, a másik csipkézett peremű. Utóbbi peremmegoldás már a XV. században megjelenik. A budai vár és a Tabán ásatási anyagában találunk ilyen technikával díszített fazekakat.¹⁵ Ezeken viszont a csipkedísz sokkal szélesebb, a benyomkodások mélyebbek, ez a domináns, a szembeszökő elem az edényen. A Bocskai utcai bögre formája már nem hasonlít a XV. századiakra. Párhuzamát a már említett egri „Északi gödör” cserépedényei közt találtuk meg.¹⁶

Fedők

Egy darab képviseli ezt a csoportot (IV. t. 3.). Parádi Nándor szerint ez a forma a laposfedőkkel egyidőben jelenik meg, használata a XIV. században lesz általános. A laposfedők eltűnése után még sokáig kedvelt típus.¹⁷

Lábas serpenyők

Az ásatás során egy zöld mázas lábasnak a nyele (IV. t. 2.), és egy barna mázas lábasnak a lába (IV. t. 1.) került elő. Hasonló töredékek szinte minden hódoltságkori kerámialeletben előfordulnak, de ezt a típust a XVIII. században is használták. Ezt példázzák azok a cseréptöredékek, melyek a Szekszárd—Rákóczi úti fazekas-kemence feltárasakor kerültek elő.¹⁸ Ez az égetőkemence a XVIII. század második felében működött.

⁹ „A vékonyfalú, finomabb anyagú vászonfazékok egy része belül zöld vagy sárga mázas. Egyik-másik azonfelül kívül vöröses vagy barna festésű is. Ezek nagyrészt a XVII. századból valóknak látszanak.”

MÉRI István: Beszámoló a Tiszlalök-rázompusztai és a Turkeve-mórici ásatások eredményéről II. Arch. Ért. 81 (1954) 148.

¹⁰ AMBRUSNÉ, KOZÁK Éva: A hollókői vár ásatása. Arch. Ért. 99 (1972) 25. kép

¹¹ Szolnok DJM Ltsz.: 67. 30. 166. 20

¹² FODOR László — KOZÁK Károly: Leletegyüttesek a román kori székesegyház környékéről. EMÉ VIII-IX (1970-71) 24. kép

¹³ GARÁDY Sándor: A Budapest területén végzett középkori ásatások összefoglaló ismertetése. BpR XIV (1945) 32. kép, jobboldali edény

¹⁴ Köszömmön Kárpáti Gábor szíves közlését.

¹⁵ GARÁDY S.: i. m. 40. kép, jobboldali edény, GEREVICH László: A budai vár feltárása. 1966. 128. kép 12. (A keleti sziklaárok 9. rétegének jellegzetes típusleletei, Nagy Lajos és Zsigmond éremmel datáltak.)

¹⁶ FODOR L. — KOZÁK K.: i. m. 22. kép (A képen látható edények nincsenek számozva, a bal alsó darabra gondolunk.)

¹⁷ PARÁDI Nándor: Középkori cserépfedők. Fol. Arch. X (1958) 158.

¹⁸ DR. MÉSZÁROS Gyula: Szekszárd és környékének törökös díszítésű kerámiai emlékei Szekszárd, 1968. XXXIX. t. 3, 5, 6—8.

Szűrőedény

Egy darab redukált égetésű töredéket találtunk. Ennek legjobb párhuzamát a Tornyai János Múzeum néprajzi gyűjteményében leltük meg.¹⁹ Ez szintén redukált égetésű, mély tál alakú, átluggatott ún. csíkmákszűrő. A már említett szekszárdi kemencében is voltak hasonló szűrőedény töredékek.²⁰

Korsók, kanták

Négy típusát határoztuk meg.

1. Mázatlan, homokkal soványított, jó kidolgozású, karcolt díszítésű töredékek (IX. t. 1—4.). Néhány esetben plasztikus benyomkodott bordákkal díszítettek (IX. t. 2, 4.). Ide soroltuk a szűrős vizeskorsó töredékét is (XIV. t. 2.). Hasonlóra leltünk a pécsi hódoltságkori török emlékek között.²¹

2. Redukált égetésű perem, és síkalt díszű oldaltöredékek (VIII. t. 1—3, 5.). Az 5. számú darab párhuzamát a budai vár XVII. századi cserepei közt találtuk meg.²²

3. Külön típusként kezeljük, bár csak egy darab képviseli az ún. labdásszájú (pereme alatt kiöblösödő) korsókat. A mi töredékünk csontszínűre kiégett, jól iszapolt agyagból készült (VIII. t. 4.). Hasonló szájú ép korsót közöl Soproni Olivér Budapest—Tabán lelőhelyről.²³

4. Nagyméretű, vastag falú edény darabja (IX. t. 5.). Zöld mázas. Az érdes tapintású mázfelületen apró — valószínűleg a máz anyagából az égetéskor kicsapódott — rézgömböcskéket figyeltünk meg.

Az első típus jellegzetes díszítőelemei a fogaskerek, a fésűs hullámvonal, valamint a félköríves vonalköteg minta. Ezeket a törökkori korsókon gyakran alkalmazták. Indoklásul egy, a budai várból származó, XVII. századi érmekkel datált korsót említünk.²⁴

Tányérok

Mindhárom (X. t. 1—3.) kis méretű és síncs. A X. t. 1. számú tányér rontott mázfelületéről már szoltunk. Elképzelhető, hogy égetéskor ment tönkre. Annál furcsább, hogy a tányér peremének külső oldalán két jó minőségű, sárga és zöld színű, csillogó mázfolt található.

Tálak

A tálak mind mázasak, egy részük síncs (XII. t. 2—4.; XIII. t. 3.). Az akasztófülnek kidomborodó (XII. t. 1, 2, 5.), és átszúrt (XIII. t. 1, 3.) változata is előfordul. Négy peremtípust különböztethetünk meg.

1. Befelé hajló perem (XI. t. 1, 2, 4.)

2. Rámás perem (XII. t. 4, 5.)

3. Lekerített perem (XII. t. 3.)

4. Csipkézett perem (XIII. t. 6.)

Az első és második típus fordul elő leggyakrabban.

¹⁹ „Csíkmákszűrő, agyagból, füstös fekete két oldaltüllel, mely a kihajlott szélre megy.” TJM leltárkönyve, Ltsz.: 52. 522. 1. M.: 15 cm; Sz.: 32 cm; Tá.: 15 cm. Készítési hely: Hódmezővásárhely, Kiss Lajos gyűjtése.

²⁰ DR. MÉSZÁROS Gy.: i. m. XLI. t. 1, 2.

²¹ IFJ. FEHÉR Géza: A Pécsi Janus Pannonius Múzeum hódoltságkori török emlékei. JPMÉ (1959) XXXI. t. 5.

²² GEREVICH L.: i. m. 25/b kép 9. (Százarárok kaputornya 4. réteg, melyet egy darab 1637-es magyar denár és négy darab, a XVII. század első feléből származó érme keltez.)

²³ SOPRONI O.: i. m. I. t. 1. TB Ltsz.: 638.; M.: 27 cm.

²⁴ GEREVICH L.: i. m. 12/b kép 2. (A Százarárok 2. rétegéből származik.)

A tálak *diszítésében* jellegzetes motívum a levélcsokor, mely későhabán díszítőelemként a korondi bokályokon is előfordul.²⁵ A mi töredékeinken pontsorrall övezett korondísszel (XI. t. 1.) és csigavonal motívummal kombinálva fordul elő (XI. t. 4, 5.). Egyik töredékünk stilizált futókutya motívuma valószínűleg keretdísz, ehhez hasonlót találtunk a debreceni XVII—XVIII. századi leletek közt.²⁶ Az itáliai eredetű „Szent Bernát lángja” motívum szintén jellegzetes nálunk (XI. t. 2.; XII. t. 3.). Ez a mórággyi XVII—XVIII. századi és szakszárdi XVIII. századi tálakon is megtalálható,²⁷ ugyanúgy, mint a sáslevéldísz, mely még a visegrádi és egri,²⁸ valamint a szolnoki XVII—XVIII. századi kerámiát is jellemzi. A sáslevéldísznek a peremen pontsorrall övezett formája (ez megtalálható nálunk is, XII. t. 5.) a XVIII. században lesz általános. Darabunk jó párhuzamát adja egy Szolnok — irodaházi töredék.²⁹ A sáslevéldísz, mely a folytatott mázas technika egyik — gyakorlott kezét igénylő — változata, török, illetve délszláv fazekasok közvetítésével jutott el hozzánk.³⁰ Az említett technika szabálytalan mintára épülő változata is előfordul a Bocsikai utcai leletben (XII. t. 4.). Meg kell említenünk még a fehér mázalapon kék és zöld levél- és virágmin-tával díszített tálak csoportját (XIII. t. 1, 2.). Ez a színösszeállítás Hódmezővásárhely néprajzi anyagában a csúcsi tálasok munkáira jellemző.

A tálak datálása nehéz feladat. Csak azt a csoportot tudjuk nagyobb biztonsággal a hódoltság korához kötni, amelyeknek jellegzetessége a sárgásfehér alapon sötétbarna kontúrral hangsúlyozott, főleg zöld és téglapiros írókázott, vagy festett díszítés. (XI. t. 1—6.; XIII. t. 2.)

Hálónehézékek

A hálónehézék (XIV. t. 5.) általános típus, már a XVI. században elpusztult falvak ásatási anyagában is ezt a lapos, felső részén nyerges formát, homokkal soványított kidolgozást találjuk. Egy példát említünk a lakiteleki leletből.³¹

Agyagpipák

A hódoltságkori, illetve XVIII. századi kerámia kísérői a változatos formájú agyagpipák. Kovács Béla tipológiája alapján a XIV. t. 3. számú pipát a magyar típus 1. csoportjába, a XIV. t. 4. számú pipát a vegyes típus 2. csoportjába soroljuk.³²

Kályhaszemek

Mind ovális szájú, pohár alakú kályhaszem, legtöbbször felső egyharmad részüket koromréteg fedte. Ez is amellet szól, hogy ezek a darabok eredetileg is egymásba voltak húzva, hiszen, ha a kályha falába lettek volna beépítve, akkor alsó egyharmaduknak kellene kormosnak lenniük.

Figyelmet érdemel az egyes edénytípusok mennyiségi megoszlása, illetve bizonyos formák hiánya. Mivel a terület nem teljesen feltárt, úgy gondoljuk, pontos százalékos arány megállapítása nem adna helyes következtetésekre okot. Mégis elmond-

²⁵ DR. MÉSZÁROS Gy.: i. m. 17. kép

²⁶ Lükő Gábor: A debreceni fazekasipar emlékei a XVI—XVII. századból. DMÉ XXXVI (1939—40) 3. kép

²⁷ DR. MÉSZÁROS Gy.: i. m. 6. kép; II. t. 10.

²⁸ uo. a 46. és 47. oldalak közé fűzött motívumtáblázaton.

²⁹ Szolnok DJM Ltsz.: 61. 251.

³⁰ „A magyar fazekasipar török stíluslemeinek közvetítői — mint fentebb már utaltunk rá — elsősorban a törökökkel és a török uralom alatt hazánkba érkező délszláv fazekasok voltak.” SOPRONI O.: i. m. 19.

³¹ SZABÓ Kálmán: Az alföldi magyar nép művelődéstörténeti emlékei. Bibl. Hum. Hist. III. Bp. 1938. 611—613. kép

³² Kovács Béla: A Dobó István Múzeum cseréppipái. EMÉ I (1963) 235—262.

ható, hogy a fazekak 2. típusa, a korsók, kanták 1. típusa és a mázas tálak csoportja fordul elő nagyobb mennyiségben. Az eddigi kutatások szerint is csak később megjelenő butellák, mihók, kulacsok teljesen ismeretlenek anyagukban.³³ Felhívánk a figyelmet arra is, hogy a tipikusan török készítmények sem jellemzők a leletben. Ennek okát esetleg Vásárhely sajátos helyzetében kereshetjük, hiszen köztudott, hogy a mezővárost sohasem szállta meg a török, csak adóztatta³⁴

A vásárhelyi fazekasságról az első írott forrás 1788-ból származik. Ekkor nyolc mester dolgozott a városban. Ezen kívül ismert egy 1742-es évszámú tányér is, készítője Dóda Kiss János volt.³⁵ Ennél korábbi adat, mely az itteni edénykészítő mesterségre utalna, nem ismert. Kiss Lajos és Kresz Mária kutatása nyomán ma már jól elkülöníthetők a vásárhelyi műhelyek termékei. A legtöbb mester tálakat készített, nem véletlenül hívták a város fazekasait tálasoknak. Tudjuk azt is, hogy az Újvárosban — a néprajzi szakterminológiával élve —, fennálló edényeket (korsók, kancsók, kanták stb.) is készítették, s ez a városrész őrizte meg leginkább a régi hagyományokat. Ezek alapján elképzelhető, hogy a mázas tálak említett csoportja (fehér alapon kék, zöld virágminta), a helyi tálasokhoz köthető. Bár fazekakat és egyéb konyhai edényeket készítő „göloncsérekéről” nem tudunk, lehetségesnek tartjuk, hogy a mázatlan házikerámia egy része is helyben készült.

Összegzés

A Bocskai utcában előkerült épület értékelése igen problematikus, kemencéje valószínűleg egy — hazánk területén — ritka típust képvisel. Datálását az előkerült érmek és a kerámia alapján kíséreltük meg. Bár a pénzek XVII. századiak, az agyagtárgyak alapján úgy tűnik, az objektum megérte a XVIII. századot is. Noha egyes táltöredékeink datálásánál a XIX. század is szóba jöhet, bemutatásukat azért tartottuk fontosnak, mert jelenleg ezek korának pontos meghatározása bizonytalan.

A címben jelzett időszak véleményünk szerint az egyik legkevésbé kutatott, s ezért sok problémát is hordozó kor. Ez nem véletlen, hiszen régészet és néprajz határmezsgyéjén fekszik. Mivel az ekkor élt emberek mindennapi életének megismeréséhez csak a földben rejlő leletek értékelése visz közelebb (eltekintve most a történettudomány kutatásaitól), a korszak vizsgálatát a régészetnek kell vállalnia. Reméljük, hogy legalább a problémafelvetés szintjén adalékot szolgáltatunk ezen időszak kutatásához.

³³ „A mihók ugyanakkor tűnik fel, mikor a butella és a kulacs; az első évszámú darab, amelyet a vásárhelyi Tornyai János Múzeum őriz, 1817-ből való.” KRESZ M.: Évszámú hódmezővásárhelyi cserépedények a Néprajzi Múzeumban. Népr. Ért. XXXVI (1954) 137.

³⁴ „A vásárhelyi náhije összeírt lakott helységeit 1559 után a budai tartományi kincstár saját kezelésében tartotta. Az egész náhije minden lakott helysége szultáni hász-birtok lett. Az oszmán-török közigazgatáson belül különleges helyzetet biztosított az a tény is, hogy a náhije területén török helyőrség nem volt. Vásárhely város és a környező falvak csupán a török adószedőkkel tartottak kapcsolatot.” Vass Előd: A vásárhelyi náhije 1560. évi és 1570. évi török adóösszeírása. Tanulmányok Csongrád megye történetéből IV. Szeged, 1980. 11–12.

³⁵ Kiss Lajos: Vásárhelyi kistükör Bp. 1964. 353.

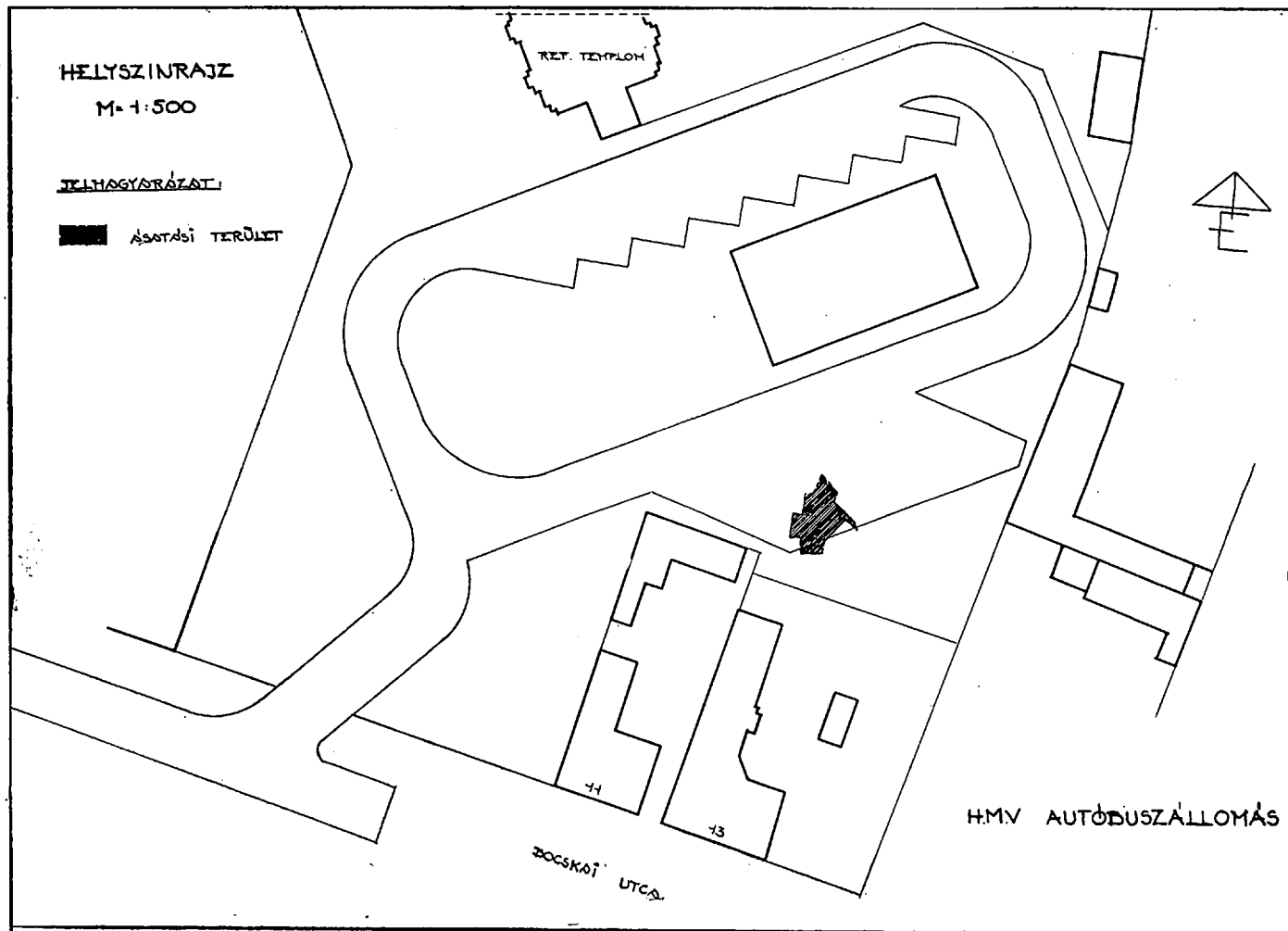
DER KERAMIKFUND VON HÓDMEZŐVÁSÁRHELY AUS DEN
XVII—XVIII. JAHRHUNDERTEN

Im 1977 hat man Innengebiet der Stadt Hódmezővásárhely im Laufe des Baues der Fernbushaltestelle die Resten eines Gebäudes gefunden. Katalin Nagy führte an dem Fundort eine Ausgrabung durch. Sie legte die Wandruinen und den Ofen eines Gebäudes frei. Ausserdem kamen noch viele Eisengeräte, Scherben, gebrannte Textilstücke und Getreidekörner, gleich wie Silbergelder aus dem XVII. Jahrhundert zum Vorschein.

Unseres Ziel war in erster Linie die Keramik und die Gebäuderuinen bekannt zu machen. Unsere Schlussfolgerungen sind die Folgenden.

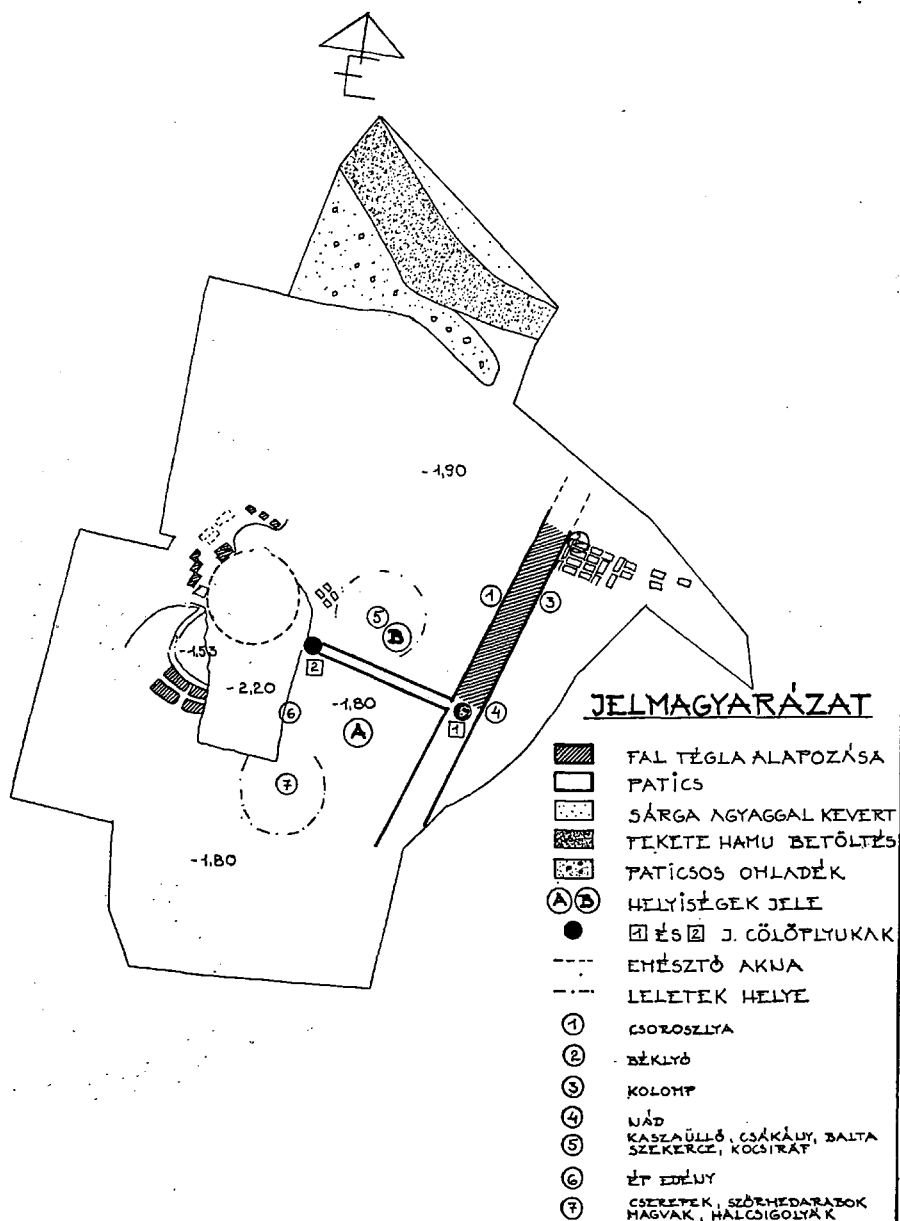
Das Gebäude hatte mindestens zwei, in den Boden getieften Räume. Sein Ofen — nach unserer Meinung — hatte eine besondere Struktur, sein Gewölbe bildete man aus ineinander gezogten Becherkacheln aus.

Die zum Vorschein gekommene Keramik kann auf Küchengeschirre (Töpfe, Deckel, Krüge, usw.) ohne Glasur, auf die glasierten Schlüssel und Teller (die Prachtkeramik) und auf andere, aus Ton gemachte Gegenstände (wie zB. die Pfeife, Netzbeschwerder, Becherkachel) aufgeteilt werden. Zur Zeit kann die Forschung nicht mit Sicherheit die türkenzeitliche, von Ungarn gemachte Keramik von der Keramik trennen, die nach der Türkenzeit fertiggemacht ist. Deshalb können wir auch einige Stücke datieren. Unserer Meinung nach eine Gruppe der Schüssel und die Teller sind auf das XVII. Jahrhundert zu datieren. Die Teller, die auf weissem Grund mit Blau und Grün glasiert sind, sehen sehr ähnlich der Werken der „csucsi Hafner“ von Hódmezővásárhely. Auf Grund ihrer grossen Ähnlichkeit kann man annehmen, dass diese Stücke in den Werkstätten eines kleineren Gebietes gemacht sind.

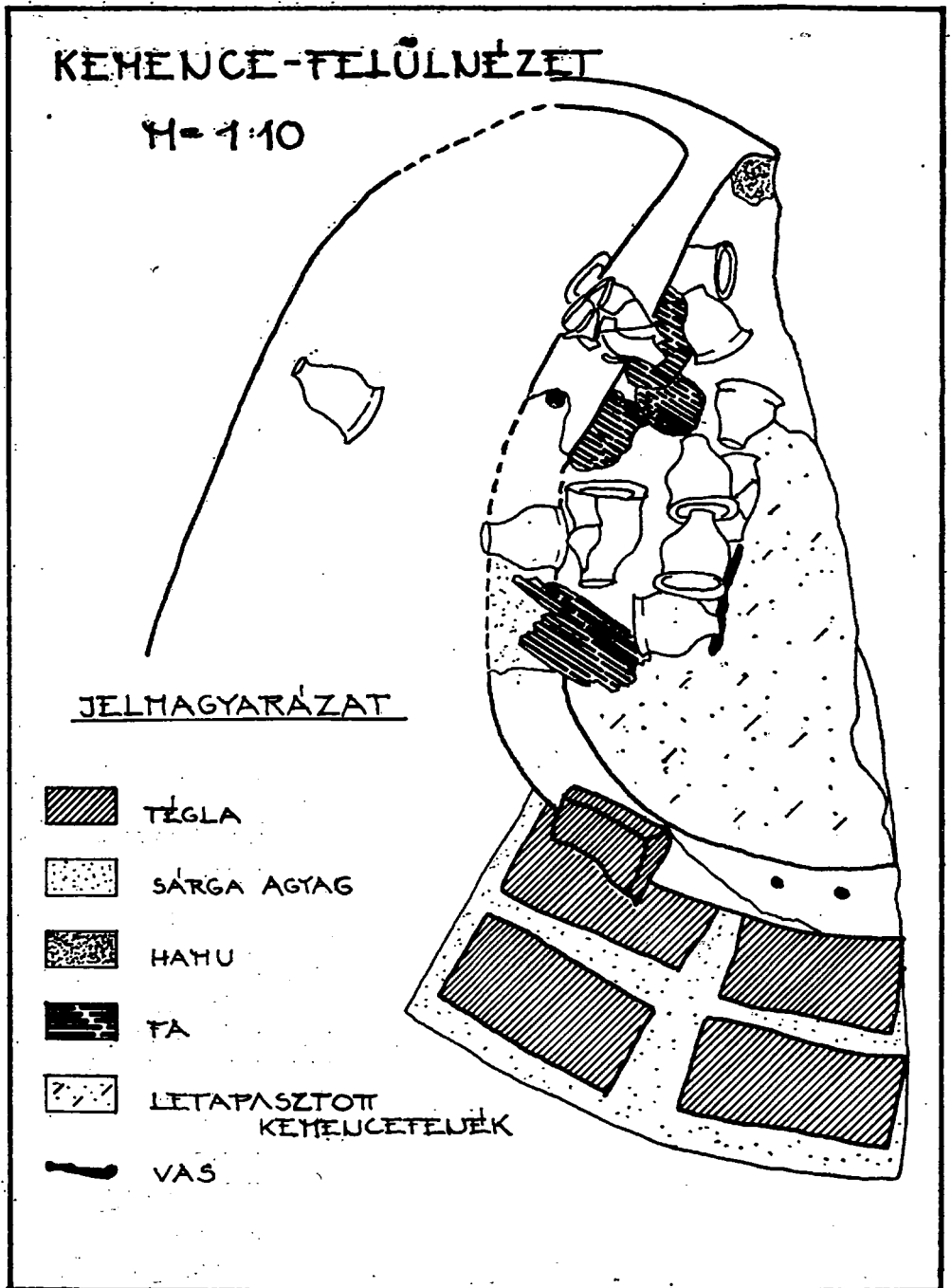

I. tábla Hódmezővásárhely, a lelőhely
Taf. 1. Hódmezővásárhely, Fundort

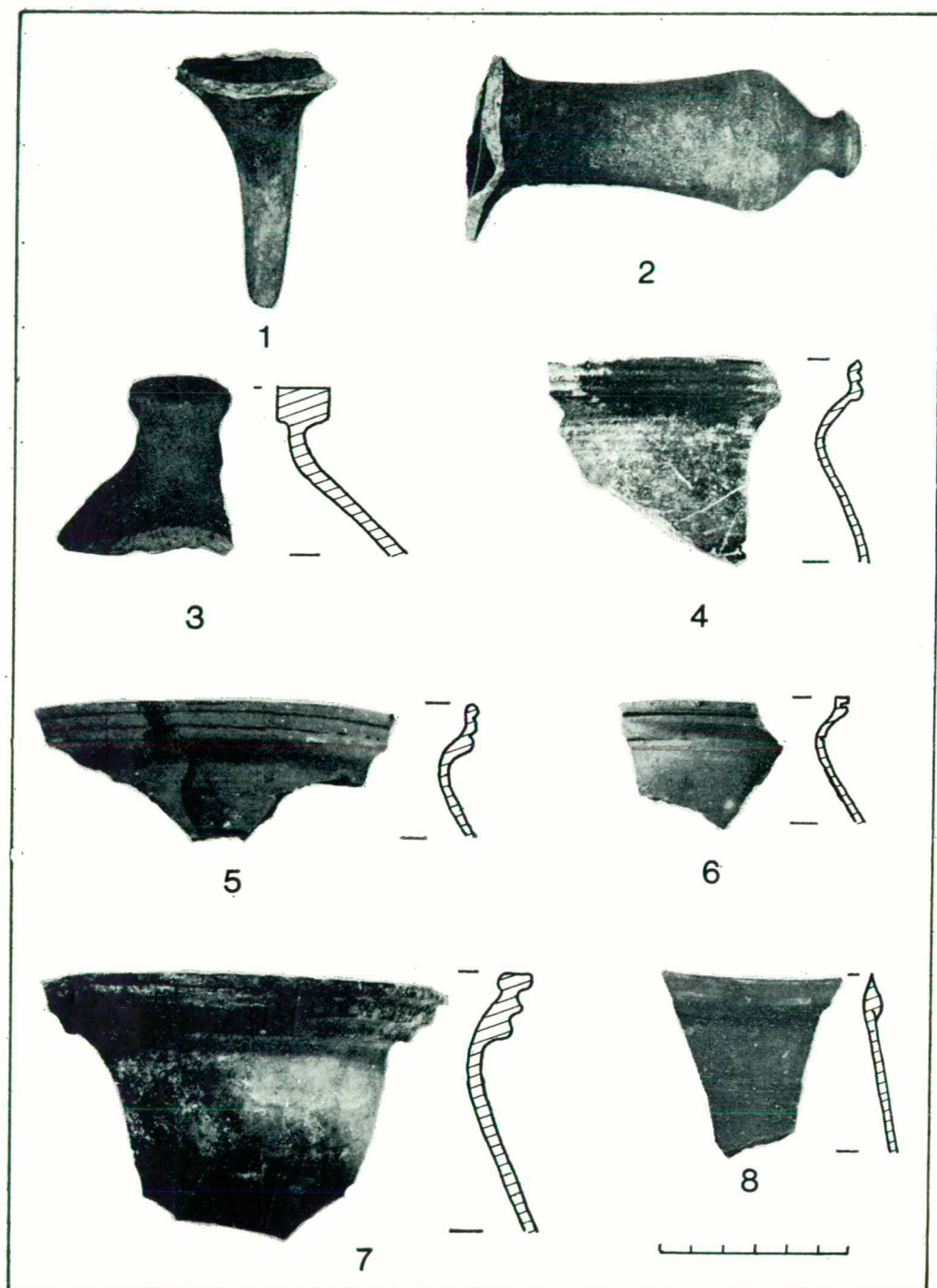
ÁSATÁS ALAPRAJZA M=1:50

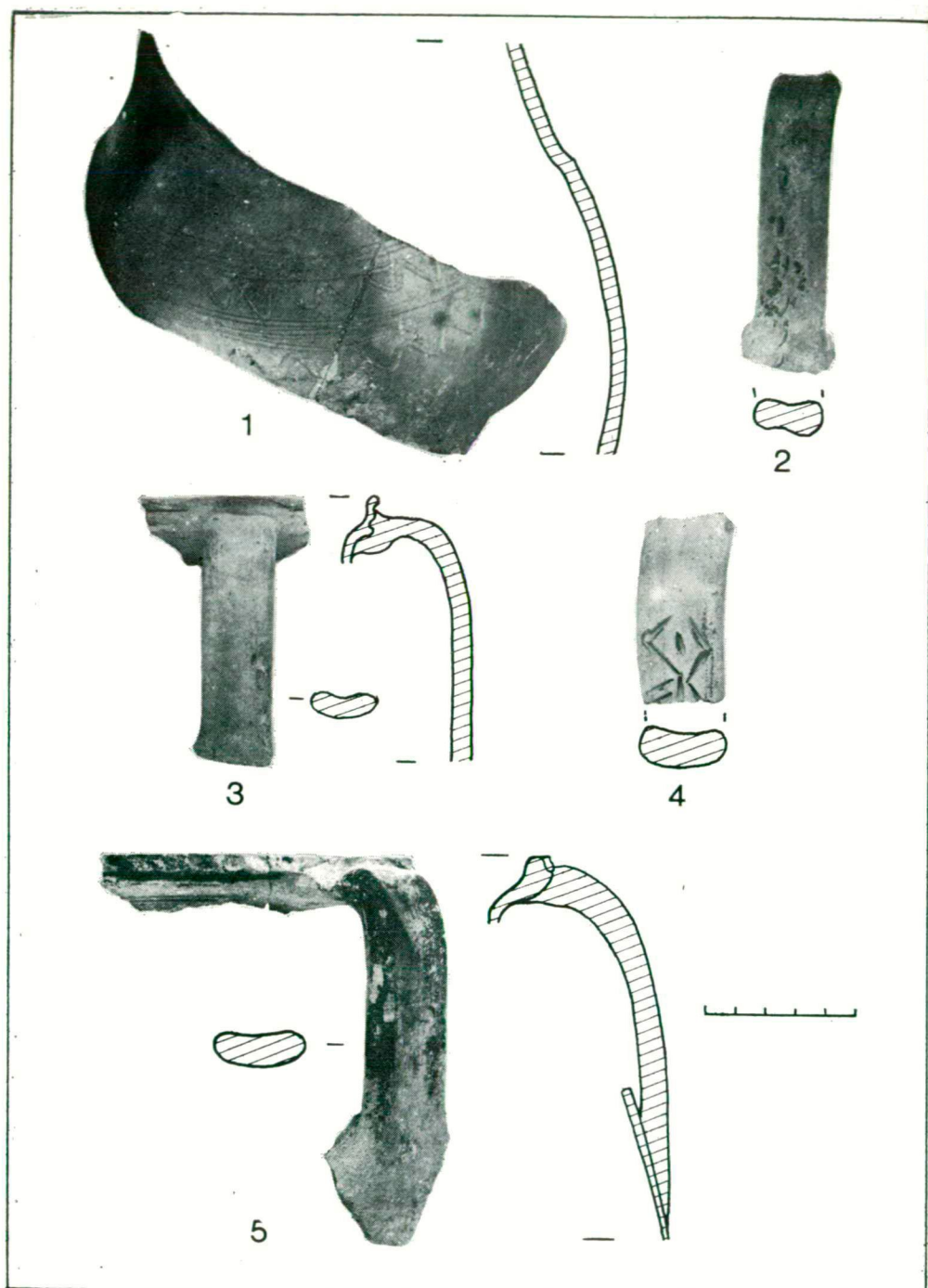
II. tábla Hódmezővásárhely, ásatási alaprajz
Taf. II. Hódmezővásárhely, Ausgrabungsplan

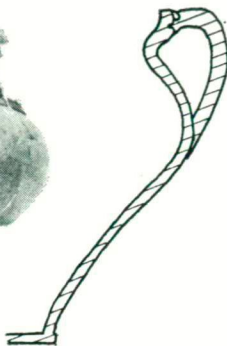
III. tábla Hódmezővásárhely, a kemence felülnézete
Taf. III. Hódmezővásárhely, der Ofen von oben

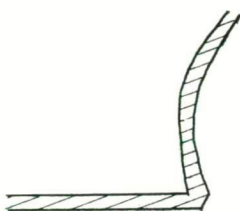
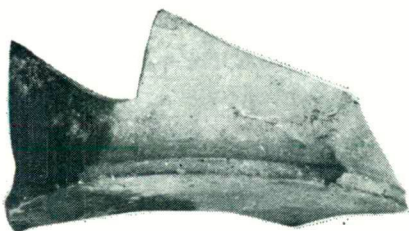
IV. tábla Hódmezővásárhely Taf. IV.

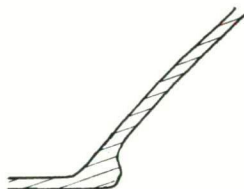
V. tábla Hódmezővásárhely Taf. V.

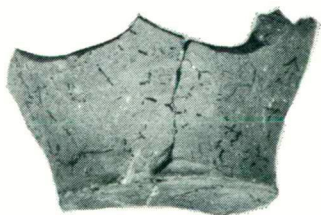
1

2

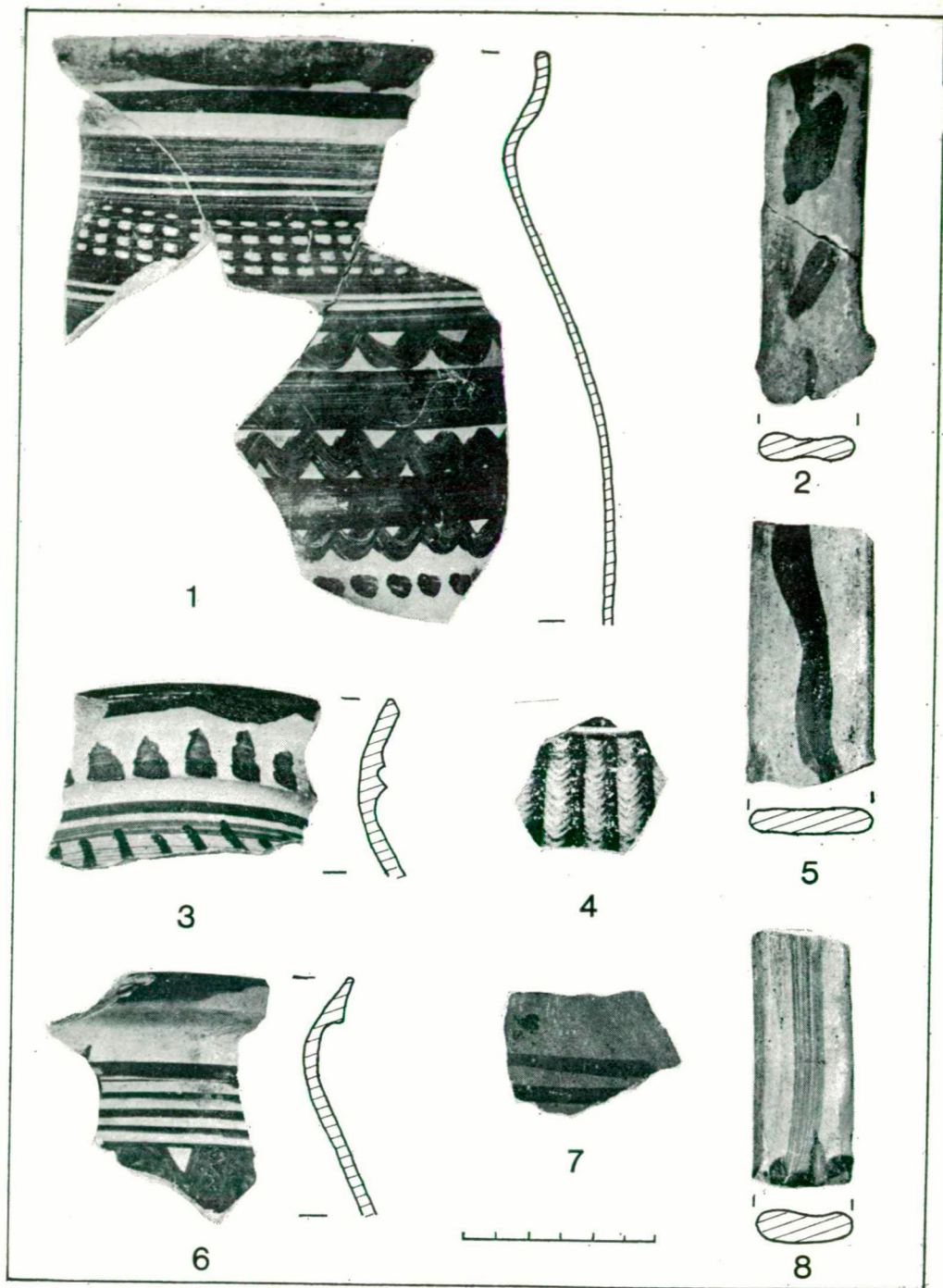
3

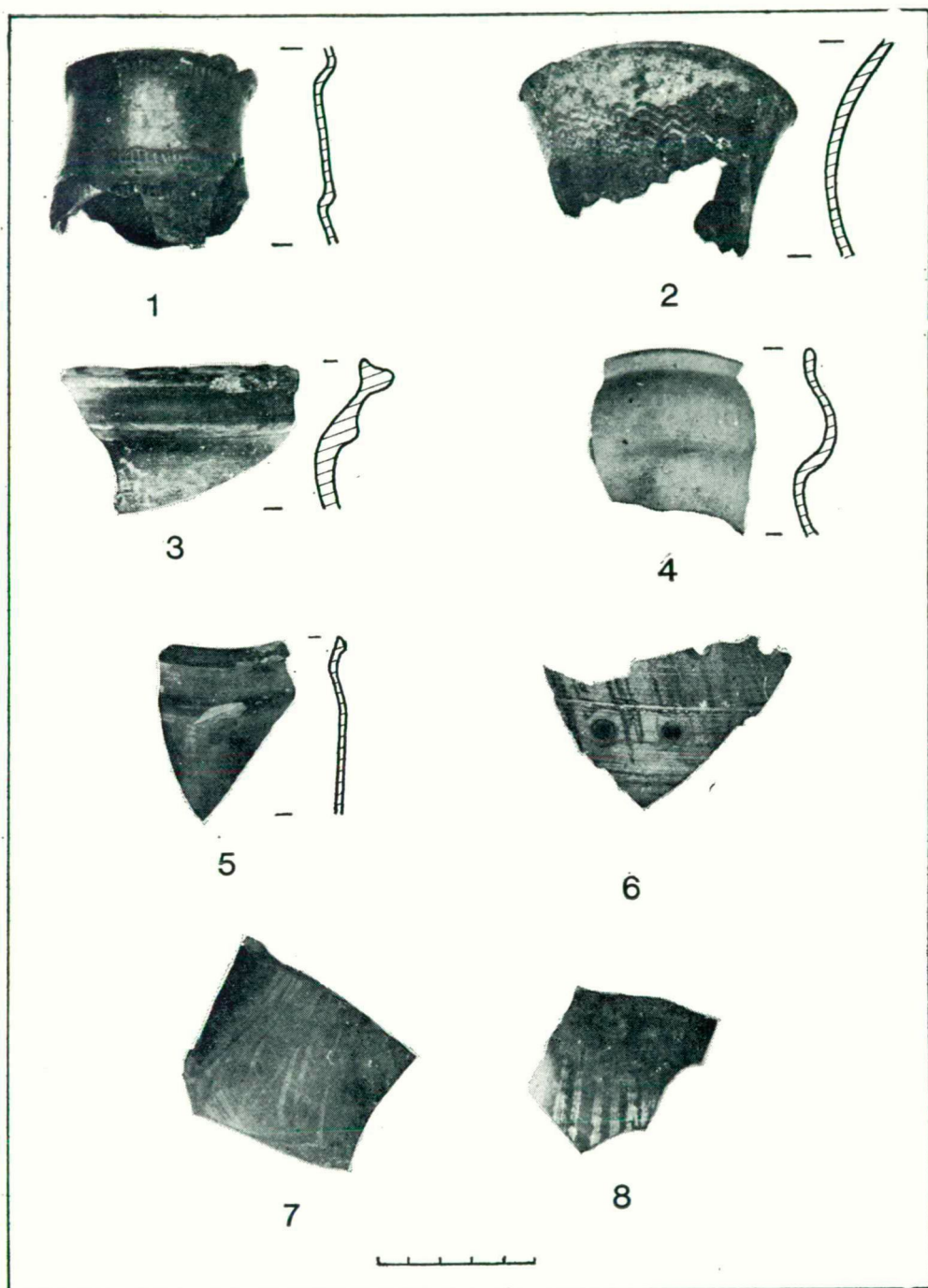
4

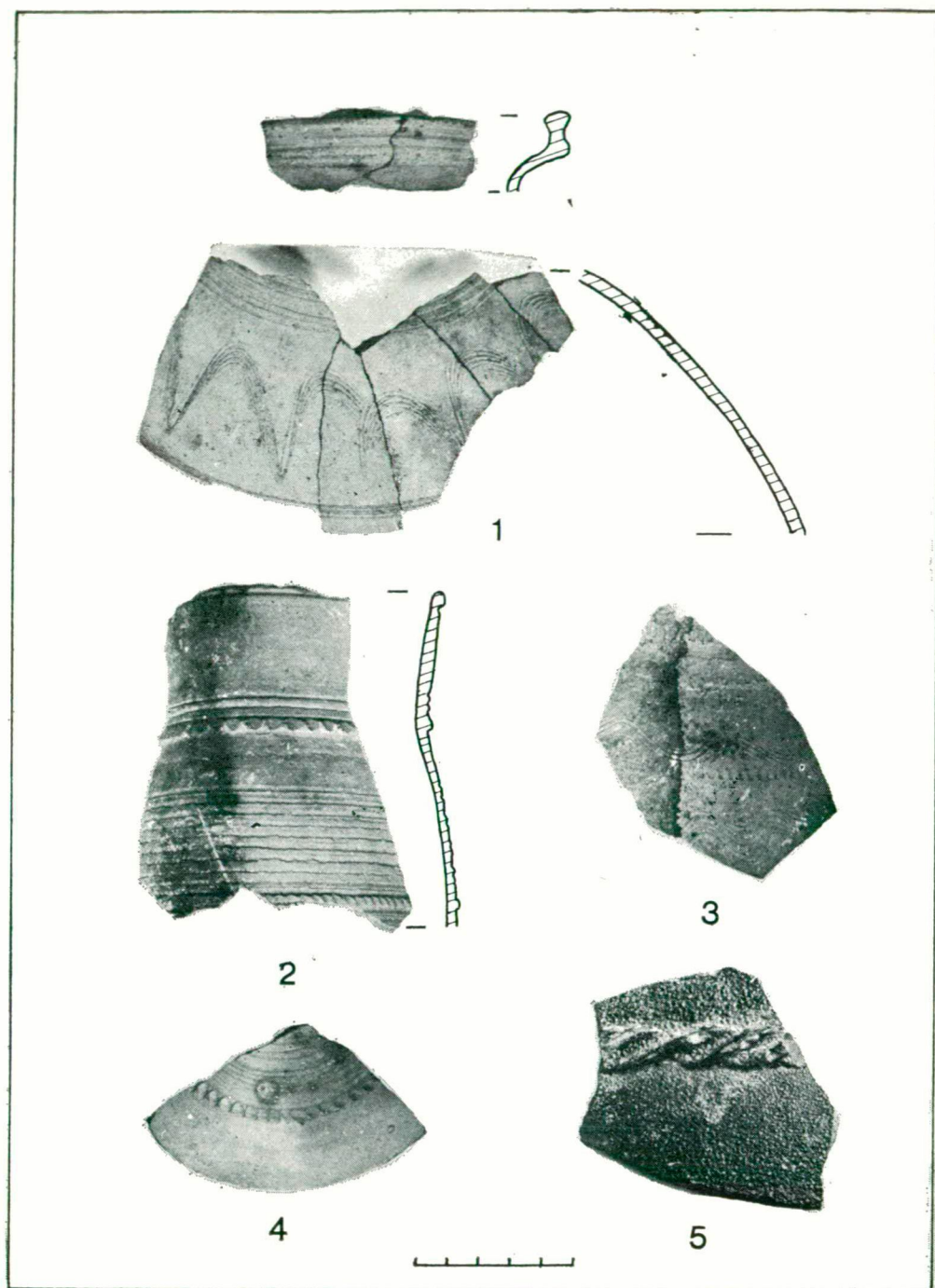
VI. tábla Hódmezővásárhely Taf. VI.

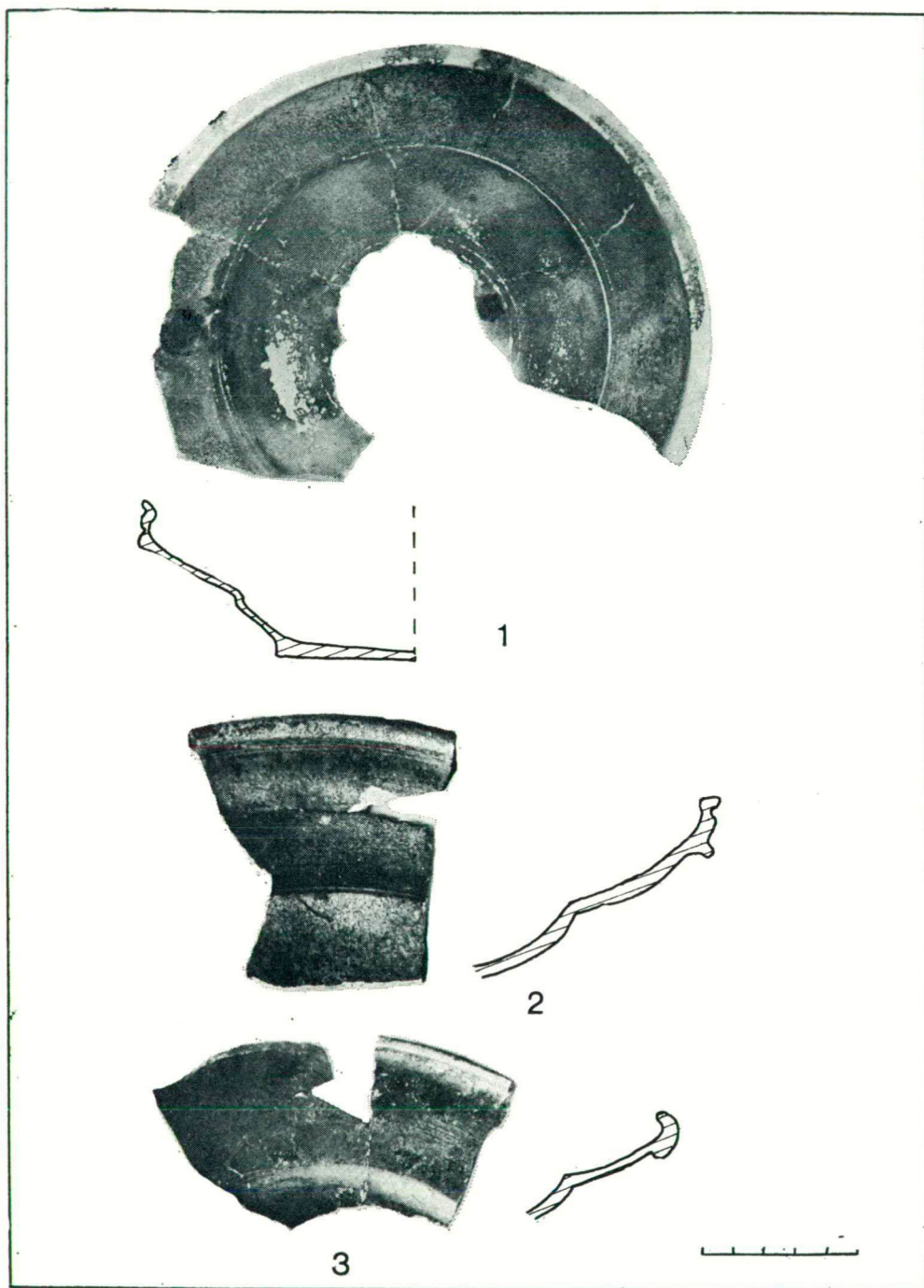
VII. tábla Hódmezővásárhely Taf. VII.

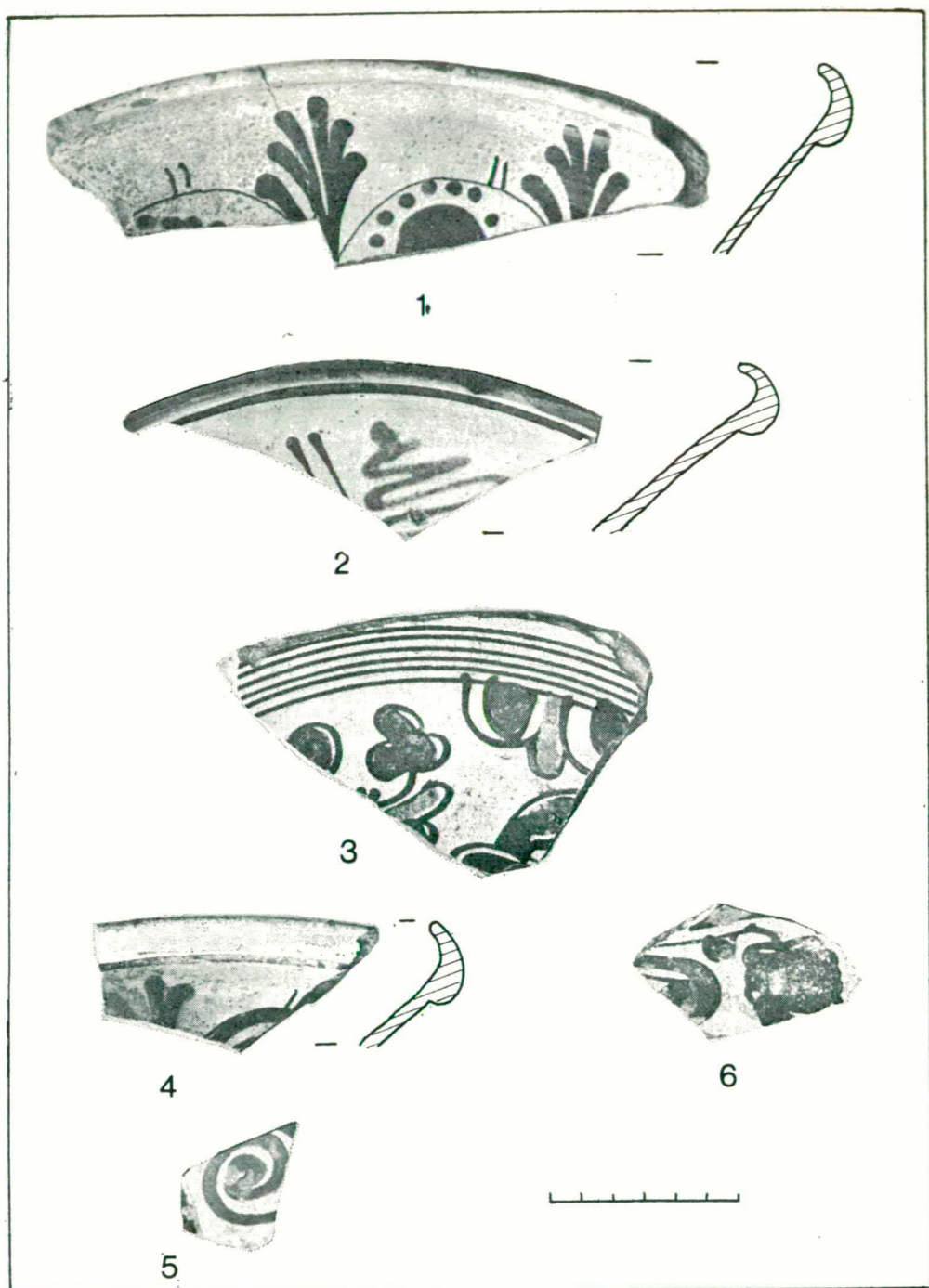
VIII. tábla Hódmezővásárhely Taf. VIII.

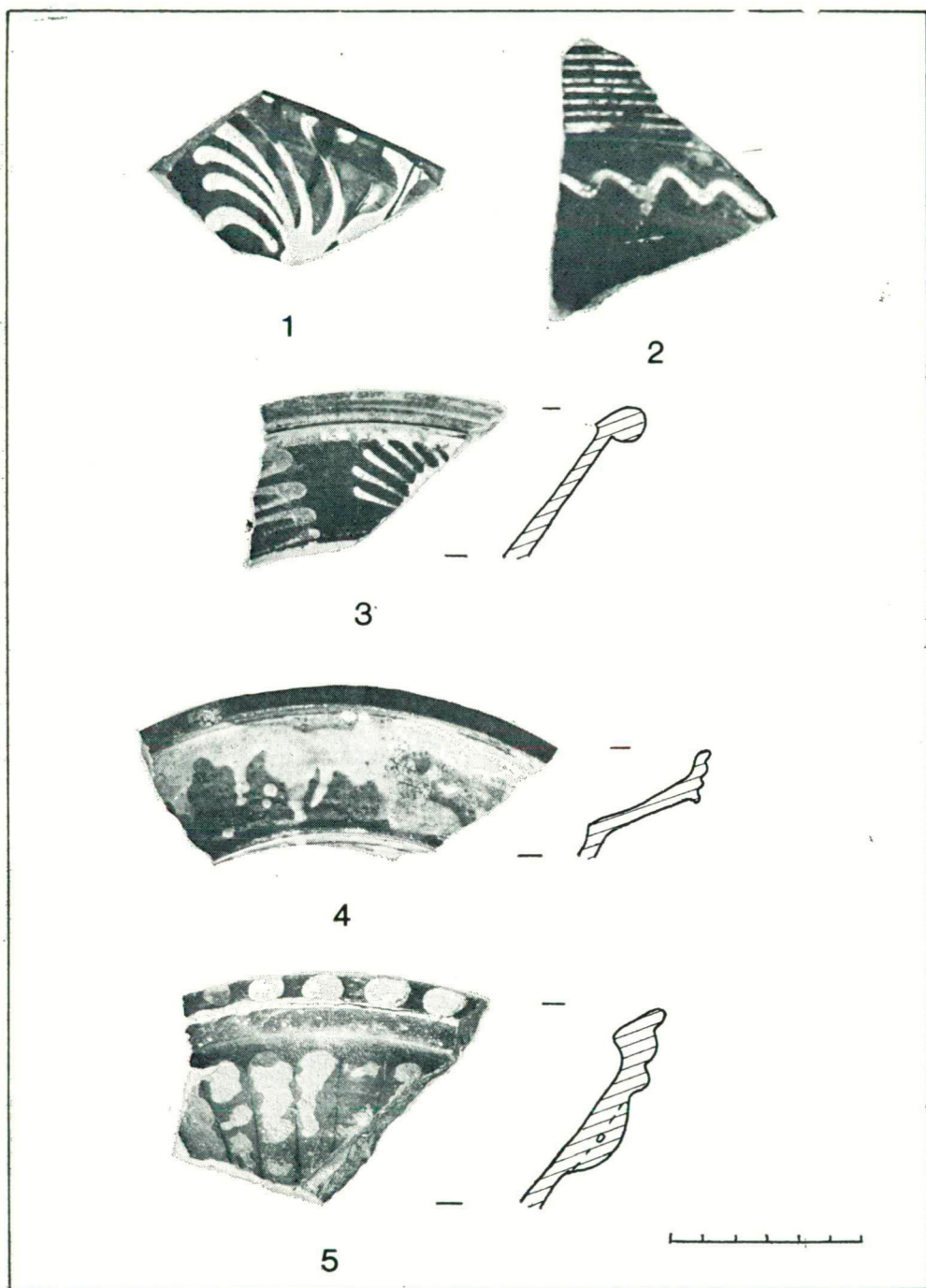
IX. tábla Hódmezővásárhely Taf. IX.

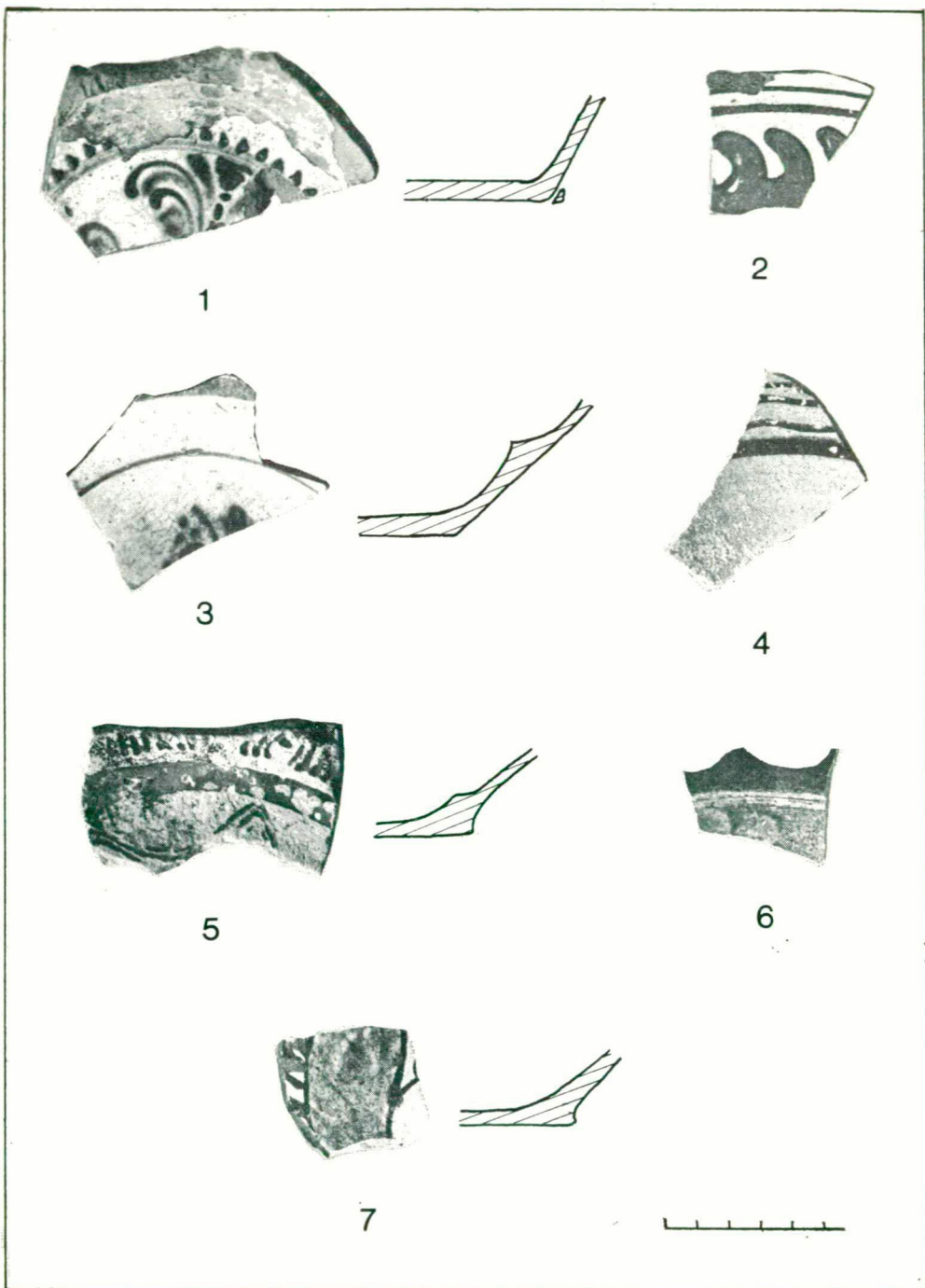
X. tábla Hódmezővásárhely Taf. X.

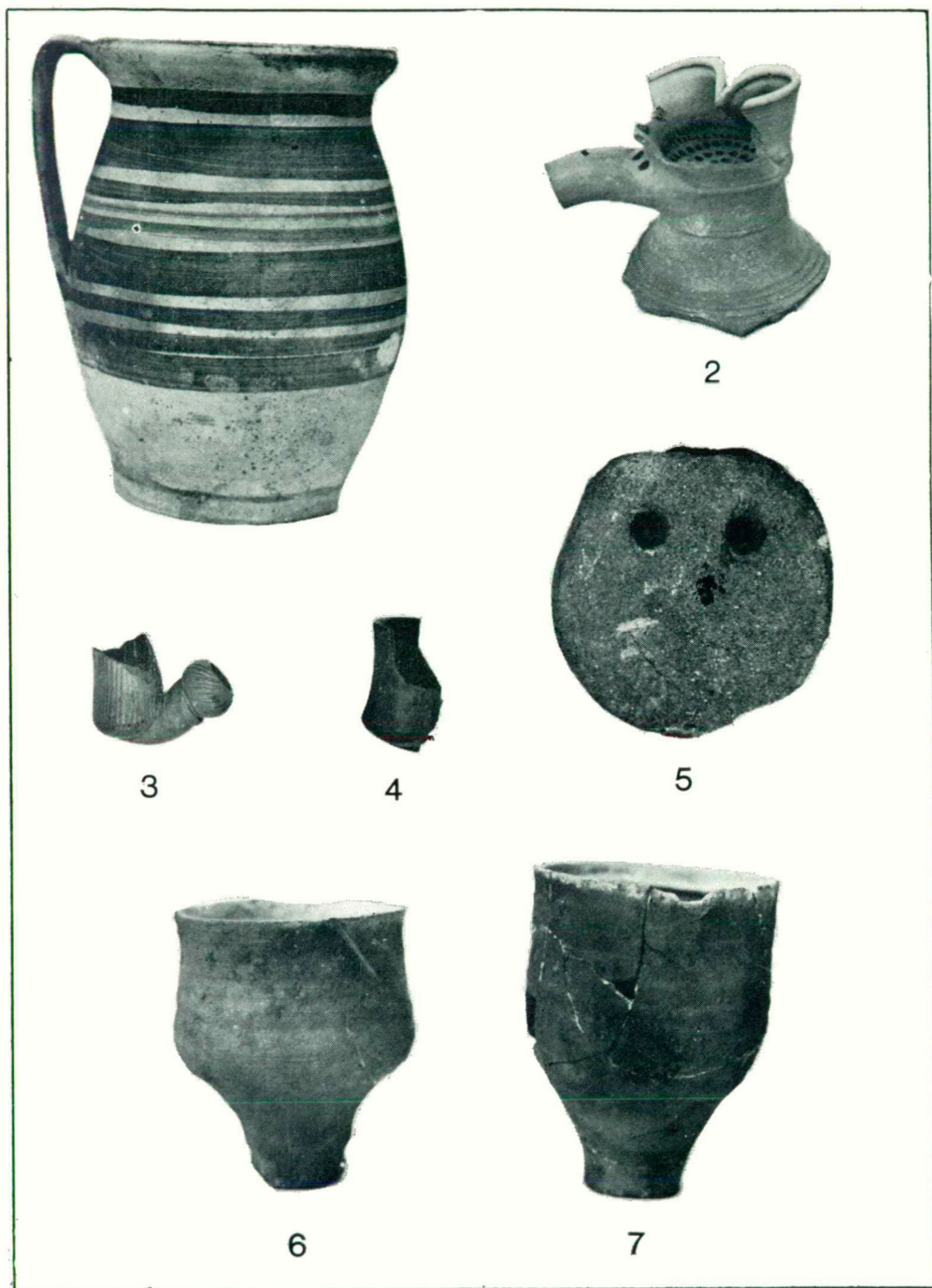
XI. tábla Hódmezővásárhely Taf. XI.

XII. tábla Hódmezővásárhely Taf. XII.

XIII. tábla Hódmezővásárhely Taf. XIII.

XIV. tábla Hódmezővásárhely Taf. XIV.

TARTALOMJEGYZÉK — INHALT

<i>Trogmayer Ottó</i> : A szegedi nagytáj bronz- és koravaskorának néhány kérdéséről (Über einige Probleme der Bronze- und Früheisenzeit des Szegeder Großraumes)	3
<i>Fodor István</i> : Honfoglaláskori temető Sándorfalván (Előzetes közlemény) (Landnahmezeitlicher Gräberfeld zu Sándorfalva. Vorbericht.)	17
<i>Révész László</i> : Adatok a honfoglaláskori tegez szerkezetéhez (Angaben zum Bau des Köchers aus der Zeit der ungarischen Landnahme)	35
<i>Szatmári Imre</i> : Későközépkori kályhacsempék Nagymágocsról (Spätmittelalterliche Ofenkacheln aus Nagymágocs)	55
<i>Gál Éva</i> : XVII—XVIII. századi kerámialelet Hódmezővásárhelyről. (Der Keramikfund von Hódmezővásárhely aus den XVII—XVIII. Jahrhunderten)	79

Kiadásért felelős
a József Attila Tudományegyetem Bölcsészettudományi Karának dékánja
85-1257 — Szegedi Nyomda
Felelős vezető: Dobó József igazgató
a kézirat nyomdába érkezett 1985. március
Megjelent 600 példányban 9,45 A/5 ív terjedelemben

ACTA UNIVERSITATIS DE ATTILA JÓZSEF NOMINATAE
ACTA ANTIQUA ET ARCHAEOLOGICA
(Usque ad a. 1961: ACTA ANTIQUA)

Editores: S. Szádeczky-Kardoss (1958—1985)

I. Hahn (1960—1961)

Gy. Gazdapusztai (1963—1968)

E. Maróti (1971—1985)

- I—XV, XVIII, *Supplementum* II—IV, XXII, XXV. Minora opera ad philologiam classicam et archaeologiam pertinentia I—XVIII.
- XVI, XVII, XIX, XX, XXIII. *Supplementum* I. XXI=Opuscula Byzantina I—VI.
- I. De vita operibusque *Ladislai de Macedonia*. Scripserunt I. K. HORVÁTH et K. E. OBERMAYER, Szegedini 1958.
 - II. Testimonia de Mimnermi vita et carminibus, collegit, disposuit S. SZÁDECZKY-KARDOSS. Szegedini 1959 (impressio nova: 1970).
 - III. L. BARNABÓ BREA, Odysseus nyomában Aiolos birodalmának földjén. Szeged, 1960.
 - IV. P. LAKATOS, Beiträge zur Verbreitung der ägyptischen Kulte in Pannonien. Szeged, 1961.
 - V. Gy. GAZDAPUSZTAI, Beziehungen zwischen den präskythischen Kulturen des Karpatenbeckens und des Nordkaukasus (Beiträge zum sogenannten Kimmerierproblem). Szeged, 1963.
 - VI. KURUCZ Ferenc, Luxorius költeményei latinul és magyarul. Gondozta és ellenőrizte HORVÁTH István Károly, Szeged, 1963.
 - VII. Orationes *Ladislai de Macedonia*, edidit I. K. HORVÁTH. Textum translationum Germanicarum recensuit L. VALACZKAI. Szeged, 1964.
 - VIII. *Hauptprobleme der Vorgeschichte der ungarischen Tiefebene* (Archäologische Konferenz, Szeged, 1963.). Szeged, 1965.
 - IX. B. CZÚTH, Die Quellen der Geschichte der Bagauden. Szeged, 1965.
 - X. *Neuere Ergebnisse der heimischen archäologischen Forschungen* (Archäologische Konferenz, Szeged, 1965). Szeged, 1966.
 - XI. Zur A. Szalkays ungarischen Bearbeitung der Aeneis-Travestie von Blumauer. I. Der ungedruckte zweite und dritte Teil der Aeneis-Parodie von Szalkay, herausgegeben von Mária BÁNKI-HORVÁTH geb. BORBÉLY mit einem Vorwort von S. SZÁDECZKY-KARDOSS. Szeged, 1967.
 - XII. A. GAZDAPUSZTAI, Gy. GAZDAPUSZTAI, Gy. FARKAS, P. LIPTÁK, J. MARTOLCSI, Das bronzezeitliche Gräberfeld von Battonya. Szeged, 1968.
 - XIII. J. HARMATTA, Studies in the History and Language of the Sarmatians. Szeged, 1970.
 - XIV. Neuere Ergebnisse der Ur- und Frühgeschichtsforschung der mitteldonauländischen Tiefebene (Archäologische Konferenz, Szeged, 1969). Szeged, 1971.
 - XV. D. GÁSPÁR, *Spätromische Kästchenbeschläge in Pannonien*, mit einem Vorwort von A. MÓCSY. Szeged, 1971.
 - XVI. S. SZÁDECZKY-KARDOSS, Ein Versuch zur Sammlung und chronologischen Anordnung der griechischen Quellen der Awarengeschichte nebst einer Auswahl von anderssprachigen Quellen. Mitarbeiterin des Buches. T. OLAJOS. Szeged, 1972.
 - XVII. P. LAKATOS, Quellenbuch zur Geschichte der Gepiden. Mit einem Vorwort von S. SZÁDECZKY-KARDOSS. Szeged, 1973.
 - XVIII. I. TAR, Über die Anfänge der römischen Lyrik, 1975.
 - XIX. F. MÁKK, Traduction et commentaire de l'homélie écrite probablement par Théodore le Syncelle sur le siège de Constantinople en 626. Avec une préface de S. SZÁDECZKY-KARDOSS. Appendice: *Analecta Avarica* de L. Sternbach. Szeged, 1975.
 - XX. I. FODOR, Altungarn, Bulgarotürken und Ostslawen in Südrussland (Archäologische Beiträge). Mit einem Vorwort von S. SZÁDECZKY-KARDOSS. Szeged, 1977.
- Suppl. I. *Commentationes historico-hagiographicae Hungarice scriptae summariis Latinis adornate, quas edendas curavit S. SZÁDECZKY-KARDOSS*. Szeged, 1978.
- XXI. P. LAKATOS, Quellenbuch zur Geschichte der Heruler. Mit einem Vorwort von S. SZÁDECZKY-KARDOSS. Szeged, 1978.
- Suppl. II. Studien zur römischen Geschichte und Literatur. Zur Veröffentlichung vorbereitet von E. MARÓTI. Szeged, 1979.
- XXII. E. MARÓTI, Bibliographie zum antiken Sport und Agonistik. Szeged, 1980.
- XXIII. 1. Über Das letzte Jahrzehnt der ungarischen Byzantinistik (Akten der am 3—4. November 1980 gehaltenen Szegeder Konferenz) Hrg. von S. SZÁDECZKY-KARDOSS. Szeged, 1981.
- Suppl. III. T. DÉR: A kettős kötésű dativus Horatiusnál. Szeged, 1981.
- Suppl. IV. Studien zur römischen Geschichte und Literatur II. Zur Veröffentlichung vorbereitet von EGON MARÓTI. Szeged, 1983.
- XXV. Symposium Vergilianum. Herausgegeben von IBOLYA TAR. Szeged. 1984.